

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Νικόλαος Αναστασόπουλος • Δημήτριος Παπασταματίου
Μαρία Ευάγ. Γιαννακού • Ελένη Καραγιάννη • Μαρία Μπίμπα

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ
ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

Στ' Δημοτικού

ΒΙΒΛΙΟ ΜΑΘΗΤΗ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

Ιστορία

ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

ΣΤ' Δημοτικού

Επιστημονική Επιτροπή Αξιολόγησης

Συντονιστής / Αξιολογητής

Αλέξανδρος Τενεκετζής

Εν ενεργεία μέλος Δ.Ε.Π.

Αξιολογητής

Κωνσταντίνος Σταϊκόπουλος

Εν ενεργεία εκπαιδευτικός

Αξιολογητής

Χρήστος Νάσκος

Εν ενεργεία εκπαιδευτικός

Τεχνικός Εμπειρογνώμονας

Άγγελος Ροντογιάννης

Πτυχιούχος Πληροφορικής

Επικουρικός Εμπειρογνώμονας

Ευγενία Παγάνη

Πτυχιούχος τεχνολογίας γραφικών τεχνών

**Υπεύθυνος Διδακτικού Πακέτου
για το Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής**

Γεώργιος Καψάλης

Σύμβουλος Α΄ ΙΕΠ

Πράξη με τίτλο: «Συγγραφή, Αξιολόγηση και Ένταξη διδακτικών βιβλίων στο Μητρώο Διδακτικών Βιβλίων και στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Διδακτικών Βιβλίων» με κωδικό ΟΠΣ 6010165 στο Πρόγραμμα «Ανθρώπινο Δυναμικό και Κοινωνική Συνοχή» 2021-2027

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Σπυρίδων Δουκάκης

Πρόεδρος του Δ.Σ. του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Υπεύθυνος Πράξης

Διονύσιος Μουρελάτος

Σύμβουλος Α΄ του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

Αναπληρωτής Υπεύθυνος Πράξης

Στυλιανός Μαυρατζάς

Σύμβουλος Α΄ του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής

**«Με τη συγχρηματοδότηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης»
και το Πρόγραμμα «Ανθρώπινο Δυναμικό και Κοινωνική Συνοχή»**

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ
Υπουργείο Παιδείας, Θρησκευμάτων
και Αθλητισμού

Με τη συγχρηματοδότηση
της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Πρόγραμμα
Ανθρώπινο Δυναμικό και
Κοινωνική Συνοχή

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Νικόλαος Αναστασόπουλος • Δημήτριος Παπασταματίου
Μαρία Ευάγ. Γιαννακού • Ελένη Καραγιάννη • Μαρία Μπίμπα

Ιστορία

ΝΕΟΤΕΡΟΙ ΧΡΟΝΟΙ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΕΠΟΧΗ

ΣΤ΄ Δημοτικού

ΑΝΑΔΟΧΟΣ ΣΥΓΓΡΑΦΗΣ:

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ

ΣΥΓΓΡΑΦΙΚΗ ΟΜΑΔΑ

Νικόλαος Αναστασόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής νεότερης και σύγχρονης Ελληνικής ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Δημήτριος Παπασταματίου, Επίκουρος Καθηγητής Πρώιμης Νεοελληνικής Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Μαρία Ευάχ. Γιαννακού, Διευθύντρια Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης Ιωαννίνων, MEd, PhD

Ελένη Καραγιάννη, Εκπαιδευτικός ΠΕ70, Σύμβουλος Εκπαίδευσης, MEd, MSSc, PhD

Μαρία Μπίμπα, Εκπαιδευτικός ΠΕ70, Σύμβουλος Εκπαίδευσης, MEd, PhD

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Νικόλαος Αναστασόπουλος, Επίκουρος Καθηγητής νεότερης και σύγχρονης Ελληνικής ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Δημήτριος Παπασταματίου, Επίκουρος Καθηγητής Πρώιμης Νεοελληνικής Ιστορίας, Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ – ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΕΚΔΟΣΗΣ ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Σίνος Γκιώκας, Φυσικός

Τέτη Παλαιοθοδώρου, Φιλολόγος

ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΕΝΤΥΠΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ ΧΑΡΤΩΝ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ ΜΑΚΕΤΑ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ

Εκδόσεις Πεδίο

Σωτήρης Λαγός, Graphic Designer

Μυρτώ Οικονόμου, Γραφίστρια

Στέλλα Κατεργιαννάκη, Γραφίστρια

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΣΥΛΛΗΨΗ – ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

ΤΕΧΝΙΚΗ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗ ΨΗΦΙΑΚΩΝ ΜΑΘΗΣΙΑΚΩΝ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΩΝ

Συγγραφική ομάδα

Connection3 IKE

Πρόλογος

Γεια σας, παιδιά!

Σας καλωσορίζουμε σε ένα όμορφο ταξίδι στην ιστορία των Νεότερων Χρόνων και της Σύγχρονης Εποχής, που ελπίζουμε ότι θα σας γεμίσει με γνώσεις, δεξιότητες, εμπειρίες και συναισθήματα.

Σε αυτό το ταξίδι στο παρελθόν θα γνωρίσετε σημαντικά γεγονότα και ενδιαφέρουσες προσωπικότητες τόσο από την πατρίδα μας όσο και από διάφορα άλλα μέρη του κόσμου, που με κάποιον τρόπο διαμορφώνουν μια συνέχεια με τη σημερινή μας ζωή.

Πιο συγκεκριμένα, θα εξετάσουμε την Ευρώπη στα Νεότερα Χρόνια, τους Έλληνες υπό ξένη κυριαρχία, την Ελληνική Επανάσταση του 1821, την Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα και την Ελλάδα κατά τον 20ό αιώνα.

Επιπλέον, θα γνωρίσετε και θα εξοικειωθείτε, μεταξύ άλλων, με έννοιες όπως: πολιτειακή και πολιτική οργάνωση και λειτουργία, κοινωνική διαστρωμάτωση, διακρατικές σχέσεις, πόλεμος και διπλωματία, καθημερινή ζωή, εκπαίδευση, τέχνες και γράμματα.

Για να πετύχετε όλα τα παραπάνω, θα χρειαστεί να μελετήσετε πηγές δουλεύοντας ατομικά αλλά και σε ομάδες, να εκπονήσετε ενδιαφέρουσες ερευνητικές και βιωματικές εργασίες, να χρησιμοποιήσετε Τεχνολογίες της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας (ΤΠΕ), να αξιοποιήσετε εποπτικά και οπτικοακουστικά μέσα, να εξασκηθείτε στην κατανόηση και αφήγηση γεγονότων του παρελθόντος, να συμμετέχετε σε παιχνίδια ρόλων και δραματοποιήσεις, καθώς και να πάρετε μέρος σε διδακτικές επισκέψεις σε χώρους ιστορικού ενδιαφέροντος.

Τέλος, θα χρειαστεί να συμμετέχετε σε δραστηριότητες ποικίλου περιεχομένου, ώστε να διαπιστώνετε κάθε φορά κατά πόσο έχετε αποκτήσει τις γνώσεις, τις δεξιότητες και τις εμπειρίες, που είχαν αρχικά τεθεί ως προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα.

Καλό ταξίδι!

Η συγγραφική ομάδα

Ταυτότητα του βιβλίου

Γεια σας, παιδιά! Σας καλωσορίζουμε σε ένα όμορφο ταξίδι στην ιστορία των Νεότερων Χρόνων και της Σύγχρονης Εποχής, που ελπίζουμε ότι θα σας γεμίσει με γνώσεις, δεξιότητες, εμπειρίες και συναισθήματα.

Σε αυτό το ταξίδι στο παρελθόν θα γνωρίσετε σημαντικά γεγονότα και ενδιαφέρουσες προσωπικότητες τόσο από την πατρίδα μας όσο και από διάφορα άλλα μέρη του κόσμου, που με κάποιον τρόπο διαμορφώνουν μια συνέχεια με τη σημερινή μας ζωή.

Πιο συγκεκριμένα, θα εξετάσουμε την ιστορική πορεία της Ευρώπης και της Ελλάδας από τα νεότερα χρόνια έως τη σύγχρονη εποχή. Θα ξεκινήσουμε το ιστορικό ταξίδι μας με την περίοδο της Αναγέννησης, τις γεωγραφικές ανακαλύψεις που άλλαξαν τον κόσμο και οδήγησαν στην αποικιακή επέκταση των ευρωπαϊκών χωρών. Θα προσεγγίσουμε τα δεδομένα της Μεταρρύθμισης και των θρησκευτικών πολέμων, ενώ θα παρουσιάσουμε την επίδραση των ιδεών του Διαφωτισμού με επίκεντρο τη Γαλλία, καθώς και τη γέννηση κινημάτων και επαναστάσεων στον υπόλοιπο κόσμο. Στο βιβλίο θα μας απασχολήσουν ζητήματα που αφορούν την οθωμανοκρατία και τη ζωή των Ελλήνων υπό ξένη κυριαρχία. Μας ενδιαφέρουν οι δράσεις των δασκάλων του γένους και οι πνευματικές επιδράσεις του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Στη συνέχεια, θα περιγράψουμε την προετοιμασία και την εξέλιξη της Ελληνικής Επανάστασης του 1821, με τα βασικά της γεγονότα και τους πρωταγωνιστές της. Η προσοχή μας επικεντρώνεται στη δράση της Φιλικής Εταιρείας, στις μάχες και σε σημαντικά γεγονότα όπως η Άλωση της Τριπολιτσάς, η έξοδος του Μεσολογγίου, η συμβολή των φιλελλήνων, η ναυμαχία του Ναβαρίνου, η άφιξη του Καποδίστρια και η ίδρυση του πρώτου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Ακολουθούν οι προσπάθειες συγκρότησης του ελληνικού κράτους, ξεκινώντας με την αντιβασιλεία και τη βασιλεία του Όθωνα και μετέπειτα με αυτή του Γεωργίου Α΄. Επίσης, παρουσιάζονται θέματα που αφορούν την εδραίωση του κοινοβουλευτισμού, τη Μεγάλη Ιδέα, τις εδαφικές διεκδικήσεις, το Ανατολικό Ζήτημα, τον Μακεδονικό Αγώνα, καθώς και τις πολιτικές, πνευματικές και καλλιτεχνικές εξελίξεις μέχρι το Κίνημα του Γουδής. Τέλος, καλύπτονται σημαντικές εξελίξεις του 20ού αιώνα για την Ελλάδα που αφορούν τους Βαλκανικούς Πολέμους, τους Παγκόσμιους Πολέμους, τη Μικρασιατική Καταστροφή και την περίοδο του Μεσοπολέμου. Στην ίδια χρονική πορεία, παρουσιάζονται ζητήματα που καλύπτουν την περίοδο της Κατοχής, της Εθνικής Αντίστασης, του Εμφυλίου, της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης, καθώς και τα γεγονότα της Δικτατορίας του 1967, του Κυπριακού Αγώνα, της Μεταπολίτευσης και της ένταξης της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή οικογένεια.

Επιπλέον, θα γνωρίσετε και θα εξοικειωθείτε, μεταξύ άλλων, με έννοιες όπως: πολιτειακή και πολιτική οργάνωση και λειτουργία, κοινωνική διαστρωμάτωση, διακρατικές σχέσεις, πόλεμος και διπλωματία, καθημερινή ζωή, εκπαίδευση, τέχνες και γράμματα.

Για να πετύχετε όλα τα παραπάνω, θα χρειαστεί να μελετήσετε πηγές δουλεύοντας ατομικά αλλά και σε ομάδες, να εκπονήσετε ενδιαφέρουσες ερευνητικές και βιωματικές εργασίες, να χρησιμοποιήσετε Τεχνολογίες της Πληροφορίας και της Επικοινωνίας (ΤΠΕ), να αξιοποιήσετε εποπτικά και οπτικοακουστικά μέσα, να εξασκηθείτε στην κατανόηση και αφήγηση γεγονότων του παρελθόντος, να συμμετάσχετε σε παιχνίδια ρόλων και δραματοποιήσεις, καθώς και να πάρετε μέρος σε διδακτικές επισκέψεις σε χώρους ιστορικού ενδιαφέροντος. Τέλος, θα χρειαστεί να συμμετάσχετε σε δραστηριότητες ποικίλου περιεχομένου, ώστε να διαπιστώνετε κάθε φορά κατά πόσο έχετε αποκτήσει τις γνώσεις, τις δεξιότητες και τις εμπειρίες που είχαν αρχικά τεθεί ως προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα.

Καλό ταξίδι!

Η συγγραφική ομάδα

Περιεχόμενα

ΕΝΟΤΗΤΑ 1. Η ΕΥΡΩΠΗ ΣΤΑ ΝΕΟΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ

1. Αναγέννηση, γεωγραφικές ανακαλύψεις.....	10
2. Μεταρρύθμιση, θρησκευτικοί πόλεμοι.....	15
3. Διαφωτισμός, Αμερικανική Επανάσταση και Γαλλική Επανάσταση.....	19

ΕΝΟΤΗΤΑ 2. ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΞΕΝΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

4. Η κατάκτηση της ελληνικής χερσονήσου και οι συνθήκες ζωής των υπόδουλων.....	24
5. Συνθήκες συμβίωσης Ελλήνων και Οθωμανών. Οι φόροι «αίματος» των υπόδουλων Ελλήνων.....	28
6. Η αντίσταση στην οθωμανική εξουσία και οι φορείς της (εκκλησιαστικοί, λαϊκοί, κλέφτες και αρματολοί).....	33
7. Δάσκαλοι του γένους και το έργο του Κοσμά του Αιτωλού.....	38
8. Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Ρήγας Βελεστινλής, Αδαμάντιος Κοραής.....	42
9. Οι αγώνες των Μανιατών και των Σουλιωτών.....	45

ΕΝΟΤΗΤΑ 3. ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΣΤΑΘΜΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821-1830

10. Η Φιλική Εταιρεία.....	50
11. Η εξέγερση στη Μολδοβλαχία – Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης.....	53
12. Η Επανάσταση στην Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα.....	56
13. Η Επανάσταση στη Μακεδονία, τη Θεσσαλία και την Ήπειρο.....	60
14. Η Επανάσταση στα νησιά του Αιγαίου και ο Κωνσταντίνος Κανάρης.....	63
15. Η άλωση της Τριπολιτσάς και η μάχη στα Δερβενάκια.....	66
16. Μορφές του Αγώνα: Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης και ο Μάρκος Μπότσαρης.....	70
17. Οι εθνοσυνελεύσεις και η πολιτική οργάνωση του Αγώνα.....	73
18. Ο Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο και η θυσία του Παπαφλέσσα.....	77
19. Οι πολιορκίες και η Έξοδος του Μεσολογγίου.....	81
20. Οι αγώνες του Γεώργιου Καραϊσκάκη.....	85
21. Η προσφορά των φιλελλήνων.....	88
22. Η παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων και η ναυμαχία στο Ναβαρίνο.....	91
23. Ο Ιωάννης Καποδίστριας.....	94
24. Η ίδρυση του πρώτου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.....	98

ΕΝΟΤΗΤΑ 4. Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟ ΚΡΑΤΟΣ - 19ΟΣ ΑΙΩΝΑΣ ΕΩΣ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΟΥ ΓΟΥΔΗ (1909)

25. Η περίοδος της αντιβασιλείας και η βασιλεία του Όθωνα	103
26. Ο Γεώργιος Α΄, η βασιλεία του και η επικράτηση του κοινοβουλευτισμού.....	107
27. Η Μεγάλη Ιδέα και η εδαφική επέκταση της Ελλάδας	112
28. Η έκφραση του «Ανατολικού Ζητήματος στα Βαλκάνια και ο Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908)	116
29. Το Κίνημα στου Γουδή (1909) και η αλλαγή του πολιτικού σκηνικού.....	121
30. Η πνευματική και καλλιτεχνική ζωή στο ελληνικό κράτος κατά τον 19ο αιώνα.....	125

ΕΝΟΤΗΤΑ 5. Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20Ο ΑΙΩΝΑ

31. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι.....	130
32. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η εμπλοκή της Ελλάδας (1914- 1918)	134
33. Ο ελληνισμός της Μικράς Ασίας, του Πόντου και της Ανατολικής Θράκης – Η Μικρασιατική Εκστρατεία και η Καταστροφή (1919-1922)	137
34. Η περίοδος του Μεσοπολέμου (1919-1939).....	141
35. Η είσοδος της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ιταλική επίθεση (1940)	145
36. Η γερμανική εισβολή.....	149
37. Κατοχή, Εθνική Αντίσταση, απελευθέρωση και Εμφύλιος Πόλεμος (1941-1949).....	152
38. Η ανασυγκρότηση της Ελλάδας και η ανακοπή της πορείας της από τη δικτατορία του 1967 (1950-1974).....	156
38. Ο απελευθερωτικός αγώνας του κυπριακού Ελληνισμού και η τουρκική εισβολή	160
40. Η μεταπολίτευση και η θέση της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή οικογένεια	164

ΕΝΟΤΗΤΑ 1

Η ΕΥΡΩΠΗ ΣΤΑ ΝΕΟΤΕΡΑ ΧΡΟΝΙΑ

1. Αναγέννηση, γεωγραφικές ανακαλύψεις.
2. Μεταρρύθμιση, θρησκευτικοί πόλεμοι.
3. Διαφωτισμός, Αμερικανική Επανάσταση και Γαλλική Επανάσταση.

*Η αλληγορία της Άνοιξης, Σάντρο Μποτιτσέλι
(περ. 1478 μ.Χ. Μουσείο Ουφίτσι. Φλωρεντία)*

1

Αναγέννηση, γεωγραφικές ανακαλύψεις

Η συμβολή της περιόδου της Αναγέννησης στην καλλιτεχνική και επιστημονική πρόοδο ήταν πολύ σημαντική. Το κίνημα του Ανθρωπισμού που αναπτύχθηκε αυτή την περίοδο στηρίχθηκε στην εφεύρεση της τυπογραφίας και επέφερε πολλές αλλαγές σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο. Επιπλέον, η αποικιακή επέκταση των ευρωπαϊκών χωρών καθόρισε την αλλαγή των οικονομικών και κοινωνικών συστημάτων της Ευρώπης, αλλά και την τύχη και εξέλιξη όλων των λαών του κόσμου.

Η Αναγέννηση ένα νεωτεριστικό πνευματικό κίνημα

Η Αναγέννηση (14ος-16ος αιώνας) αποτελεί μια γενικότερη, κυρίως καλλιτεχνική αλλά και πνευματική κίνηση (φιλοσοφική, πολιτιστική, οικονομική) που έχει ως κύριο χαρακτηριστικό της την απομάκρυνση των ανθρώπων από τη **μεσαιωνική σκέψη** και την επιστροφή των αξιών της **κλασικής αρχαιότητας**. Ο άνθρωπος εμπνέεται από τον αρχαίο κόσμο, ωστόσο στρέφεται προς το μέλλον με φιλελεύθερο, δημιουργικό και ερευνητικό τρόπο. Η Αναγέννηση ξεκίνησε από τις πλούσιες πόλεις της Ιταλίας (Ρώμη, Φλωρεντία, Βενετία) αλλά αργότερα επεκτάθηκε και στην υπόλοιπη Δυτική Ευρώπη. Η βαθύτερη και συστηματική μελέτη των ελληνικών και λατινι-

Άποψη της Φλωρεντίας

Άποψη των νωπογραφιών που φιλοτέχνησε ο Μιχαήλ Άγγελος στην Καπέλα Σιστίνα, στο Βατικανό

κών γραμμάτων και γενικότερα της αρχαιότητας ονομάστηκε Ανθρωπισμός (Ουμανισμός) και εκδηλώθηκε ως πνευματικό κίνημα εκείνη την εποχή. Οι ανθρωπιστές οραματίζονταν τον **καθολικό άνθρωπο (homo universalis)** που είναι υπεύθυνος για τον πολιτισμό και τη μοίρα του.

Αιτίες ανάπτυξης και διάδοσης της Αναγέννησης

Οι λόγιοι που κατέφυγαν στη Δύση μετά την Άλωση της Κωνσταντινούπολης συνέβαλαν πολύ στη διάδοση και μελέτη των ελληνικών γραμμάτων την περίοδο της Αναγέννησης. Στη διάδοση της Αναγέννησης και του Ανθρωπισμού συνέβαλε δραστικά η τυπογραφία. Ο Γερμανός Ιωάννης Γουτεμβέργιος ήταν ο πρώτος που το 1455 χρησιμοποίησε κινητά μεταλλικά στοιχεία για την εκτύπωση βιβλίων, τα οποία μέχρι εκείνη τη στιγμή ήταν χειρόγραφα.

Εξερευνητικά ταξίδια

Την ίδια ιστορική περίοδο (15ος-16ος αιώνας) οι Δυτικοευρωπαίοι, με πρωτοπόρους τους Ισπανούς και τους Πορτογάλους (Χριστόφορος Κολόμβος, Βάσκο ντα Γκάμα, Βαρθολομαίος Ντιάζ), επιδόθηκαν σε οργανωμένα εξερευνητικά ταξίδια με την έμμεση ή άμεση χρηματοδότηση των ηγεμόνων τους. Τα ταξίδια που οδήγησαν στην ανακάλυψη νέων, ανεξερεύνητων περιοχών, μακριά από την Ευρώπη, διευκόλυνε η τελειοποίηση των τότε διαθέσιμων μέσων πλεύσης και προσανατολισμού, της **πυξίδας**, του **αστρολάβου** και του **πορτολάνου**. Ένας νέος τύπος πλοίου που χρησιμοποιήθηκε, η **καραβέλα**, ήταν πιο μεγάλος και περισσότερο ασφαλής.

Συνέπειες των ανακαλύψεων

Αρχικά οι Ισπανοί και οι Πορτογάλοι εκμεταλλεύτηκαν τις πλουτοπαραγωγικές πηγές των χωρών που μετέτρεψαν σε αποικίες τους, προμηθεύοντας όλη την Ευρώπη με τα νέα προϊόντα που καλλιεργούσαν σε φυτείες (καφές, κακάο, ζάχαρη, καπνός, τσάι κ.λπ.). Πολύ σύντομα οι Άγγλοι, οι Γάλλοι και οι Ολλανδοί διεκδίκησαν μερίδιο από τον πλούτο των νέων αυτών χωρών. Η παγκόσμια εμπορική και οικονομική δραστηριότητα μετατοπίστηκε από τη Μεσόγειο Θάλασσα (Βενετία, Γένοβα) στον Ατλαντικό Ωκεανό και τη Βόρεια Θάλασσα (Λισαβόνα, Αμβέρσα). Η γεωργική παραγωγή παρέμεινε βασική πηγή εσόδων και εμπλου-

Leonardo da Vinci.
Πορτρέτο που αποδίδεται στον Francesco Melzi (περ. 1515-1518, Βασιλική συλλογή της βρετανικής βασιλικής οικογένειας)

ΟΥΜΑΝΙΣΜΟΣ

ΜΕΓΑΛΑ
ΕΞΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ
ΤΑΞΙΔΙΑ

Μεγάλες μορφές της Αναγέννησης ήταν οι ζωγράφοι Σάντρο Μποτιτσέλι, Λεονάρντο ντα Βίντσι, Μιχαήλ Άγγελος και Ραφαήλ καθώς και ο αρχιτέκτονας Φίλιππος Μπρουνελέσκι.

Η συναυλία των Αγγέλων.
Ελαιογραφία του Δομήνικου Θεοτοκόπουλου (περ. 1608-1614, Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου, Αθήνα)

Χαρακτικό που απεικονίζει φλαμανδικό τυπογραφείο στα τέλη του 16ου αιώνα (1580-1605, Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο)

Η αλληγορία της Άνοιξης, Σάντρο Μποτιτσέλι (περ. 1478 μ.Χ. Μουσείο Ουφίτσι, Φλωρεντία)

Περιγραφή του πίνακα: Στο κέντρο της σύνθεσης δεσπόζει η μορφή της Αφροδίτης, ενώ πάνω από το κεφάλι της ο Έρωτας ρίχνει τα βέλη του με τα μάτια δεμένα. Στο αριστερό τμήμα του πίνακα διακρίνονται οι τρεις Χάριτες και ο Ερμής. Στο δεξί άκρο ο Ζέφυρος κυνηγά τη νύμφη Χλωρίδα, δίπλα από την οποία βρίσκεται η θεά των λουλουδιών Φλώρα.

τίστηκε με τα νέα προϊόντα, των οποίων οι τιμές ήταν πολύ αυξημένες. Η βιοτεχνία παρουσίασε μεγάλη πρόοδο στους τομείς της υφαντουργίας, της μεταξουργίας και της τυπογραφίας.

Οικονομικές και κοινωνικές αλλαγές

Τα πολύτιμα μέταλλα (ασήμι, χρυσάφι) αύξησαν την κυκλοφορία του χρήματος. Το νόμισμα έγινε το μοναδικό μέσο συναλλαγών και μέτρο όλων των αξιών. Η συσσώρευση του **κεφαλαίου** δημιούργησε την ανάγκη εμπορικών, τραπεζικών, χρηματιστηριακών και ασφαλιστικών επιχειρήσεων. Οι συγκεκριμένες συνθήκες προκάλεσαν μεγάλες κοινωνικές αλλαγές. Μια νέα τάξη, η εμπορική, έκανε την εμφάνισή της και οι οικονομικές διαφορές στην κοινωνία εντάθηκαν. Επίσης, η ανάγκη για αντιμετώπιση διαφόρων πρακτικών ζητημάτων οδήγησε στην ανάπτυξη πολλών επιστημονικών πεδίων (γεωγραφία, αστρονομία, ζωολογία, βοτανική, εθνογραφία κ.λπ.).

Πηγή 1

Ο αντίκτυπος της τυπογραφικής μηχανής στην Ευρώπη περιλάμβανε:

1. Τεράστια αύξηση της ποσότητας των παραγόμενων βιβλίων. [...]
2. Αύξηση της πρόσβασης σε βιβλία. [...]
3. Πολλαπλασιασμός της έκδοσης έργων περισσότερων συγγραφέων. [...]
4. Διεύρυνση στη χρήση και την τυποποίηση της καθομιλουμένης αντί της λατινικής γλώσσας στα βιβλία.
5. Αύξηση των ποσοστών του αλφαριθμητισμού.
6. Ταχεία διάδοση ιδεών σχετικών με ζητήματα θρησκείας, ιστορίας, επιστήμης, ποίησης, τέχνης και καθημερινής ζωής.
7. Περισσότερο ακριβείς εκδόσεις αρχαίων κειμένων.
8. Ευκολότερη οργάνωση κινημάτων από αρχηγούς οι οποίοι δεν είχαν φυσική επαφή με τους ακολούθους τους.
9. Δημιουργία δημόσιων βιβλιοθηκών.

Mark Cartwright, μεταφρασμένο από Periklis Livas και δημοσιευμένο στις 2 Νοεμβρίου 2020.

Πηγή 2

Τι ήταν λοιπόν η Αναγέννηση;

Ένα τέτοιο [...] χαρακτηριστικό της περιόδου ήταν η ανάπτυξη των κλασικών σπουδών, μια ανάπτυξη [...] όχι ξαφνική, αλλά βαθμιαία και σταθερή. Οι λόγιοι του Μεσαίωνα γνώριζαν πολλούς Ρωμαίους συγγραφείς, όπως τον Βιργίλιο, τον Οβίδιο και τον Κικέρωνα. Στην Αναγέννηση όμως ανακαλύφθηκαν τα έργα και άλλων, [...]. Εξίσου σημαντική, [...] ήταν η ανακάλυψη της κλασικής ελληνικής φιλολογίας. [...] πολύ λίγοι Δυτικοί του Μεσαίωνα μπορούσαν να διαβάσουν ελληνικά. Κατά την Αναγέννηση, [...], πάρα πολλοί Δυτικοί λόγιοι αφομοίωσαν τα ελληνικά, [...] και ολόκληρη σχεδόν την ελληνική φιλολογική κληρονομιά.

Burns, E. (1983). *Ευρωπαϊκή Ιστορία*, τόμος Α, σ. 70, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Χάρτης με τις περιοχές που επεκτάθηκε το κίνημα της Αναγέννησης

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Τι ήταν η Αναγέννηση; Πώς εμφανίστηκε και σε ποιες περιοχές άνησε;
2. Ποιες ήταν οι αιτίες ανάπτυξης και διάδοσης της Αναγέννησης;
3. Ποιοι ήταν οι λόγοι που οδήγησαν στα εξερευνητικά ταξίδια;

Αποτιμητής

1. Ποια ήταν η σημασία της εφεύρεσης της τυπογραφίας στην ανάπτυξη του πολιτισμού και της παιδείας;
2. Ποια ήταν η συμβολή της περιόδου της Αναγέννησης στην καλλιτεχνική και επιστημονική πρόοδο;
3. Ποια θεωρείτε ότι ήταν η αξία του κινήματος του ανθρωπισμού;
4. Ποιες ήταν οι επιπτώσεις των εξερευνήσεων και της κατάκτησης των νέων χωρών στην οικονομική και κοινωνική εξέλιξη της Ευρώπης;

Γλωσσάρι

Μεσαιωνική σκέψη: Τρόπος σκέψης των ανθρώπων της μεσαιωνικής εποχής, ο οποίος περιλαμβάνει πολλές προκαταλήψεις και δεισιδαιμονίες.

Κλασική αρχαιότητα: Η περίοδος ανάμεσα στον 6ο και τον 4ο αιώνα π.Χ. στην Αρχαία Ελλάδα.

Καθολικός άνθρωπος (homo universalis): Άνθρωπος με πολλαπλά ενδιαφέροντα, πολλαπλά ανεπτυγμένος άνθρωπος, ιδανικό της Αναγέννησης.

Πυξίδα: Όργανο που αποτελείται από μία μαγνητική βελόνα, ανεμολόγιο κ.λπ. και χρησιμοποιείται για τον προσανατολισμό· ναυτική πυξίδα.

Αστρολάβος: Αστρονομικό όργανο για τον προσδιορισμό της θέσης των άστρων πάνω από τον ορίζοντα.

Πορτολάνος: 1. Ειδικός ναυτικός χάρτης. 2. Βιβλίο με πληροφορίες και οδηγίες που αφορούν λιμάνια, ακτές, φάρους κ.λπ.

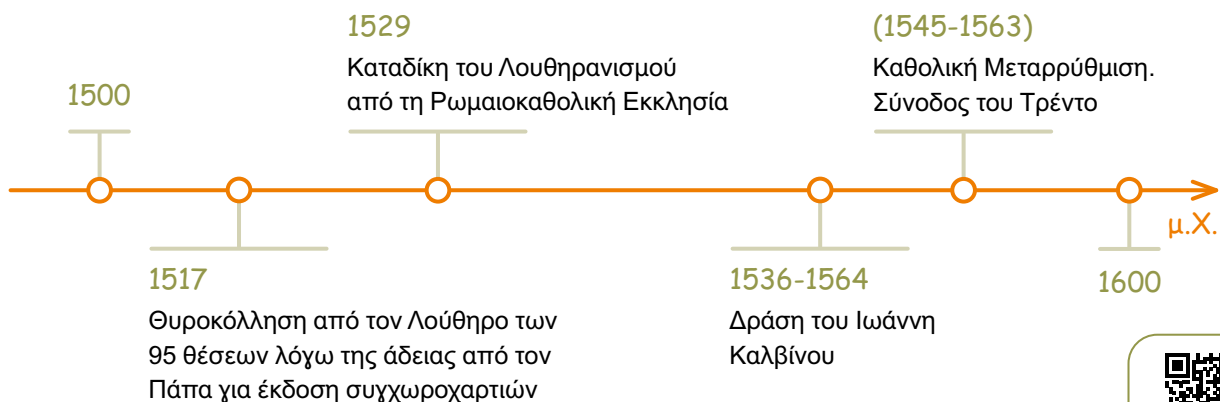
Καραβέλα: Τύπος ιστιοφόρου, συνήθως τρικάταρτου πλοίου, που χρησιμοποιήθηκε κυρίως από τους Πορτογάλους και τους Ισπανούς θαλασσοπόρους τον 15ο και τον 16ο αιώνα.

Κεφάλαιο: Μεγάλο χρηματικό ποσό που είναι επενδυμένο ή μπορεί να επενδυθεί.

2

Μεταρρύθμιση, θρησκευτικοί πόλεμοι

Η κρίση στη Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία και η αμφισβήτησή της ως αποτέλεσμα του αναγεννησιακού πνεύματος και οι γενικότερες αλλαγές σε όλες τις συνθήκες της ζωής των Ευρωπαίων είχαν ως συνέπεια να λάβει η Μεταρρύθμιση, εκτός από τη θρησκευτική διάσταση, πολιτικό και κοινωνικό χαρακτήρα.

Ο ΜΕΣΑΙΩΝΑΣ
ΣΤΗ ΔΥΤΙΚΗ
ΕΥΡΩΠΗ

Αίτια της Μεταρρύθμισης

Ήδη από τα τέλη του Μεσαίωνα (5ος-15ος αιώνας μ.Χ.), είχαν ανοιχθεί για τους Ευρωπαίους νέοι κοινωνικοί, οικονομικοί και πνευματικοί ορίζοντες. Το κύρος όμως της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας είχε υποχωρήσει. Οι ανώτεροι κληρικοί ζούσαν μέσα στην πολυτέλεια και τη διαφθορά στις βασιλικές αυλές, ενώ οι κατώτεροι κληρικοί ζούσαν μέσα στην αμάθεια, στις **δεισιδαιμονίες** και τις **προκαταλήψεις**. Η Εκκλησία εξακολουθούσε να ελέγχει τους πιστούς πιέζοντάς τους και προτείνοντας ως τρόπους άφεσης των αμαρτιών τα **συγχωροχάρτια**. Οι φορείς του κινήματος του ανθρωπισμού αντέδρασαν στις αδυναμίες της Εκκλησίας, θέτοντας ως στόχο την αναζήτηση της χριστιανικής αλήθειας μέσω της μελέτης της Αγίας Γραφής.

Εκδήλωση της Μεταρρύθμισης

Η αντίδραση εκδηλώθηκε περισσότερο στις γερμανικές χώρες όπου η λαϊκή **δυσανεμία** ήταν μεγαλύτερη. Οι πιστοί αντιδρούσαν στην οικονομική επιβάρυνση που τους επέβαλε η παπική

Πώληση συγχωροχαρτιών από εκπροσώπους του Πάπα στη Γερμανία, το 1517. Ξυλογραφία εποχής

ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ,
ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΙ
ΠΟΛΕΜΟΙ

Οι 95 θέσεις του Λούθηρου με τις οποίες καταδίκασε την πώληση συγχωροχαρτιών και τις τοιχοκόλλησε στην πόρτα της εκκλησίας της Βυρτεμβέργης στις 31 Οκτωβρίου 1517

ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΗ
ΜΕΤΑΡΡΥΘΜΙΣΗ

Η νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου.
Ελαιογραφία του Francois Dubois με θέμα τις θρησκευτικές συγκρούσεις στη Γαλλία στις 24 Αυγούστου 1572 (1572-1584, Musée Cantonal des Beaux-Arts, Λωζάνη)

Ο θρησκευτικός χάρτης της Ευρώπης στα τέλη του 16ου αιώνα

εκκλησία για την ανέγερση μεγαλοπρεπών ναών στη Ρώμη και οι Γερμανοί ηγεμόνες ήθελαν να απελευθερωθούν από την επιρροή του Πάπα και του αυτοκράτορα. Το 1517, με αφορμή την άδεια του Πάπα για μαζική έκδοση συγχωροχαρτιών, ο Μαρτίνος Λούθηρος θυροκόλλησε σε εκκλησία της Βυρτεμβέργης κείμενο 95 **θέσεων** που καταδίκασε αυτές τις συμπεριφορές της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας. Ο Πάπας **αφόρισε** τον Λούθηρο και εκείνος έκαψε δημόσια το έγγραφο του αφορισμού, ενώ αρνήθηκε να μετανοήσει τόσο όταν τον κάλεσε σε απολογία ο αυτοκράτορας Κάρολος ο Ε΄ όσο και όταν η **Δίατα** αποκήρυξε τον Λουθηρισμό (1529). Οι ηγεμόνες οπαδοί του Λούθηρου (Προτεστάντες) διαμαρτυρήθηκαν για τη δίωξη των θρησκευτικών τους πεποιθήσεων και με κείμενό τους διατύπωσαν τις αρχές της θρησκευτικής Μεταρρύθμισης. Η σύγκρουση των μεταρρυθμιστών με τις δυνάμεις του αυτοκράτορα πήρε τη μορφή **εμφύλιου πολέμου**.

Διάδοση της Μεταρρύθμισης

Η Μεταρρύθμιση διαδόθηκε έξω από τον γερμανικό χώρο κυρίως με τη μορφή του Καλβινισμού και του Αγγλικανισμού. Ο Καλβινισμός, με επικεφαλής τον Ιωάννη Καλβίνο (1509-1564), διαδόθηκε κυρίως στη Γαλλία, την Ελβετία, τη Σκωτία και τις Κάτω Χώρες. Ο Αγγλικανισμός είχε χαρακτήρα κυρίως πολιτικό και αφορμή για τη δημιουργία του στάθηκε μια προσωπική διαμάχη του Άγγλου βασιλιά Ερρίκου Η΄ με τον Πάπα. Ο Καλβινισμός συνέβαλε στην ανάπτυξη του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος, καθώς υποστήριζε την ελευθερία της ατομικής δραστηριότητας και έκφρασης.

Καθολική Μεταρρύθμιση

Η Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, καθώς έβλεπε την επιρροή της να περιορίζεται, οργάνωσε τη δική της Μεταρρύθμιση λαμβάνοντας τα ακόλουθα μέ-

τρα: (α) αναδιοργάνωση των μοναχικών ταγμάτων με σκοπό να ασκούν διαρκή προβολή του έργου της Εκκλησίας με την ίδρυση και διαχείριση σχολείων, νοσοκομείων και άλλων φιλανθρωπικών έργων, (β) επαναφορά της **Ιεράς Εξέτασης** που μεταχειριζόταν κάθε μέσο βασιανισμού για να αλλάξει τις απόψεις των μεταρρυθμιστών, (γ) καθιέρωση λογοκρισίας σε βιβλία όχι μόνο θεολογικού αλλά και φιλολογικού ή επιστημονικού περιεχομένου και (δ) καταπολέμηση της αμάθειας του κατώτερου κλήρου.

Η Μεταρρύθμιση γενικά διαμόρφωσε νέους τρόπους σκέψης. Σήμανε το τέλος της ενότητας της Ευρώπης όχι μόνο σε θρησκευτικό αλλά και σε επίπεδο εθνικών ταυτοτήτων. Ο Τριακονταετής ευρωπαϊκός πόλεμος υπήρξε αποτέλεσμα της προσπάθειας να επιβληθεί ο Καθολικισμός.

Πηγή 1

Οι συνέπειες της Μεταρρύθμισης

Η Μεταρρύθμιση σήμανε το τέλος της θρησκευτικής ενότητας της Ευρώπης και την αλλαγή του χάρτη της μέσα από μακροχρόνιες και οδυνηρές συγκρούσεις. [...] Το μεταρρυθμιστικό κίνημα συνδέθηκε με τη διαδικασία διαμόρφωσης εθνικών ταυτοτήτων. [...] Τον 17ο αιώνα η προσπάθεια των Γερμανών αυτοκρατόρων να ανασυγκροτήσουν ενιαίο κράτος μέσω της επιβολής του Καθολικισμού με δυναμικό τρόπο προκάλεσε πανευρωπαϊκό πόλεμο, τον Τριακονταετή.

Burns, E. (1983). *Ευρωπαϊκή Ιστορία*, Α', επιμ. Ι. Σ. Κολλιόπουλου, Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

Πηγή 2

Καθολική Μεταρρύθμιση

Ο μηχανισμός της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας κλονίσθηκε συθέμελα από τις μεταρρυθμιστικές κινήσεις στην Ευρώπη. Γρήγορα, λοιπόν, ξεκίνησε την αντεπίθεση με ρητορικά και έντυπα προπαγανδιστικά μέσα. Αναπαρίσταναν σε φυλλάδια το Λούθηρο και τον Καλβίνο ως διαβόλους. Επίσης, έθεσε σε λειτουργία τις συνήθειες μεθοδεύσεις περιθωριοποίησης των αποστατών και αντιπάλων του Πάπα. [...] Το έτος 1519 ξεκίνησε εναντίον του μία εκκλησιαστική δίκη με μοναδική αναμενόμενη κατάληξη την καταδίκη του, [...] κι έτσι ο Πάπας τον αναθεμάτισε το έτος 1521 οριστικά ως «αιρετικό».

Φραγκοπούλου, Στ. (2008). *Ιστορία της Τεχνολογίας. Με παρεκβάσεις σε συναφή γεγονότα που επηρέασαν την επιστήμη, την τεχνολογία και τον πολιτισμό*, σ. 37.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιοι ήταν οι λόγοι αμφισβήτησης της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας από τους φορείς του ανθρωπισμού;
2. Ποιος εισήγαγε τη θρησκευτική Μεταρρύθμιση και με ποιον τρόπο;
3. Τι ήταν η Καθολική Μεταρρύθμιση;

Αποτιμητής

1. Πώς εκφράστηκε η Μεταρρύθμιση στη Δυτική, τη Βόρεια και την Κεντρική Ευρώπη;
2. Ποια ήταν η αντίδραση της Καθολικής Εκκλησίας στη Μεταρρύθμιση; Αναφέρετε τις θετικές και αρνητικές πρωτοβουλίες της.
3. Πού οδήγησε η θρησκευτική διάσπαση της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας;

Γλωσσάρι

Δεισιδαιμονία: Πίστη ή αντίληψη που με ανορθολογικό τρόπο αποδίδει σε τυχαία γεγονότα, σε πράξεις ή σε αντικείμενα υπερφυσικές ιδιότητες που μπορούν δήθεν να επηρεάσουν αρνητικά ή θετικά την πορεία και την τύχη της ζωής του ανθρώπου.

Προκατάληψη: Αρνητική προδιάθεση ή στάση απέναντι σε πρόσωπα ή σε ομάδες, η οποία βασίζεται σε στερεότυπες πεποιθήσεις και όχι σε πραγματικά χαρακτηριστικά.

Συγχωροχάρτι: Έγγραφο άφεσης αμαρτιών.

Δυσaréσκεια: Δυσάρεστο συναίσθημα.

Θέση: Η άποψη, το επιχείρημα.

Αφορίζω: Επιβάλλω εκκλησιαστικό αφορισμό/εκδίωξη από συμμετοχή στο εκκλησίασμα.

Δίαιτα: Το ανώτατο συμβούλιο των αντιπροσώπων των ευγενών, του κλήρου και των αστών στην αυτοκρατορική Γερμανία.

Εμφύλιος πόλεμος: Ένοπλη σύγκρουση ή οξύτατη διαμάχη ή αντιπαράθεση ατόμων ή ομάδων που ανήκουν στο ίδιο ευρύτερο σύνολο (κυρίως φυλή, έθνος, κράτος, οργάνωση κ.λπ.).

Ιερά Εξέταση: Δικαστήριο της Καθολικής Εκκλησίας το οποίο έδρασε μέχρι τις αρχές του 19ου αιώνα με σκοπό την καταπολέμηση των αιρέσεων· γνωστή για την αυστηρότητα και την ακαμψία των κρίσεών της και την αγριότητα των μεθόδων της.

3

Διαφωτισμός, Αμερικανική Επανάσταση και Γαλλική Επανάσταση

Η επίδραση των ιδεών του Διαφωτισμού με επίκεντρο τη Γαλλία οδήγησε στη Γαλλική Επανάσταση και την Αμερικανική Επανάσταση, καθώς και σε μια σειρά από κινήματα και επαναστάσεις στον υπόλοιπο κόσμο.

Ο Διαφωτισμός υπήρξε ένα κίνημα πνευματικό, πολιτικό, κοινωνικό το οποίο πρωτοεμφανίστηκε στην Αγγλία τον 17ο αιώνα με τη θεωρία του κοινωνικού συμβολαίου του Τζον Λοκ και επηρέασε τους σημαντικότερους Γάλλους φιλοσόφους του επόμενου αιώνα. Στόχος του ήταν η «διαφώτιση» του ανθρώπου αναφορικά στην ατομική ελευθερία, όπως αυτή παρουσιάστηκε στη δημοκρατία της αρχαίας Αθήνας του 5ου αιώνα π.Χ.

Ο ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ
ΣΤΗΝ
ΕΥΡΩΠΗ

Οι Διαφωτιστές εστίαζαν στην ανάπτυξη της **κριτικής σκέψης** και της επιστήμης. Υποστήριζαν ότι η κριτική σκέψη αποκτάται με τον **ορθό λόγο** και τις αισθήσεις, την πρόοδο, την ανεκτικότητα, την αδελφότητα, τη **συνταγματική διακυβέρνηση** και την ανεξιθρησκία. Οι ιδέες τους ήταν αντίθετες με τη μοναρχία και τα **δόγματα** της Εκκλησίας, και οδήγησαν στις μεγάλες επαναστάσεις του 18ου και του 19ου αιώνα, με σημαντικότερες την Αμερικανική και τη Γαλλική Επανάσταση.

Στις αγγλικές αποικίες της Αμερικής, το αγγλικό κοινοβούλιο επέβαλε μια σειρά από φόρους, ενώ παράλληλα έθεσε και περιορισμούς στο εμπόριο. Οι αντιδράσεις ήταν έντονες και αποτυπώθηκαν στη Διακήρυξη Δικαιωμάτων (1774), την οποία υπέγραψαν αντιπρόσωποι των αποικιών. Στο κείμενο τονίζονταν, υπό την επίδραση των ιδεών του Γαλλικού Διαφωτισμού, ότι δικαίωμα κάθε πολίτη είναι να μη φορολογείται χωρίς τη συγκατάθεσή του. Η προσπάθεια των Άγγλων να καταπνίξουν με τον στρατό οποιαδήποτε κίνηση των αποίκων είχε

Αφίσα με το σύνθημα της Γαλλικής Επανάστασης «Ελευθερία, Ισότητα, Αδελφoσύνη» (μετά το 1793, Musée Carnavalet, Παρίσι)

ΝΑΠΟΛΕΩΝ
ΒΟΝΑΠΑΡΤΗΣ

Βολταίρος. Ελαιογραφία του Nicolas de Largillière (1718-1724, Musée Carnavalet, Παρίσι). Κεντρική μορφή του Διαφωτισμού, ο Βολταίρος (1694-1778) υπερασπίστηκε την ανεξιθροσκία και την ελευθερία του λόγου

Η ΓΑΛΛΙΚΗ
ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ

Η Ελευθερία οδηγεί τον Λαό.
Ελαιογραφία του Ευγένιου Ντελακρουά (1830, Μουσείο Λούβρου, Παρίσι)

Τζορτζ Ουάσιγκτον (1732-1799), πρώτος πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και διοικητής του Γενικού Επιτελείου κατά τη διάρκεια της Αμερικανικής Επανάστασης. Ελαιογραφία του Thomas Sully (περ. 1820, New York Public Library)

ως αποτέλεσμα το ξέσπασμα της επανάστασης. Ο πόλεμος για την ελευθερία των Αμερικανών κράτησε επτά χρόνια, και το 1783 η Αγγλία αναγκάστηκε να υποχωρήσει και να υπογράψει συνθήκη με την οποία αναγνώριζε την ανεξαρτησία των αμερικανικών αποικιών. Το **Σύνταγμα** που ψηφίστηκε το 1787 όρισε το όνομα του κράτους σε Ηνωμένες Πολιτείες της Βόρειας Αμερικής.

Την ίδια εποχή, στη **μοναρχική** Γαλλία οι οικονομικές μεταρρυθμίσεις απέτυχαν εξαιτίας των αντιδράσεων των προνομιούχων που θίγονταν από τα μέτρα, καθώς και από την αγανάκτηση του λαού που διαπίστωσε τα τεράστια έξοδα του παλατιού. Η γαλλική κοινωνία ήταν χωρισμένη σε τρεις τάξεις: τους ευγενείς, τον κλήρο και τον λαό. Η τρίτη τάξη, που ήταν η πολυπληθέστερη, περιλάμβανε τους γεωργούς, τους αστούς και τους μορφωμένους επιστήμονες. Αυτοαποκαλούνταν «έθνος» και πίστευαν πως από αυτούς θα έπρεπε να πηγάζει κάθε εξουσία. Η επανάσταση ξεκίνησε από το Παρίσι το 1789 και σύντομα εξαπλώθηκε σε όλη τη χώρα. Έπειτα από σφοδρές μάχες, η επανάσταση οδήγησε στη Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Πολίτη και στην ψήφιση Συντάγματος. Ανέδειξε ως ηγετική μορφή τον στρατηγό Ναπολέοντα Βοναπάρτη, ο οποίος ανέλαβε την εξουσία και θεμελίωσε τα κοινωνικά **επιτεύγματα** της επανάστασης. Στέφθηκε αυτοκράτορας το 1804 και αντιμετώπισε τους εχθρούς της Γαλλίας με μια σειρά από πολέμους. Μετά την ήττα της Γαλλίας το 1815, οι αντίπαλοί της Ρωσία, Αυστρία και Πρωσία ίδρυσαν την Ιερή Συμμαχία με στόχο την ειρήνη των λαών. Αργότερα, όμως, επιδίωξή τους έγινε η καταπολέμηση των επαναστατικών κινημάτων που εκδηλώνονταν στην Ευρώπη. Έτσι, αντιτάχθηκαν σε μια σειρά από επαναστάσεις και μεταξύ αυτών και στην Ελληνική Επανάσταση, θεωρώντας την **αυθάδη**.

Πηγή 1

Ο Τζον Λοκ και η άσκηση της βίας από τον ηγεμόνα

«Αν ένας ηγεμόνας χρησιμοποιεί την εξουσία του εναντίον του λαού του... τότε ο λαός έχει το δικαίωμα να τον αντιμετωπίσει με βία. Ο σωστός τρόπος για να αντιμετωπιστεί η παράνομη βία της εξουσίας είναι η βία...»

Τζον Λοκ, 1689, *Δύο δοκίμια περί κυβερνήσεως*.

Ο Ναπολέων Βοναπάρτης διασχίζει της Άλπεις. Ελαιογραφία του Jacques-Louis David (1802, Musée de l'Histoire de France, Ανάκτορο Βερσαλλιών, Παρίσι)

Πηγή 2

Ο Ναπολέων Βοναπάρτης και οι σκέψεις του για την απελευθέρωση της Ελλάδας

[...] η Ελλάδα ήταν άλλη υπόθεση. Περιμένει έναν ελευθερωτή. Αυτό θα αποτελούσε ωραίο στεφάνι δόξας. Θα γραφόταν το όνομά του στον αιώνα των αιώνων, ανάμεσα στα ονόματα του Ομήρου, του Πλάτωνα και του Επαμεινώνδα. Ίσως δεν ήταν μακριά η πραγματοποίηση αυτού του σχεδίου. Όταν έφτασα στις ακτές της Αδριατικής, στη διάρκεια της εκστρατείας μου στην Ιταλία, έγραψα στη γαλλική κυβέρνηση ότι είχα μπροστά στα μάτια μου το βασίλειο του Μεγάλου Αλεξάνδρου [...] Είχα ήδη ετοιμάσει τους χάρτες για τη Μακεδονία, τη Σερβία και την Αλβανία [...].

Μπαλωτή, Ξ. (2020). *Ναπολέων Βοναπάρτης και Ελλάδα. Η ιστορία και οι μύθοι*, πρόλογος: Christian Bourdeille, μετάφραση από τα γαλλικά: Ευσταθία Τσιγκάνου, εκδ. Κύφαντα.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Τι ήταν η Ιερή Συμμαχία και σε τι στόχευε;

Δραστηριότητα

Αναζητήστε πληροφορίες στο διαδίκτυο σχετικά με τα αιτήματα των τριών τάξεων της γαλλικής κοινωνίας πριν από τη Γαλλική Επανάσταση και αξιοποιήστε τες σε ένα παιχνίδι ρόλων

Αποτιμητής

1. Ποια είναι η σημασία του Διαφωτισμού, της Αμερικανικής και Γαλλικής Επανάστασης για τους λαούς;
2. Πώς συνδέονται η Γαλλική και η Ελληνική Επανάσταση;

Γλωσσάρι

Κριτική σκέψη: Την έχει αυτός που δεν δέχεται κάτι πριν το εξετάσει συστηματικά.

Ορθός λόγος: Σκέψη σύμφωνα με τους κανόνες της λογικής.

Σύνταγμα: Κείμενο που καθορίζει τη μορφή του πολιτεύματος, τη λειτουργία του κράτους και τις σχέσεις κράτους και κοινωνίας.

Συνταγματική διακυβέρνηση: Διοίκηση κράτους που κυβερνάται σύμφωνα με το Σύνταγμα.

Μοναρχία: Το πολίτευμα κατά το οποίο ένα άτομο ασκεί την εξουσία χωρίς περιορισμούς.

Δόγμα της εκκλησίας: Οι πεποιθήσεις μιας θρησκείας.

Επίτευγμα: Κατόρθωμα.

Αυθάδης: Θρασύς, ανάγħος, αναιδής.

ΤΟ ΓΛΩΣΣΑΡΙ
ΤΟΥ
ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Η Ευρώπη την εποχή του Διαφωτισμού

ΕΝΟΤΗΤΑ 2

ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΚΑΤΩ ΑΠΟ ΞΕΝΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

4. Η κατάκτηση της ελληνικής χερσονήσου και οι συνθήκες ζωής των υπόδουλων.
5. Συνθήκες συμβίωσης Ελλήνων και Οθωμανών. Οι φόροι «αίματος» των υπόδουλων Ελλήνων.
6. Η αντίσταση στην οθωμανική εξουσία και οι φορείς της (εκκλησιαστικοί, λαϊκοί, κλέφτες και αρματολοί).
7. Δάσκαλοι του γένους και το έργο του Κοσμά του Αιτωλού.
8. Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Ρήγας Βελεστινλής, Αδαμάντιος Κοραής.
9. Οι αγώνες των Μανιατών και των Σουλιωτών.

Γυναίκες της Σίφνου. Εικονίζεται το εσωτερικό του σιφναϊκού σπιτιού με το κρεβάτι στο βάθος. Χαρακτικό από έκδοση του Gabriel Florent Auguste de Choiseul-Gouffier (1782, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

4

Η κατάκτηση της ελληνικής χερσονήσου και οι συνθήκες ζωής των υπόδουλων

Στους δύο αιώνες που ακολούθησαν την πτώση του Βυζαντίου, οι Έλληνες των κατακτημένων περιοχών έζησαν την οθωμανική **δεσποτεία** σε πολύ δύσκολες συνθήκες διαβίωσης, οικονομικό μαρασμό και πολιτιστική καθυστέρηση. Αντίστοιχα στις βενετοκρατούμενες περιοχές οι Έλληνες αντιμετώπιζαν άλλου είδους δυσκολίες.

Βενετο-οθωμανικοί πόλεμοι

Οθωμανικές κατακτήσεις

ΟΙ ΒΕΝΕΤΟ-ΟΘΩΜΑΝΙΚΟΙ ΠΟΛΕΜΟΙ

Συνθήκες ζωής των Ελλήνων στις περιοχές που κατείχαν οι Οθωμανοί

Οι δύο πρώτοι αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας ήταν πολύ δύσκολοι για τους Έλληνες. Το **Ισλάμ** όριζε το νομικό καθεστώς και τις σχέσεις αυτών που δεν ήταν μουσουλμάνοι με το οθωμανικό κράτος.

Το οθωμανικό κράτος ανεχόταν τους μη μουσουλμάνους και τους αναγνώριζε το δικαίωμα ζωής και περιουσίας, καθώς και την ελευθερία της θρησκευτικής λατρείας. Ωστόσο, οι ατομικές ελευθερίες περιορίστηκαν. Οι χριστιανοί υποχρεώθηκαν να φορούν ειδικά ενδύματα, να ζουν σε ορισμένες συνοικίες,

Ο πασάς και η κόρη του, Χαριέ. Φιγούρες του Ευγένιου Σπαθάρη. Πηγή: Ε. Σπαθάρης, Ο Μέγας Αλέξανδρος και το καταραμένο φίδι, εκδ. Ακρίτας, Αθήνα 1997

τα σπίτια τους δεν έπρεπε να είναι ψηλότερα από εκείνα των μουσουλμάνων, ενώ απαγορευόταν να ιππεύουν και να οπλοφορούν. Ζούσαν φτωχικά, σε απομακρυσμένα χωριά ή στις φτωχές συνοικίες των πόλεων, υποχρεώνονταν να παίρνουν μέρος σε διάφορες **αγχαρείς**, και στον στρατό υπηρετούσαν μόνο σε βοηθητικές υπηρεσίες (ως ναύτες ή οδηγοί). Τους πιο εύφορους και μεγάλους κάμπους τούς κατείχαν οι Οθωμανοί αξιωματούχοι, αλλά και οι Έλληνες προεστοί. Έτσι, στους φτωχούς αγρότες έμεναν τα πιο μικρά και άγονα χωράφια. Αν και οι θρησκευτικές δραστηριότητες δεν αποκλείστηκαν, απαγορεύτηκε ή περιορίστηκε στο ελάχιστο η δυνατότητα ανέγερσης ναών μέσα στις πόλεις, οι μεγαλύτεροι ναοί μετατράπηκαν σε τζαμιά και απαγορεύτηκαν οι λιτανείες και τα σήμαντρα. Στους δύο τελευταίους αιώνες της οθωμανικής πολιτικής κυριαρχίας, ωστόσο, το Γένος των Ελλήνων γνώρισε οικονομική και πνευματική ανάκαμψη που το οδήγησε στην εθνική του αποκατάσταση.

Συνθήκες ζωής των Ελλήνων στις βενετοκρατούμενες περιοχές
 Έπειτα από την πτώση στα χέρια των Οθωμανών του φραγκικού δουκάτου της Αθήνας το 1456, του βυζαντινού Μυστρά το 1460 και της βενετικής Εύβοιας το 1470, οι Βενετοί διατήρησαν στην κυριότητά τους την Κρήτη, τα Ιόνια νησιά, τις Κυκλάδες, στην Πελοπόννησο τα φρούρια της Κορώνης, της Μεθώνης, της Πύλου, του Ναυπλίου, του Άργους και της Μονεμβασιάς, την Αίγινα, τη Ναύπακτο, τον Πτελεό στη Μαγνησία και από το 1489 την Κύπρο. Στις βενετοκρατούμενες περιοχές, η διοίκηση των κατακτητών κατάρχησε κάθε είδους τοπική αυτονομία, ακόμη και την εκκλησιαστική. Η συστηματική εκμετάλλευση των κατακτημένων περιοχών δυνάμωσε την αντίθεση ανάμεσα στους Έλληνες και τους Βενετούς, και διευκόλυνε την οθωμανική επέκταση. Οι Βενετοί ωστόσο προσάρμοσαν την αυστηρή και **συγκεντρωτική τους διοίκηση** στις τοπικές ιδιορρυθμίες. Έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στη διατήρηση της εσωτερικής τάξης, την εξωτερική άμυνα και έλαβαν μέτρα για να περιορίσουν τις καταχρήσεις των τοπικών αρχών. Στην Κρήτη και στα Ιόνια νησιά, λόγω των συνεχών εξεγέρσεων των ντόπιων αριστοκρατών, τους παραχωρήθηκαν προνόμια παρόμοια με αυτά της βενετικής αριστοκρατίας. Έτσι η Βενετία κατάφερε να κερδίσει την υποστήριξή τους. Οι αγρότες που

Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΖΩΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΗΣ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ

Υπηρετρίες από την Τήνο. Χαρακτικό από έκδοση του Gabriel Florent Auguste de Choiseul-Gouffier (1782, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Γυναίκες της Σίφνου. Εικονίζεται το εσωτερικό του σιφναϊκού σπιτιού με το κρεβάτι στο βάθος. Χαρακτικό από έκδοση του Gabriel Florent Auguste de Choiseul-Gouffier (1782, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Χριστιανική γιορτή του Αγίου Ιωάννη στα Θεραπεία, στη βορειοδυτική ακτή του Βοσπόρου. Επιχρωματισμένο χαρακτικό από έκδοση του Luigi Mayer (1810, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη - Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα)

ήταν οι περισσότεροι **δουλοπάροικοι** των ξένων ή των ντόπιων ευγενών ή **μικροϊδιοκτήτες** είχαν βαριές υποχρεώσεις και αγγαρείες (υπηρεσία σε **γαλέρες**, περιφρούρηση εναντίον των οθωμανικών επιθέσεων και καταναγκαστική εργασία σε έργα οχύρωσης). Οι κάτοικοι των πόλεων εξαιρούνταν από αυτές τις εργασίες, αλλά στην τάξη τους επικρατούσε η φτώχεια και ο οικονομικός περιορισμός. Συχνά ξεσπούσαν εξεγέρσεις κατά των κατακτητών. Σταδιακά το μεγαλύτερο μέρος των βενετοκρατούμενων περιοχών πέρασε στην κατοχή των Οθωμανών.

Πηγή 1

Η πολιτική των κατακτητών στις βενετοκρατούμενες περιοχές

Συχνά η Βενετία προτιμούσε τον συμβιβασμό και την αποδοχή ορισμένων αιτημάτων που αφορούσαν αντικατάσταση ή αποκατάσταση αδικιών, που διέπρατταν τα ηγετικά στελέχη της ντόπιας προυχοντικής τάξης, παρά τη χρήση βίας ή την παράταση των εχθρικών επιχειρήσεων εναντίον των επαναστατών. Η πολιτική των συνθηκολογήσεων μεταξύ των ετεροχθόνων (ξένων) και των αυτοχθόνων οδήγησε σε μια περίοδο ειρηνικής συμβίωσης αυτών τόσο στην Κρήτη όσο και στα Ιόνια νησιά και στην Κύπρο.

Λεοντσίνης, Γ. (2003). *Ζητήματα Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας και Εκπαίδευσης*. Αθήνα, σσ. 36-37.

Πηγή 2

Η εργασία σε καθημερινή βάση

Στην ύπαιθρο, οι εργασίες των ραχιάδων ήταν ως επί το πλείστον αγροτικές, αποφέρουσες λίγα έσοδα και επιβαρυμένες με μεγάλη φορολογία. Στην πόλη, οι υπήκοοι της αυτοκρατορίας είχαν την ευκαιρία να αναδειχθούν κοινωνικά μέσα από τις εμπορικές δραστηριότητες. Οι αγορές τους λειτουργούσαν ως οικονομικά κέντρα αλλά και ως επικοινωνιακοί κόμβοι. Τέλος, το σπίτι ήταν ένας ακόμη χώρος εργασίας αφενός υποστηρικτικός των υπόλοιπων επαγγελματιών δραστηριοτήτων, αφετέρου με αυτόνομη παραγωγή δικού του οικιακού προϊόντος.

<https://www.ime.gr/chronos/11/el/gr/labour/>

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Πώς ρυθμίζονταν οι σχέσεις όσων λαών δεν ήταν μουσουλμάνοι με τους Οθωμανούς κατακτητές;
2. Από ποιους κατακτήθηκε ο ελλαδικός χώρος μετά την πτώση του Βυζαντίου;
3. Ποιες ήταν οι περιοχές που κρατούσαν οι Βενετοί μέχρι την κατάκτηση από τους Οθωμανούς;

Αποτιμητής

1. Ποιες ήταν οι συνθήκες ζωής των κατακτημένων στις περιοχές που κατακτήθηκαν από τους Οθωμανούς;
2. Ποιες ήταν οι συνθήκες ζωής στις βενετοκρατούμενες περιοχές;
3. Συγκρίνετε τις συνθήκες ζωής που επέβαλαν οι κατακτητές στις περιοχές που κατείχαν.

Γλωσσάρι

Δεσποτεία: Χαρακτηρισμός πολιτεύματος όπου ο άρχοντας ασκεί απεριόριστη εξουσία.

Ισλάμ: Ισλαμική πίστη/μωαμεθανισμός, αλλά και το σύνολο των λαών και των εθνών που πιστεύουν στον ισλαμισμό, ως θρησκευτική και πολιτισμική ενότητα.

Συγκεντρωτική διοίκηση: Το είδος της διοίκησης που συγκεντρώνει σε ένα κέντρο και ασκεί όλες τις εξουσίες και τις αρμοδιότητες.

Αγχαρεία: Δυσάρεστη και κοπιαστική εργασία, ιδίως αυτή που δεν παρέχει ηθική ικανοποίηση και οικονομική απολαβή· καταναγκασμός.

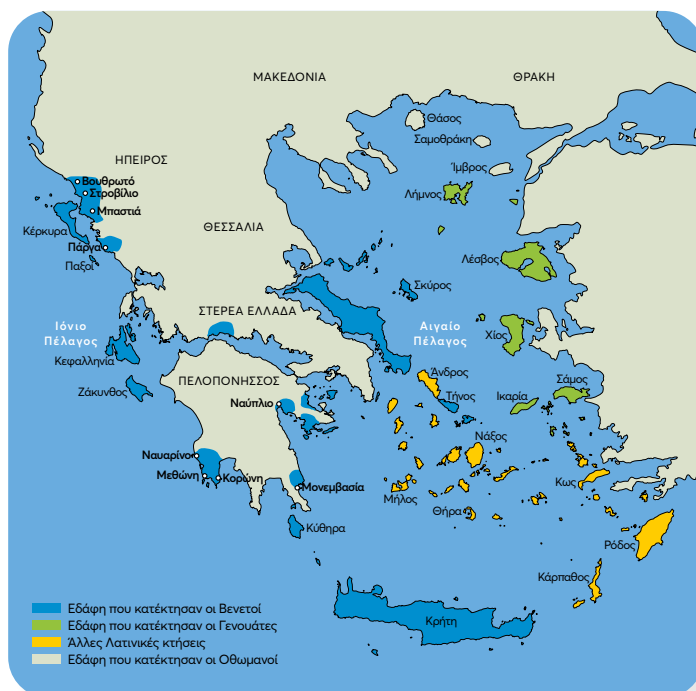
Γαλέρα: Είδος πολεμικού ιστιοφόρου πλοίου με κουπιά, σε χρήση από τον Μεσαίωνα έως τον 18ο αιώνα.

Δουλοπάροικος: Κατά τον Μεσαίωνα, ακτήμονας γεωργός, με περιορισμένα προσωπικά δικαιώματα, που καλλιεργούσε τα κτήματα γαιοκτήμονα, κυρίως φεουδάρχη, από τα οποία δεν είχε δικαίωμα να απομακρυνθεί και μαζί με τα οποία μεταβιβαζόταν και ο ίδιος σε περίπτωση πώλησης.

Μικροϊδιοκτήτης: Ιδιοκτήτης μικρής ακίνητης περιουσίας.

Η ΚΑΤΑΚΤΗΣΗ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΧΕΡΣΟΝΗΣΟΥ
ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ
ΖΩΗΣ ΤΩΝ
ΥΠΟΔΟΥΛΩΝ

Χάρτης με τις λατινικές και οθωμανικές κτήσεις

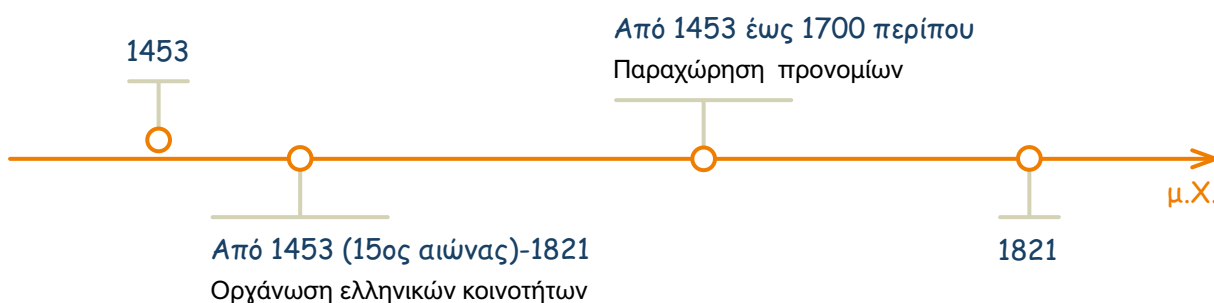

ΤΟ ΓΛΩΣΣΑΡΙ
ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΤΑΞΕΩΝ ΣΤΙΣ
ΒΕΝΕΤΙΚΕΣ
ΚΤΗΣΕΙΣ

5

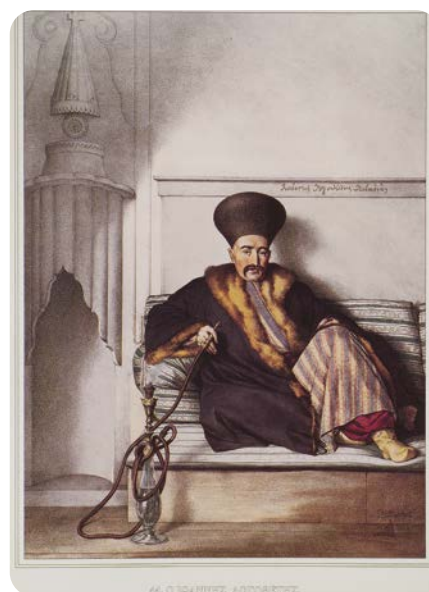
Συνθήκες συμβίωσης Ελλήνων και Οθωμανών. Οι φόροι «αίματος» των υπόδουλων Ελλήνων

Οι Οθωμανοί δεν κατάργησαν εντελώς το θεσμικό καθεστώς των λαών που κατέκτησαν, αλλά αποδέχτηκαν πραγματικότητες και προνόμια που ίσχυαν κατά τη διάρκεια της βυζαντινής διοίκησης. Μορφές αυτοδιοίκησης και οργάνωσης της Εκκλησίας που προϋπήρχαν σταθεροποιήθηκαν και αναπτύχθηκαν νέες, με την υιοθέτηση κυρίως νέου συστήματος στην είσπραξη των φόρων.

Έλληνες στο εξωτερικό

Η σταδιακή οθωμανική κατάκτηση συντέλεσε στη μετανάστευση **λογιών** στη Δυτική Ευρώπη, όπου συνέχισαν το παιδευτικό τους έργο. Έτσι συνέβαλαν στην αναγέννηση των κλασικών σπουδών στα μεγάλα πνευματικά κέντρα, ιδίως της Ιταλίας. Στις χώρες όπου εγκαταστάθηκαν ανέπτυξαν αξιόλογη δραστηριότητα και δημιούργησαν τον **παροικιακό Ελληνισμό** που συνέβαλε σημαντικά στην καλλιέργεια της ιδέας της Επανάστασης.

Ιωάννης Στάμου Χονδροδήμας ή Λογοθέτης, πανίσχυρος κοτζάμπασης της Λειβαδιάς. Επιχρωματισμένη λιθογραφία (1819;) του Louis Dupré από έκδοση του 1825 (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

ΥΠΑΙΘΡΙΑ ΑΓΟΡΑ
ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ
ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ
ΠΕΡΙΟΔΟ

Εκκλησιαστικά και πολιτικά προνόμια

Η στάση του κατακτητή απέναντι στην Εκκλησία καθορίστηκε από τις επικρατούσες συνθήκες και τον ισλαμικό νόμο. Οι Οθωμανοί αναγνώριζαν τον θρησκευτικό ηγέτη των χριστιανών και ως κοσμικό άρχοντα. Η αναγνώριση της Εκκλησίας ως θεσμού στο νέο κράτος θεώρησαν ότι θα εξασφάλιζε την πολιτική αποδοχή της νέας πραγματικότητας από τους υπόδουλους. Τα **προνόμια** που δόθηκαν στην Εκκλησία ήταν

εκκλησιαστικά και πολιτικά. Ο πατριάρχης, με τη βοήθεια της Συνόδου των αρχιεπισκόπων, ασχολούνταν με όλα τα ζητήματα της Εκκλησίας (διορισμοί, εκκλησιαστική φορολογία κ.λπ.). Τα πολιτικά προνόμια είχαν σχέση με την απονομή της δικαιοσύνης και την οργάνωση της παιδείας. Οι χριστιανοί συχνά έλυναν τις διαφορές τους σε σχέση με αστικές υποθέσεις (γάμοι, διαζύγια, επιτροπείες ανηλίκων, κληρονομικές διαφορές κ.ά.) στα εκκλησιαστικά δικαστήρια.

Το διοικητικό σύστημα

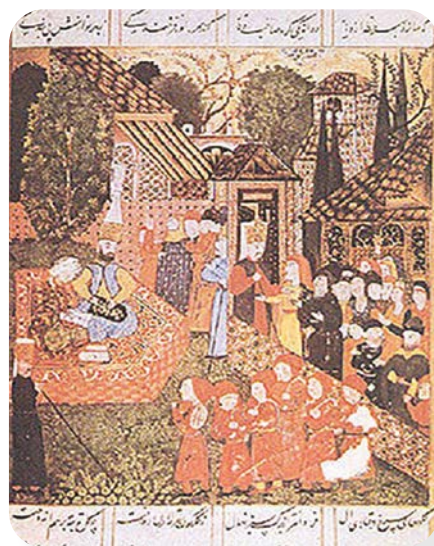
Ήδη από τους πρώτους αιώνες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στα χωριά και στις πόλεις υπήρχαν **προύχοντες (κοινοτικοί άρχοντες)**. Αντιπροσώπευαν τους χριστιανούς υπηκόους και έπαιρναν μέρος, σε συνεργασία με τους υπαλλήλους της κεντρικής διοίκησης, στην κατανομή των φόρων και στη ρύθμιση τοπικών υποθέσεων. Η εσωτερική οργάνωση των κοινοτήτων, οι οποίες αναπτύχθηκαν με γοργούς ρυθμούς κατά τον 17ο αιώνα, διαμορφώθηκε σύμφωνα με τις συνήθειες και τις ανάγκες κάθε τόπου. Οι αρμοδιότητες των οργάνων αυτοδιοίκησης ήταν ευρύτατες: κατανομή και συλλογή των φόρων, διαχείριση των κοινών, διοίκηση της εκπαίδευσης, εποπτεία της δημόσιας υγείας και της αγοράς, και περιορισμένη δικαστική εξουσία. Από το διοικητικό περιφερειακό σύστημα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας εξαιρέθηκαν, κατά περιόδους, επαρχίες της αυτοκρατορίας στις οποίες δόθηκε ένα είδος αυτονομίας, καθώς και περιοχές οι οποίες παραχωρήθηκαν σε πρόσωπα ή θρησκευτικά ιδρύματα.

Φορολογία

Το φορολογικό σύστημα που επιβλήθηκε στους υπηκόους ήταν ανάλογο με τις συνθήκες που επικρατούσαν κατά χρονική περίοδο και περιοχή. Οι φόροι διακρίνονταν σε τακτικούς και σε έκτακτους. Επιβάλλονταν για να καλύψουν κρατικές ανάγκες (εξοπλισμός του στρατού και του στόλου, επισκευές οδών, κατασκευές οχυρωματικών έργων κ.λπ.). Στους τακτικούς φόρους ανήκουν η **δεκάτη** και το **χαράτσι**.

Εξισλαμισμοί

Οι ομαδικοί εξισλαμισμοί ελληνικών χριστιανικών πληθυσμών στη Μικρά Ασία είχαν πραγματοποιηθεί σε μεγάλη έκταση πολύ πριν από το 1453. Μετά την Άλωση η προσχώρηση στο Ισλάμ έλαβε διαστάσεις και στα Βαλκάνια. Έτσι, χριστιανικοί πληθυσμοί σε πολλές περιοχές, όπως στην Ήπειρο, την Αλβανία και ακόμη βορειότερα, στη Βοσνία και την Κροατία, προσχώρησαν στο Ισλάμ. Συχνοί

Παιδομάζωμα. Μικρογραφία από το Süleymanname ή Βιβλίο του Σουλεϊμάν (16ος αιώνας, Παλάτι Τοπ Καπί, Κωνσταντινούπολη)

Βίαιη στρατολόγηση νεαρών χριστιανών (Εθνική Βιβλιοθήκη Αυστρίας, Βιέννη)

ΣΥΝΘΗΚΕΣ
ΣΥΜΒΙΩΣΗΣ
ΕΛΛΗΝΩΝ ΚΑΙ
ΟΘΩΜΑΝΩΝ

ήταν και οι ατομικοί εξισλαμισμοί. Το παιδομάζωμα ήταν μία από τις μορφές εξισλαμισμού. Ως θεσμός, δεν στόχευε τόσο στην αλλαγή θρησκευματος, όσο στη συστηματική επάνδρωση της διοίκησης και του στρατού των Οθωμανών.

Πηγή 1

Τα αίτια της μετανάστευσης των Ελλήνων κατά την οθωμανική κυριαρχία

Τα αίτια των εκπατρισμών [...] ήταν και εσωτερικά και εξωτερικά: [...] οι αλλαγές που επέφερε η οθωμανική εξάπλωση στο παραδοσιακό γεωκτησιακό καθεστώς,* σε συνδυασμό με τη δημογραφική συμπίεση** του χριστιανικού στοιχείου εξαιτίας των εγκαταστάσεων μουσουλμάνων εποίκων, ιδιαίτερα στα πεδινά και εύφορα μέρη [...] προκάλεσαν τάσεις φυγής προς ασφαλέστερες περιοχές. [...] θα πρέπει να αποδοθούν και οι μετακινήσεις –μέσα στα όρια της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας– των αγροτικών κυρίως πληθυσμών είτε προς τα ορεινά είτε, [...], προς τις γειτονικές βενετικές κτήσεις και [...] προς τη Δυτική Ευρώπη.

Χασιώτης, Ι. (1993). *Επισκόπηση της Ιστορίας της Ελληνικής Διασποράς*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

* γεωκτησιακό καθεστώς: σύστημα ιδιοκτησίας της γης.

** δημογραφική συμπίεση: περιορισμός του πληθυσμού.

Πηγή 2

Οι κοινοτικές αρχές

Οι κοινοτικές αρχές ήταν αιρετές (εκλέγονταν). Σε σπάνιες όμως περιπτώσεις διορίζονταν από τα όργανα του κυρίαρχου, και αμείβονταν με μισθό ή αντιμισθία. Στην εκλογική διαδικασία λάμβαναν μέρος όλοι οι αυτόχθονες κάτοικοι, οι οποίοι μαζί με τους κληρικούς συνέρχονταν σε συνελεύσεις («κοινή μάζωξη»). Σε ορισμένες νησιωτικές κοινότητες δικαίωμα του εκλέγειν είχαν μόνο οι πλοιοκτήτες και οι πλοίαρχοι. Κριτήρια για την ανάδειξη σε κοινοτικά αξιώματα ήταν οι διοικητικές ικανότητες, η τιμιότητα αλλά ιδίως η καταγωγή και η οικονομική ισχύς. [...]

Χρυσοχοΐδης, Κ. (2010). Ο Ελληνισμός υπό την Τουρκική Κυριαρχία: Επιβίωση και Αναγέννηση» Τουρκοκρατία και Ελληνική Επανάσταση. *Ελληνική Ιστορία*, τ. 5, Εκδοτική Αθηνών, σσ. 19, 20.

Πηγή 3

Ο εξισλαμισμός

Η απαισιοδοξία που κατέλαβε τους χριστιανούς από τις κατακτητικές επιτυχίες των Οθωμανών και η διάχυτη πεποίθηση ότι ο Θεός τούς εγκατέλειψε δημιούργησαν το ψυχολογικό κλίμα που διευκόλυνε τη μεταστροφή [στην ισλαμική θρησκεία]. Η άμεση και έμμεση βία, το βίωμα ότι αποτελούν πολίτες δεύτερης κατηγορίας, οι όροι διαβίωσης και οι συνεχώς αυξανόμενες φορολογικές επιβαρύνσεις αποτέλεσαν επίσης καίριους παράγοντες της μεταστροφής.

Χρυσοχοΐδης, Κ. (2010). Ο Ελληνισμός υπό την Τουρκική Κυριαρχία: Επιβίωση και Αναγέννηση Τουρκοκρατία και Ελληνική Επανάσταση, *Ελληνική Ιστορία* τ. 5, σ. 12. Εκδοτική Αθηνών, σ. 12.

Πηγή 4

Το παιδομάζωμα

Εκτιμάται ότι σε όλη τη διάρκεια της Τουρκοκρατίας οι χριστιανοί νέοι που εντάχθηκαν στον θεσμό [...] ανέρχονται σε 500.000 (Χάμμερ) ή και 1.000.000 (Κ. Παπαρρηγόπουλος). Το παιδομάζωμα γινόταν αρχικά κάθε πέντε χρόνια, ενώ σταδιακά έφτασε να γίνεται και κάθε χρόνο, ανάλογα με τις ανάγκες του τουρκικού στρατεύματος σε έμπυχο υλικό. Αφορούσε νέους ηλικίας 15-20 ετών, που προορίζονταν να ενταχθούν στα σώματα των γενισάρων (ατζέμ ογλάν) και παιδιά 6-14 ετών, που στρατολογούνταν για την επάνδρωση, [...] των σουλτανικών ανακτόρων και κατ' επέκταση των κρατικών υπηρεσιών.

Χρυσοχοΐδης, Κ. (2010). Ο Ελληνισμός υπό την Τουρκική Κυριαρχία: Επιβίωση και Αναγέννηση Τουρκοκρατία και Ελληνική Επανάσταση, *Ελληνική Ιστορία* τ. 5, σ. 12. Εκδοτική Αθηνών, σ. 12.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια ήταν τα αίτια και οι συνέπειες του παιδομαζώματος και του εξισλαμισμού γενικά για τον υπόδουλο ελληνισμό;
2. Ποια ήταν τα προνόμια που δόθηκαν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο και ποια ήταν η θέση και ο ρόλος του κατά τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας;
3. Ποιο ήταν το σύστημα φορολογίας που ακολουθούσαν οι Οθωμανοί;

Αποτιμητής

1. Ποια ήταν η κύρια επίδραση και η συμβολή των ελληνορθόδοξων κοινοτήτων της Διασποράς;
2. Ποια τα βασικά αίτια που οδήγησαν τους Έλληνες στη μετανάστευση την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας;
3. Περιγράψτε την εκκλησιαστική και την κοινοτική οργάνωση του υπόδουλου ελληνισμού.

Γλωσσάρι

Λόγιος: Άνθρωπος των γραμμάτων, μορφωμένος.

Προνόμια: Διευκολύνσεις που παραχωρούσε η οθωμανική διοίκηση στους υπόδουλους χριστιανούς.

Παροικιακός ελληνισμός: Έλληνες μετανάστες στο εξωτερικό.

Προύχοντες (κοινοτικοί άρχοντες): Οι κοινοτικοί άρχοντες εμφανίζονται με διάφορες ονομασίες, όπως «δημογέροντες», «προεστώτες», «γέροντες», «επίτροποι» ή «κοτζαμπάσηδες».

Δεκάτη (χωρίς πληθ.): Είδος φορολογίας που πλήρωναν οι καλλιεργητές και ισοδυναμούσε με το ένα δέκατο του εισοδήματός τους.

Χαράτσι: Κεφαλικός φόρος που πλήρωναν οι χριστιανοί κατά την περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Καδής: Οθωμανός δικαστής που δίκαιζε με βάση το μουσουλμανικό δίκαιο.

Έλληνας ιερέας και Τούρκος. Επιχρωματισμένη λιθογραφία (1819;) του Louis Dupré από έκδοση του 1825 (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

6

Η αντίσταση στην οθωμανική εξουσία και οι φορείς της (εκκλησιαστικοί, λαϊκοί, κλέφτες και αρματολοί)

Το τέλος του 17ου αιώνα και η αρχή του επόμενου δημιούργησαν θετικές εξελίξεις για τους Έλληνες που βελτίωσαν τη θέση τους στην οθωμανική κοινωνία, συμμετείχαν πιο ενεργά στον εμπορικό και γενικότερα στον οικονομικό τομέα και δημιούργησαν τις συνθήκες για επιτυχημένη επανάσταση κατά της οθωμανικής εξουσίας. Σε αυτό το πλαίσιο μεγάλη ήταν η σημασία των **θρύλων και των λαϊκών παραδόσεων** στη διατήρηση της ιδιαιτερότητας και της ιδιοσυστασίας των Ελλήνων.

Αίτια παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα η οθωμανική κυριαρχία στον βαλκανικό χώρο μειωνόταν συνεχώς εξαιτίας: (α) των πολέμων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τους Αυστριακούς, τους Πολωνούς, τους Ρώσους και τους Βενετούς, (β) της εσωτερικής **αναρχίας**, (γ) της διάλυσης της διοίκησης, (δ) της εξασθένησης του στρατού, και (ε) της οικονομικής παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ένοπλα σώματα των Ελλήνων

Σε αυτό το πλαίσιο αναπτύχθηκαν τα ένοπλα σώματα των Ελλήνων, δηλαδή οι κλέφτες και οι αρματολοί, που έπαιξαν πολύ σημαντικό ρόλο σε όλη τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης. Οι χριστιανοί υπήκοοι του σουλτάνου, πολλές φορές, για να εξασφαλίσουν συνθήκες ελεύθερης διαβίωσης, αναγκάζονταν να καταφεύγουν σε ορεινά μέρη, να **συσπειρώνονται** σε αντάρτικες ομάδες, τους «κλέφτες», και να πραγματοποιούν αρπαγές, λεηλασίες και γενικότερα εχθρικές ενέργειες σε βάρος της οθωμανικής διοίκησης.

Δραστηριότητα των κλεφταρματολών

Ο αρματολισμός υπήρξε οθωμανικός **θεσμός**. Εφαρμόστηκε συστηματικά, στον ελληνικό τουλάχιστον χώρο, από τα μέσα του 15ου αιώνα στην περιοχή των Αγράφων, λόγω της ανάγκης της οθωμανικής

Η ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ
ΣΤΗΝ
ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ
ΕΞΟΥΣΙΑ ΚΑΙ ΟΙ
ΦΟΡΕΙΣ ΤΗΣ

ΤΑ ΠΡΟ-ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ

Παλικάρι, μέλος ατάκτου στρατιωτικού σώματος. Επιχρωματισμένη λιθογραφία του Théodore Leblanc (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη - Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα)

Το οικοσύμμο των Ορλώφ

Ρωσικό έγγραφο εθνικότητας του ιστογράφου (μπρικί) «Αλέξανδρος Α΄», ιδιοκτησίας Αθανάσιου Σέκερη, με σφραγίδα του τσάρου Αλεξάνδρου (Αύγουστος 1819)

διοίκησης να στηριχτεί στο ντόπιο στοιχείο για να διατηρήσει την τάξη. Οι αρματολοί, **έμμισθες ομάδες** χριστιανών, ανέλαβαν τη φρούρηση της τάξης στις δύσβατες οδικές αρτηρίες και στις **κλεισούρες (δερβένια)** των κατακτημένων περιοχών. Οι αρματολοί, έως το τέλος του 17ου αιώνα, ήταν όργανα της οθωμανικής διοίκησης. Από τις αρχές του επόμενου αιώνα έδειξαν τάσεις ανεξαρτητοποίησης και πότε πότε συνεργάζονταν με τους κλέφτες. Άλλωστε, ήταν σύνηθες το φαινόμενο ο δυσαρεστημένος αρματολός να περνάει στη θέση του κλέφτη και ο κλέφτης σε εκείνη του αρματολού. Η απειθαρχία των αρματολών οδήγησε την οθωμανική κυβέρνηση στην κατάργηση του θεσμού το 1721. Οι δυσκολίες όμως που αντιμετώπιζε την ανάγκασαν να δέχεται σιωπηρά την παρουσία των κλεφταρματολών, έτσι που από τα μέσα του 18ου αιώνα ισχυροποιήθηκαν και πάλι **τα αρματολίκια**, και μάλιστα έγιναν κληρονομικά. Οι απειθαρχοι κλεφταρματολοί συνέχισαν την ένοπλη δράση τους και στις δύο πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, δημιουργώντας μια αξιόλογη ελληνική στρατιωτική τάξη.

Προεπαναστατικά κινήματα και επιχειρήσεις των Ελλήνων

Αξίζει να σημειωθεί ότι στον ελλαδικό χώρο σημειώθηκαν επαναστατικά κινήματα που δεν απέδωσαν τα αναμενόμενα αποτελέσματα στους υποκινητές τους. Το αξιολογότερο επαναστατικό κίνημα των Ελλήνων έλαβε χώρα στις αρχές του 17ου αιώνα (1609-1611) στη Θεσσαλία και την Ήπειρο, και οργανώθηκε από τον μητροπολίτη Λαρίσης-Τρίκκης (Τρικάλων) Διονύσιο Φιλόσοφο, τον επονομαζόμενο από τους αντιπάλους του Σκυλόσοφο. Λόγω των εχθρικών σχέσεων που αναπτύχθηκαν ανάμεσα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και την ορθόδοξη Ρωσία, όταν έγινε τσάρος ο Μεγάλος Πέτρος στα 1689, οι Έλληνες στράφηκαν προς την τελευταία αναζητώντας υποστήριξη. Ωστόσο οι αποτυχημένες στρατιωτικές και ναυτικές επιχειρήσεις στα 1770 στον ελλαδικό χώρο, με επικεφαλής τους Ρώσους αξιωματικούς αδερφούς Ορλώφ, απογοήτευσαν τους προσανατολισμένους προς τη Ρωσία Έλληνες. Θετικά αποτελέσματα για τους Έλληνες έφερε **η συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή (1774)**, που υπογράφηκε μεταξύ Ρωσίας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Πηγή 1

Του Νικοτσάρα

Τι έχουν της Ζίχνας τα βουνά και στέκουν μαραμένα;
Μήνα χαλάζι τα βαρεί, μήνα βαρύς χειμώνας;
Ουδέ χαλάζι τα βαρεί, ουδέ βαρύς χειμώνας,
ο Νικοτσάρας πολεμάει, με τρία βιλαέτια,
τη Ζίχνα και το Χάντακα, το έρημο το Πράβι.
Τρεις μέρες κάνει πόλεμο, τρεις μέρες και τρεις νύχτες,
χωρίς ψωμί, χωρίς νερό, χωρίς ύπνο στο μάτι.
Χιόνι έτρωγαν, χιόνι έπιναν και τη φωτιά βαστούσαν.

Δημοτικό τραγούδι

Πηγή 2

Κλέφτες και αρματολοί

Σταδιακά και μέχρι την έναρξη του απελευθερωτικού αγώνα το 1821, οι κλέφτες, μαζί με τους αρματολούς, αποτέλεσαν τη μόνη στρατιωτική δύναμη της Ελλάδας η οποία μπορούσε να πολεμήσει επιτυχώς τον κατακτητή, χάρη στην επιτυχημένη εφαρμογή του κλεφτοπολέμου. Άσχετα λοιπόν με τα αρχικά τους κίνητρα, οι ληστρικές αυτές ομάδες αποτέλεσαν τη «μαγιά της λευτεριάς», όπως έγραψε λίγο αργότερα ο αγωνιστής του '21 Μακρυγιάννης.

Σολωμού-Προκοπίου, Α. (2010). Τουρκοκρατία και Ελληνική Επανάσταση. *Ελληνική Ιστορία*, τ. 5, Εκδοτική Αθηνών, 1975, τ. ΙΑ'

Πηγή 3

Του λαβωμένου κλέφτη

Φάτε και πιέτε, βρε παιδιά, χαρείτε να χαρούμε,
κι εγώ δεν έχω τίποτα, παρά είμαι λαβωμένος.
Πικρή που 'ν' η λαβωματιά, φαρμακερό το βόλι!
Για πάρτε με και σύρτε με ψηλά στον άη Θανάση,
που 'ναι τα δέντρα τα δασιά με τους παχιούς τους ίσκιους.
-Κόφτε κλαριά και στρώστε μου, κλαριά να με σκεπάστε,
και στη δεξιά μου τη μεριά ν' αφήστε παρεθύρι,
να μπαϊζοβγαίνει το πουλί, να φέρνει τα χαμπέρια

Δημοτικό τραγούδι

Πηγή 4

Τα οφέλη των Ελλήνων από τη συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή

Σε ό,τι αφορά τα ελληνικά ενδιαφέροντα, με την υπογραφή της συνθήκης κατοχυρώθηκε νομικά το δικαίωμα της χρήσης της ρωσικής σημαίας από Έλληνες πλοιοκτήτες, όπως και η ναυπήγηση πλοίων μεγάλου εκτοπίσματος. Ακολουθώντας πιστά τα γεωστρατηγικά της ενδιαφέροντα, η Ρωσία ενδιαφερόταν άμεσα για την ανάπτυξη της ελληνικής εμπορικής ναυτιλίας, είτε εξαιτίας της έλλειψης ρωσικών εμπορικών πλοίων για τη μεταφορά εμπορευμάτων είτε εξαιτίας της ναυτικής δεξιοτήτας των ελληνικών πληρωμάτων.

Ναυτικό Μουσείο Αιγαίου: <https://aegean-maritime-museum.gr/el/ekthemata-kai-istoria/synthiki-tou-kioutsouk-kainartzi/127-synthiki-kioutsouk-kainartzi-2>

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια ήταν τα οφέλη της συνθήκης του Κιουτσούκ Καϊναρτζή για τους Έλληνες;
2. Ποια ήταν τα αίτια της παρακμής της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας;

Αποτιμητής

1. Ποια ήταν η σημασία των θρύλων και των λαϊκών παραδόσεων στη διατήρηση της ιδιαιτερότητας και της ιδιοσυστασίας των Ελλήνων;
2. Πώς διέφεραν οι κλέφτες από τους αρματολούς;
3. Ποια ήταν τα κυριότερα προεπαναστατικά κινήματα των Ελλήνων;

Γλωσσάρι

Αναρχία: Έλλειψη τάξης που οφείλεται σε ανυπαρξία ή κακή λειτουργία του κράτους και των οργάνων του.

Έμμισθος: Πρόσωπο ή εργασία που αμείβεται με μισθό.

Κλεισούρα: Πέρασμα ανάμεσα σε δύο βουνά.

Αρματολίκι: 1. Οι αρματολοί. 2. Περιοχή ελέγχου των αρματολών.

Θεσμός: Κάθε ομαδική ή ατομική ενέργεια, ή κάθε σχέση ανάμεσα στα μέλη μιας κοινωνίας, που ύστερα από μακροχρόνια και ομοιόμορφη επανάληψη παίρνει μια τυπική μορφή, συνήθως νομική.

Συνθήκη του Κιουτσούκ Καϊναρτζή: Η συνθήκη που εξασφάλισε την προστασία εκ μέρους της Ρωσίας των ορθόδοξων υπηκόων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την άδεια να πλέουν τα ελληνικά πλοία με ρωσική σημαία.

Συσπειρώνω: Συγκεντρώνω και συνδέω στενά μια πολυπληθή συνήθως ομάδα ατόμων γύρω από ένα πραγματικό ή ιδεατό κέντρο, για την επίτευξη ενός κοινού σκοπού.

Θρύλοι και παραδόσεις: Ο θρύλος είναι προφορική διήγηση, ως επί το πλείστον επαινετική ή εκπληκτική και θαυμαστή, για πρόσωπα, γεγονότα ή πράγματα του παρελθόντος, τα στοιχεία της οποίας βρίσκονται μεταξύ του μυθικού και του πιθανού (ο θρύλος του μαρμαρωμένου βασιλιά). Παραδόσεις είναι ό,τι αναπτύσσεται ιστορικά και μεταδίδεται (στο πλαίσιο μιας ομάδας, κοινωνίας κ.λπ.) από γενιά σε γενιά σε σχέση με συμπεριφορές, αντιλήψεις, ιδέες, έθιμα, δραστηριότητες, πρακτικές κ.λπ. παλιές ιστορίες, μυθικές διηγήσεις, θρύλοι που δημιουργήθηκαν και μεταδόθηκαν κυρίως προφορικά στους μεταγενεστέρους.

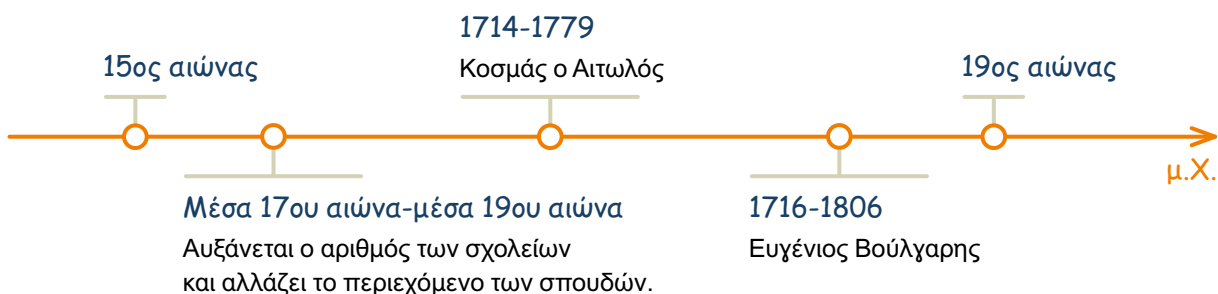

Carl Haag, Έλληνας πολεμιστής
(Greek Warrior) (1861 μ.Χ.). Πίνακας Ζωγραφικής.
Μουσείο Μπενάκη. Αθήνα

7

Δάσκαλοι του γένους και το έργο του Κοσμά του Αιτωλού

Η εικόνα που παρουσιάζει η εκπαίδευση σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας δεν είναι ίδια σε όλο τον ελλαδικό χώρο. Κατά βάση είχε ιδιωτικό χαρακτήρα και υποστηριζόταν από περιορισμένο αριθμό λογίων που ανήκαν σε εκκλησιαστικούς κύκλους. Η δραστηριότητα των δασκάλων του Γένους και οι φωτισμένες μορφές τους κατά τον 18ο αιώνα λειτούργησαν προς την κατεύθυνση της πνευματικής ενδυνάμωσης του Γένους και την **υποδαύλιση** της επαναστατικής ορμής των Ελλήνων.

Η παιδεία στον ελλαδικό χώρο κατά τους δύο πρώτους αιώνες της κυριαρχίας

Τα κέντρα παιδείας του Ελληνισμού είχαν αρχίσει να παρακμάζουν ήδη από τα τελευταία χρόνια της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Σχολεία με ορισμένο αριθμό διδασκάλων και οργανωμένο σχολικό και διδακτικό πρόγραμμα, κατά την πρώτη περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, δεν λειτουργούσαν. Μεμονωμένα άτομα, που αποκαλούνταν «δάσκαλοι», παρέδιδαν **αυτοσχέδια μαθήματα** σε μικρό αριθμό μαθητών. Έως τις τελευταίες δεκαετίες του 15ου αιώνα φαίνεται ότι συνεχίστηκε κάποια εκπαιδευτική δραστηριότητα από τους τελευταίους Βυζαντινούς **λόγιους** που απέμειναν στην Ανατολή. Αυτοί ανήκαν σχεδόν όλοι στον κύκλο του πατριάρχη Γενναδίου, κυρίως στην Κωνσταντινούπολη και σε αστικά και μοναστηριακά κέντρα του βορειοελλαδικού χώρου. Η ύπαρξη ελάχιστων μαρτυριών για διδακτικές δραστηριότητες έως τα μέσα του 16ου αιώνα δίνει την εντύπωση ότι η παιδεία ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Ωστόσο, η παρουσία μικρού αριθμού λογίων κατά την περίοδο αυτή συντέλεσε στη διάσωση της ελληνικής πνευματικής και παιδευτικής παράδοσης.

Ελληνικόν Σχολείον εν καιρώ δουλείας, γνωστότερο ως «Το κρυφό σχολειό». Ελαιογραφία του Νικόλαου Γύζη (1885/86, ιδιωτική συλλογή)

Η αλλαγή στους δύο επόμενους αιώνες

Η σταδιακή οικονομική ανάπτυξη της ελληνικής κοινωνίας, που συνεχίστηκε σε όλο τον 18ο αιώνα, και η ισχυροποίηση μιας δραστήριας αστικής τάξης εμπόρων δημιούργησαν τις προϋποθέσεις για την άσκηση οργανωμένου παιδευτικού έργου. Λογισύνη και εκπαίδευση εξαπλώθηκαν γεωγραφικά όχι μόνο στα **αστικά κέντρα** αλλά και στους ορεινούς αγροτικούς οικισμούς της Πίνδου και στις κοινότητες της Μικράς Ασίας. Η δράση των διδασκάλων του Γένους ήταν καταλυτική και πολύπλευρη σε αυτή την ιστορική στιγμή. Οι δάσκαλοι του Γένους δίδασκαν σε ναούς, σε σχολεία και σε δημόσιους χώρους. Έγραφαν επίσης είτε επιστολές και άρθρα σε περιοδικά και εφημερίδες είτε ολόκληρα βιβλία, που τα τύπωναν με την υποστήριξη της Εκκλησίας, των Φαναριωτών ηγεμόνων ή **φιλομαθών** εμπόρων. Με το έργο τους βοήθησαν στην ίδρυση σχολείων και την τόνωση της ελληνικής παιδείας, στην ιδεολογική προετοιμασία της Μεγάλης Επανάστασης του 1821 και στην ανάπτυξη του Φιλελληνισμού στη Δύση.

Η Ευαγγελική Σχολή στη Σμύρνη
(Αρχείο Ένωσης Σμυρναίων)

ΑΝΑΖΗΤΗΣΕΙΣ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ
ΤΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΟΘΩΜΑΝΟ-
ΚΡΑΤΙΑ

Η Μεγάλη του Γένους Σχολή
στην Κωνσταντινούπολη

ΚΟΣΜΑΣ
ΑΙΤΩΛΟΣ

Η δράση του Κοσμά του Αιτωλού

Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα του ιεραπόστολου Κοσμά του Αιτωλού (1714-1779), ο οποίος ίδρυσε πολλά σχολεία και εμπόδισε τους εξισλαμισμούς στην περιοχή της Ηπείρου. Με το έργο του προώθησε τη διάδοση των ελληνικών γραμμάτων σε πληθυσμούς της Ηπείρου και της Αλβανίας.

Δάσκαλοι του Γένους, εκπαίδευση και επιστήμη

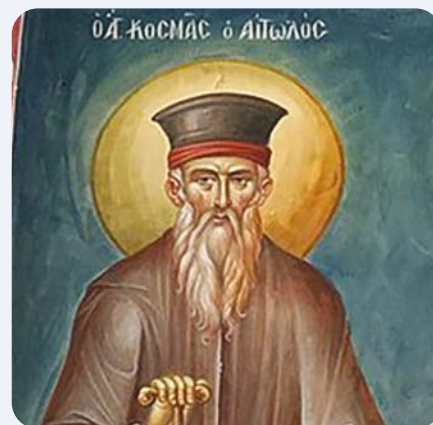
Στα τέλη του 18ου αιώνα, η σύνδεση της παιδείας με τον Διαφωτισμό είναι φανερή. Η εκπαίδευση έγινε έκφραση συνολικής αναζήτησης και αξία αναγέννησης του Ελληνισμού. Παράλληλα με τα εκκλησιαστικά βιβλία, τα επιστημονικά βιβλία, είτε με τη μορφή μεταφράσεων ξένων έργων είτε ως πρωτότυπες συγγραφές Ελλήνων λογίων, εμπλούτισαν τις συλλογές των σχολικών βιβλιοθηκών. Πολλοί ιεράρχες αντέδρασαν στην εισαγωγή δυτικοευρωπαϊκών παραδειγμάτων και μεθόδων στην παιδεία των Ελλήνων, όμως η συμμετοχή φωτισμένων κληρικών στα νέα ρεύματα καλλιέργησε συνθήκες «ανάστασης του Γένους». Ενδεικτικό είναι το παράδειγμα του Ευγένιου Βούλγαρη (1716-1806) που εμπύχωσε την Αθωνιάδα Σχολή στο Άγιον Όρος και πρώτος διδάξε τον **ορθολογισμό** και τον **εμπειρισμό**, συνδυάζοντας την ορθόδοξη πίστη με το «δυτικό πνεύμα».

Πηγή 1

Οι προφητείες του Κοσμά του Αιτωλού

Ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός δεν ήταν μόνο ένας συναρπαστικός διδάσκαλος, που εκλαΐκευε τις μεγάλες θεολογικές έννοιες και με απλά λόγια και ζωντανά παραδείγματα τις έκανε προσιτές στο απλοϊκό ακροατήριό του. Ήταν συγχρόνως και προφήτης. Αρκετές προφητείες επιβεβαίωσαν τη διδασκαλία του, τον απέδειξαν άγιο άνθρωπο του Θεού και τον καθιέρωσαν στη συνείδηση του λαού και στην ιστορία ως προφήτη.

Σάκκος, Σ. (χ.χ.). Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Κοσμάς ο Αιτωλός. Τοιχογραφία στη Μητρόπολη των Αθηνών

Πηγή 2

Δάσκαλοι του Γένους

Αρκετοί από τους δασκάλους του Γένους ήταν ή χειροτονήθηκαν αργότερα κληρικοί, όπως ο Νικηφόρος Θεοτόκης, ο Ευγένιος Βούλγαρης και άλλοι. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφική επισκόπηση, ορισμένοι άσκησαν το εκπαιδευτικό-παιδαγωγικό έργο τους στην τουρκοκρατούμενη Ελλάδα, άλλοι στα Ιόνια νησιά, στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες και σε πανεπιστήμια του εξωτερικού ερχόμενοι σε επαφή με τις ριζοσπαστικές ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού.

Μεταλληνός, Γ. (2001). *Παράδοση και Αλλοτρίωση*, εκδ. Δόμος, σ. 247.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια κατάσταση επικρατούσε στην εκπαίδευση κατά τους δύο πρώτους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας;
2. Ποιοι βοήθησαν στην ανόρθωση και την περαιτέρω ανάπτυξη της παιδείας;

Αποτιμητής

1. Ποια ήταν η συμβολή των δασκάλων του γένους στη διατήρηση της ελληνικής συνείδησης;

Γλωσσάρι

Υποδαύλιση: Υποκίνηση.

Αυτοσχέδια μαθήματα: Μαθήματα χωρίς σχεδιασμό και οργάνωση.

Αστικά κέντρα: Πόλεις.

Φιλομαθής: Αυτός που ενδιαφέρεται και επιδιώκει τη μάθηση.

Ορθολογισμός: Πίστη, εμπιστοσύνη στον ορθό λόγο και αντίθεση σε κάθε μυστικισμό ή μεταφυσική.

Εμπειρισμός: Η άποψη ότι κάθε γνώση και κάθε αξία, θεωρητική ή πρακτική, παράγονται από την εμπειρία και βασίζονται σε αυτήν· ότι μοναδική πηγή της γνώσης και κριτήριο της αλήθειας είναι η εμπειρία.

Χάρτης με τις περιοχές που λειτουργούσαν σχολεία στην περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας

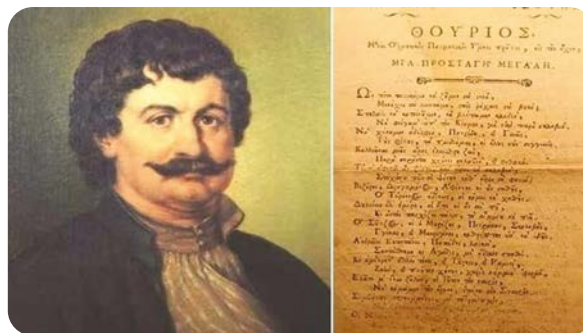
8

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός. Ρήγας Βελεστινλής, Αδαμάντιος Κοραΐς

Ο Ρήγας Φεραίος ή Βελεστινλής και ο Αδαμάντιος Κοραΐς είναι οι κορυφαίοι εκπρόσωποι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Με τις ιδέες τους αφύπνισαν την εθνική συνείδηση, προετοίμασαν την ελληνική επανάσταση και ενδιαφέρθηκαν για την παιδεία του υπόδουλου γένους.

Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός είναι το κίνημα που αναπτύχθηκε στα εμπορικά κέντρα του ελληνικού χώρου κατά τη διάρκεια της περιόδου μεταξύ της Συνθήκης Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (1774) και της επανάστασης του 1821. Οι ιδέες του γαλλικού Διαφωτισμού έφτασαν στον υπόδουλο ελληνισμό μέσω των ελληνικών παροικιών της Ευρώπης, αναγέννησαν την παιδεία και διαμόρφωσαν την εθνική συνείδηση. Οι κορυφαίοι εκπρόσωποι του Νεοελληνικού Διαφωτισμού είναι ο Ρήγας Βελεστινλής και ο Αδαμάντιος Κοραΐς.

Προσωπογραφία του Ρήγα Φεραίου ή Βελεστινλή. Ελαιογραφία σε μουσαμά του Διονύσιου Τσόκου (1862, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα). Δεξιά, ο *Θούριος*, το κορυφαίο επαναστατικό του ποίημα

Ο Ρήγας Βελεστινλής γεννήθηκε στο Βελεστίνο το 1757. Φοίτησε στην πατρίδα του και εμπλούτισε τις γνώσεις του στη βιβλιοθήκη της Αθωνιάδας Σχολής στο Άγιο Όρος. Έμαθε γαλλικά, ιταλικά και γερμανικά στην Κωνσταντινούπολη. Επέλεξε ως κέντρο της πνευματικής και εκδοτικής δραστηριότητάς του τη Βιέννη. Πρωτοεμφανίστηκε στα ελληνικά γράμματα το 1790, γράφοντας στη δημοτική γλώσσα, ώστε οι ιδέες του να είναι κατανοητές στον λαό. Υπήρξε **αφύπνιστής** της **εθνικής συνείδησης**, **εθνεγέρτης** και **οραματιστής** μιας δημοκρατικής πολιτείας σε όλο τον βαλκανικό χώρο με τη συμμετοχή όλων των λαών της βαλκανικής χερσονήσου. Έδωσε προτεραιότητα στην ψυχολογική προετοιμασία των Ελλήνων, στην πνευματική καλλιέργειά τους και στη διδασκαλία της ιστορίας τους, ώστε να τους καταστήσει ιδεολογικά έτοιμους για την επανάσταση. Έτσι, εκτύπωσε και έστειλε

στους υπόδουλους Έλληνες τη *Χάρτα της Ελλάδος* (1797), καθώς και την εικόνα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Εξέδωσε το *Επαναστατικό Μανιφέστο* που συνοδεύεται από Σύνταγμα κατά τις αρχές της Γαλλικής Επανάστασης και καταλήγει με το κορυφαίο επαναστατικό του ποίημα, τον *Θούριο*. Για τη δράση του και τις ιδέες του βρήκε τραγικό θάνατο μαζί με επτά συντρόφους του το 1798, στο Βελιγράδι.

Ο Αδαμάντιος Κοραΐς γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1748. Αποφοίτησε από την Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης και αργότερα πήγε στο Άμστερνταμ όπου ασχολήθηκε με τις οικογενειακές επιχειρήσεις και διεύρυνε τις γνώσεις του μαθαίνοντας πολλές ξένες γλώσσες. Έλαβε το πτυχίο της ιατρικής στο Μονπελιέ της Γαλλίας. Το 1788 εγκαταστάθηκε μόνιμα στο Παρίσι, όπου αποφάσισε να μην ασκήσει το επάγγελμα του γιατρού, αλλά να ασχοληθεί με τη **φιλολογία**. Ήρθε σε επαφή με τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και πίστεψε στον **φιλελευθερισμό**, στη σκέψη και στη ζωή, στην κατάλυση της **δεδειγμένης**, στην εξασφάλιση της ατομικής ελευθερίας, στην προαγωγή της κριτικής σκέψης και του διαλόγου. Πίστευε ότι ο **ανθρωπισμός** είναι επιτεύξιμος μέσω της επιστροφής προς το πνεύμα της αρχαίας κλασικής δημοκρατίας. Εξελίχθηκε σε φιλόλογο με ευρωπαϊκή φήμη και μεγάλη εκδοτική δραστηριότητα. Ο Κοραΐς εξέδωσε κείμενα με βάση τις ιδέες του, τα οποία θεωρούσε κατάλληλα για την εξυπηρέτηση των σκοπών της **εθνικής παλιγγενεσίας**. Εξέδωσε πάρα πολλά κείμενα αρχαίων Ελλήνων συγγραφέων. Ταυτόχρονα, οδηγήθηκε σταδιακά στη διαμόρφωση μιας θεωρίας για το νεοελληνικό γλωσσικό ζήτημα, γνωστής ως θεωρία της «μέσης οδού», η οποία αποτέλεσε σημείο αναφοράς και είχε ποικίλες επιπτώσεις στη μετέπειτα εξέλιξη της νεοελληνικής γλώσσας και γραμματείας. Πέθανε το 1833 και τάφηκε στο Παρίσι.

Πηγή 1

Ο Ρήγας Βελεστινλής και τα όρια της ελευθερίας

«Το ηθικόν σύνορον της Ελευθερίας είναι τούτο το ρητόν:
Μην κάμης εις τον άλλον εκείνο οπού δεν θέλεις να σε κάμουν».

Βελεστινλής, Ρ. (1797). *Τα Δίκαια του Ανθρώπου*, Άρθρον 6.

ΟΙ ΚΥΡΙΟΙ
ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΙ
ΤΟΥ
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Η *Χάρτα της Ελλάδος* (1797) είναι ένας ιστορικός Άτλας της Βαλκανικής που αποτελείται από 12 ξεχωριστά φύλλα, όπου αποτυπώνονται αναφορές στη διαχρονία του Ελληνισμού από την αρχαιότητα και το Βυζάντιο, με όραμα την ανάκτηση των αρχαίων αξιών και την κατάκτηση της «Νέας Πολιτικής Διοίκησης». (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Ο
ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ
ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ.
ΡΗΓΑΣ
ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ,
ΑΔΑΜΑΝΤΙΟΣ
ΚΟΡΑΪΣ

Προσωπογραφία του Αδαμάντιου Κοραΐ (1748-1833). Ελαιογραφία σε μουσαμά (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Το Σάλπισμα Πολεμιστήριον απευθύνεται στους υπόδουλους Έλληνες και αποτελεί επαναστατικό φυλλάδιο του Κοραή (Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων)

Πηγή 2

Ο Αδαμάντιος Κοραής και η ελευθερία

«Λατρεύω την ελευθερία, αλλά θα ήθελα να τη βρίσκω θρονιασμένη ανάμεσα στη δικαιοσύνη και τον ανθρωπισμό».

Δασκαλάκη, Α.Β. (1965). *Ο Αδαμάντιος Κοραής και η Ελευθερία των Ελλήνων*. Αθήνα: εκδ. Κλεισιούνη.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια είναι η συμβολή του Ρήγα Φεραίου και του Αδαμάντιου Κοραή στην Ελληνική Επανάσταση;
2. Τι περιλαμβάνει η *Χάρτα της Ελλάδος*;

Αποτιμητής

1. Ποιο είναι το όραμα του Ρήγα Φεραίου;
2. Ποια είναι τα έργα του στα οποία είναι εμφανές το όραμά του;
3. Ποιες είναι οι απόψεις του Αδαμάντιου Κοραή για τη γλώσσα και την παιδεία του υπόδουλου γένους;

Γλωσσάρι

Εθνική συνείδηση: Είναι η γνώση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών γνωρισμάτων που αποτελούν το έθνος, η γνώση του πολιτισμού και της ιστορίας του, καθώς και η αίσθηση του ανήκειν σε αυτό.

Αφυπνιστής: Αυτός που ενεργοποιεί τους άλλους και τους κάνει να σκέφτονται, να κρίνουν και να κατανοούν τον εαυτό τους και το περιβάλλον.

Εθνεγέρτης: Αυτός που ξεσηκώνει το έθνος ενάντια στον κατακτητή για την αποτίναξη της δουλείας.

Οραματιστής: Αυτός που ονειρεύεται ένα καλύτερο αύριο και αγωνίζεται για αυτό.

Φιλολογία: Η επιστήμη που μελετά συγκεκριμένη γλώσσα και λογοτεχνία.

Φιλελευθερισμός: Αντίληψη και στάση ζωής που ευνοεί την ελευθερία σε επίπεδο πολιτικό, κοινωνικό, οικονομικό, ιδεολογικό και ατομικό.

Δεισιδαιμονία: Η παράλογη πίστη σε υπερφυσικές και μυστηριώδεις δυνάμεις.

Ανθρωπισμός: Τρόπος σκέψης και πράξης που δίνει μεγαλύτερη έμφαση στην αξία στα συμφέροντα και στην αξιοπρέπεια του ανθρώπου

Εθνική Παλιγγενεσία: Η απελευθέρωση των Ελλήνων από τους Οθωμανούς με την επανάσταση του 1821.

9

Οι αγώνες των Μανιατών και των Σουλιωτών

Η Μάνη δεν υποτάχθηκε στους Οθωμανούς, καθώς οι τελευταίοι υπολόγισαν ότι, λόγω της γεωγραφικής της θέσης στα ορεινά της νότιας Πελοποννήσου, το κόστος της κατάκτησής της ήταν πολύ υψηλό σε σχέση με τα οικονομικά και άλλα οφέλη που θα μπορούσε η περιοχή να αποφέρει. Αντίθετα, οι Οθωμανοί προσπάθησαν επί πολλά χρόνια να κατακτήσουν τα εδάφη των χωριών του Σουλίου, όχι για να επιβάλουν φόρους σε μια τελείως άγονη περιοχή, όσο για να εξουδετερώσουν τους ανυπότακτους Σουλιώτες. Παράλληλα, το απρόσβλητο των περιοχών αυτών έκανε πολλούς κατοίκους από οθωμανοκρατούμενες περιοχές να καταφεύγουν στη Μάνη και στο Σούλι.

Οι αγώνες των Μανιατών

Η διαμάχη για τη διαδοχή του Πορθητή μετά τον θάνατό του (1471) ανέκοψε τις οθωμανικές κατακτήσεις. Παράλληλα, εκδηλώθηκαν στρατιωτικές ενέργειες κατά της πίεσης των Οθωμανών στο Ιόνιο, στη Βόρεια Ήπειρο και κυρίως στη Μάνη. Οι Έλληνες της Μάνης είχαν πάρει ενεργό μέρος στους βενετο-οθωμανικούς πολέμους είτε ως άτακτοι πολεμιστές είτε ως οργανωμένοι **μισθοφόροι** σε σώματα ελαφρών ιππέων, γνωστά ως *stratiodi* στο πλευρό των Βενετών. Οι «στρατιώτες» αυτοί χρησιμοποιήθηκαν εντός και εκτός ελληνικού χώρου, ιδιαίτερα κατά τους δύο πρώτους αιώνες της οθωμανικής κυριαρχίας, όχι μόνο από τους Βενετούς αλλά και άλλους χριστιανούς ηγεμόνες. Πολλοί Μανιάτες ανέπτυξαν **πειρατική δραστηριότητα** στις ελληνικές θάλασσες. Ιδιαίτερη αντιοθωμανική επαναστατική δραστηριότητα ως επικεφαλής Μανιατών ανέ-

Κάτοικος της Μάνης. Από έκδοση του Otto Magnus von Stackelberg (1828, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

ΜΟΣΧΩ
ΤΖΑΒΕΛΛΑ

Γυναίκα από τη Μάνη. Από έκδοση του Otto Magnus von Stackelberg (1828, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Σουλιώτης. Επιχρωματισμένη χαλκογραφία του Joseph Cartwright (1822, Γεννάδειος Βιβλιοθήκη - Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα)

ΟΙ ΣΟΥΛΙΩΤΕΣ

Το Σούλι. Χαλκογραφία του Sir Henry Holland (1815, Πολεμικό Μουσείο, Αθήνα)

πτυξε ο Κροκόδειλος Κλαδάς (1425-1490), ο οποίος σημείωσε πρόσκαιρες επιτυχίες, αλλά στο τέλος θανατώθηκε από τους Οθωμανούς. Αξίζει να σημειωθεί ότι η Μάνη αποτέλεσε μόνιμη εστία αναταραχών σε όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας.

Οι αγώνες των Σουλιωτών

Οι Σουλιώτες με τη συμβολή και άλλων γειτονικών χωριών αποτελούσαν μία αυτόνομη στρατιωτική κοινότητα (**συνομοσπονδία**). Χωρισμένοι σε μεγάλες οικογένειες, τις «φάρες», των Μπότσαρη, Τζαβέλλα, Δαγκλή, Κουτσονίκα, Ζέρβα κ.ά., ζούσαν απομονωμένοι στους ορεινούς όγκους του Ολύτσικα της Μολοσσίας στην Ήπειρο. Ήταν πολύ έμπειροι στην πολεμική τέχνη, επιδόθηκαν σε σκληρούς αγώνες εναντίον των μουσουλμάνων Αλβανών **αγάδων** της περιοχής τους και έγραψαν πολλές ηρωικές σελίδες της νεοελληνικής ιστορίας στη διάρκεια των προεπαναστατικών και επαναστατικών χρόνων. Κατά τη διάρκεια του Β΄ Ρωσοοθωμανικού Πολέμου (1787-1792) τάχθηκαν υπέρ των Ρώσων. Μετά το τέλος του Ρωσοοθωμανικού Πολέμου ο Αλή Πασάς επιχείρησε την εκδίωξη των Σουλιωτών από την περιοχή τους, αλλά οι τελευταίοι απέκρουσαν τις επιθέσεις του και επέβαλαν τους όρους τους με επικεφαλής τον Λάμπρο Τζαβέλλα. Ιδιαίτερη αναφορά αξίζει να γίνει στη συμβολή των Σουλιωτισσών με αρχηγό τη Μόσχω Τζαβέλλα, που συμπολέμησαν αντάξια με τους Σουλιώτες. Από το 1800 έως το 1804 ο Αλή Πασάς πραγματοποίησε συντονισμένες ενέργειες εναντίον του Σουλίου. Οι Σουλιώτες αντιμετώπισαν με ηρωισμό τον συστηματικό αποκλεισμό και τη στενή πολιορκία της πατρίδας τους, αλλά το οχυρό τους, απόρθητο μέχρι εκείνη τη στιγμή, τελικά έπεσε. Έπειτα από υπεράνθρωπες προσπάθειες και θυσίες στο **Κούγκι και το Ζάλογγο** (1803), αποδεκατισμένοι και εξαθλιωμένοι από την πείνα, τις κακουχίες και τις σφαγές, οι Σουλιώτες οδηγήθηκαν σε εξορία στα παράλια της Ακαρνανίας και στα Ιόνια νησιά όπου συνέχισαν τον αγώνα τους για την εθνική απελευθέρωση και τον δικό τους επαναπατρισμό.

Πηγή 1

Από το ποίημα της Μυρτιώτισσας: «Σουλιώτισσες».

Μερικοί στίχοι εμπνευσμένοι από το Ζάλογο.

Ω! σεις που μου γεννήσατε
την πρώτη ανατριχίλα του ονείρου
και του θαυμασμού στην παιδική ψυχή
και της καρδιάς μου πρώιμα
τ' ανοίξατε τα φύλλα για ναρτ' η
θεία της ποίησης πνοή να ξεχυθεί.

Μόνο σα μέστωσε η καρδιά
κι ωρίμασέ μου η σκέψη,
κατ' απ' τον αιματόχρυσο,
μα μέρα ηλιοσωρό, που απλώνονταν στο Ζάλογο,
προτού να βασιλέψει,
ω! θάμα! οραματίστηκα τον τραγικό χορό.

Πηγή 2

Το διοικητικό καθεστώς της Μάνης

Στη Μάνη «Τουρκοκρατία» δεν υπήρξε ποτέ. Μέχρι το 1770 οι Μανιάτες ως μοναδική υποχρέωση απέναντι στους Οθωμανούς κατακτητές είχαν την πληρωμή φόρου από 4.000 πιάστρα, τον οποίο είναι αμφίβολο αν πλήρωςαν ποτέ. Η Μάνη δεν είχε ποτέ τουρκικές αρχές ή Τούρκους κατοίκους. Διέθετε πλήρη αυτονομία υπό την κυριαρχία του κατά καιρούς Καπητάμπασα πληρώνοντας ετήσιο φόρο, τον οποίο σπάνια έδινε, από 4.000 γρόσια (γρόσι και πιάστρο είναι το ίδιο νόμισμα) στην αρχή και 15.000 αργότερα.

Τρικούπη, Σπ. (1993). *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*. Νέα Σύνορα, τόμ. Α', σ. 69.

Οι Σουλιώτισσες. Ελαιογραφία του Ary Scheffer
(1827, Μουσείο Λούβρου, Παρίσι)

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιος ήταν ο ρόλος των Σουλιωτισσών στους αγώνες του Σουλίου;
2. Τι ομοιότητες και τι διαφορές διακρίνετε στο διοικητικό σύστημα των δύο περιοχών;

Αποτιμητής

1. Τι γνωρίζετε για τους αγώνες των Μανιατών και των Σουλιωτών;
2. Ποιος ήταν ο ρόλος της γεωγραφικής θέσης στους αγώνες της Μάνης και του Σουλίου;

Γλωσσάρι

Συνομοσπονδία: Συνένωση περιοχών, που διατηρούν την ανεξαρτησία τους, για την εκπλήρωση κάποιου σκοπού.

Εξουδετερώνω: Εξαφανίζω τις επικίνδυνες δυνατότητες ή ενέργειες κάποιου.

Μισθοφόρος: Στρατιωτικός, ιδίως ξένος, που κατατάσσεται και υπηρετεί με μοναδικό κίνητρο τον μισθό.

Πειρατική δραστηριότητα: Δραστηριότητα που ανήκει ή αναφέρεται στους πειρατές της θάλασσας.

Αγάς: Τίτλος στρατιωτικού ή πολιτικού αξιωματούχου της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Πασάς: Ανώτατος τίτλος Οθωμανού αξιωματούχου, πολιτικού ή στρατιωτικού.

Κούγκι: Οχυρός χώρος του Σουλίου.

Ζάλογχο: Όρος κοντά στην Πρέβεζα.

Χάρτης της Μάνης

ΕΝΟΤΗΤΑ 3

ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΚΑΙ ΣΤΑΘΜΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ 1821-1830

10. Η Φιλική Εταιρεία.
11. Η εξέγερση στη Μολδοβλαχία – Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης.
12. Η Επανάσταση στην Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα.
13. Η Επανάσταση στη Μακεδονία, τη Θεσσαλία και την Ήπειρο.
14. Η Επανάσταση στα νησιά του Αιγαίου και ο Κωνσταντίνος Κανάρης.
15. Η άλωση της Τριπολιτσάς και η μάχη στα Δερβενάκια.
16. Μορφές του Αγώνα: Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης και ο Μάρκος Μπότσαρης.
17. Οι εθνοσυνελεύσεις και η πολιτική οργάνωση του Αγώνα.
18. Ο Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο και η θυσία του Παπαφλέσσα.
19. Οι πολιορκίες και η Έξοδος του Μεσολογγίου.
20. Οι αγώνες του Γεώργιου Καραϊσκάκη.
21. Η προσφορά των φιλελλήνων.
22. Η παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων και η ναυμαχία στο Ναβαρίνο.
23. Ο Ιωάννης Καποδίστριας.
24. Η ίδρυση του πρώτου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.

Μάχη της Λαγκαδος, Κομπότι και Πέτα. Μακρυγιάννη Ιωάννη-Ζωγράφου Παναγιώτη
(Εικόνες του Αγώνος)

10

Η Φιλική Εταιρεία

Ο ρόλος της Φιλικής Εταιρείας στην προετοιμασία της Ελληνικής Επανάστασης.

1814

Ίδρυση Φιλικής Εταιρείας στην Οδησσό

1817

Απόφαση για σταθερό αρχηγείο

1816

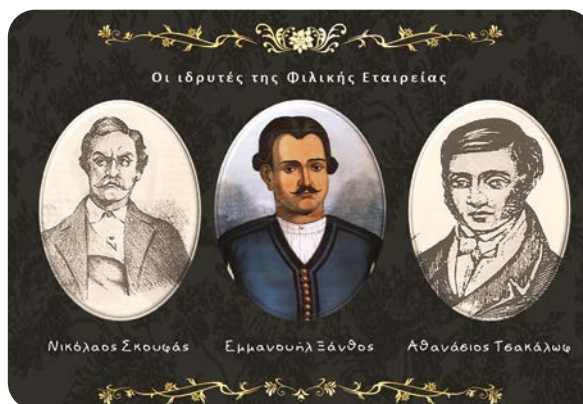
Αποτίμηση της δράσης της Φιλικής Εταιρείας

1818

Μεταφορά της έδρας από την Οδησσό στην Κων/πολη

μ.Χ.

Το 1814 στην Οδησσό της Ουκρανίας τρεις απόδημοι Έλληνες έμποροι, ο Νικόλαος Σκουφάς, ο Εμμανουήλ Ξάνθος και ο Αθανάσιος Τσακάλωφ, αποφάσισαν να ιδρύσουν μία εταιρεία με σκοπό την οργάνωση επανάστασης εναντίον των Οθωμανών. Την εταιρεία αυτή την ονόμασαν Φιλική Εταιρεία, όρισαν πέντε βαθμίδες οργάνωσης και εφηύραν **κρυπτογραφικούς κώδικες** επικοινωνίας μεταξύ των μελών της.

Οι ιδρυτές της Φιλικής Εταιρείας
(Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Στη χαμηλότερη βαθμίδα εντάσσονταν οι Αδελφοποιητοί ή Βλάμηδες, που ήταν **αναλφάβητοι**. Στην αμέσως επόμενη βαθμίδα ανήκαν οι Συστημένοι, που ήταν **εγγράμματοι**. Στην τρίτη βαθμίδα ήταν οι Ιερείς, οι οποίοι μπορούσαν να μισούν νέα μέλη στην ίδια βαθμίδα με αυτούς ή σε χαμηλότερη. Στη συνέχεια, ψηλότερα στην ιεραρχία ήταν οι Ποιμένες, που κατείχαν ιδιαίτερες ικανότητες ή πλούτο, και στην ανώτερη βαθμίδα ανήκε η Ανώτατη Αρχή ή Αόρατη Αρχή, που χαρακτηριζόταν από μυστικότητα. Αρχικά, η Ανώτατη Αρχή αποτελούνταν μόνο από τους τρεις ιδρυτές, με τον καιρό όμως, προστέθηκαν σε αυτήν και άλλοι Έλληνες.

Πρωταρχικό μέλημα των τριών ιδρυτών ήταν να μνηθούν στη Φιλική Εταιρεία όσα περισσότερα μέλη ήταν δυνατό και να συγκεντρωθούν σημαντικά χρηματικά ποσά, ώστε να είναι εφικτή η καλύτερη δυνατή οργάνωση του επαναστατικού αγώνα. Ωστόσο, το 1816, δύο χρόνια από την ίδρυση της Φι-

λικής Εταιρείας, είχαν προσχωρήσει σε αυτήν πολύ λίγα μέλη και τα οικονομικά από τις συνδρομές των μελών ήταν εξίσου χαμηλά. Επιπλέον, το 1817, όταν συναντήθηκαν και πάλι τα τρία ιδρυτικά μέλη στην Κωνσταντινούπολη, αποφάσισαν ότι η Εταιρεία χρειαζόταν ένα σταθερό **αρχηγείο**, το οποίο όρισαν να είναι το σπίτι του Ξάνθου στη συγκεκριμένη πόλη. Έτσι, το 1818 η έδρα της Φιλικής Εταιρείας μεταφέρθηκε από την Οδησό στην Κωνσταντινούπολη.

Παράλληλα, για να έχει κύρος η οργάνωση, κρίθηκε απαραίτητο να ηγείται αυτής ένας Έλληνας με αναγνωρισμένη προσωπικότητα και προσφορά. Για τον λόγο αυτόν πρότειναν στον καταγόμενο από την Κέρκυρα Υπουργό Εξωτερικών της Ρωσίας Ιωάννη Καποδίστρια να αναλάβει την αρχηγία της Φιλικής Εταιρείας.

Ωστόσο, ο Ιωάννης Καποδίστριας πίστευε ότι δεν ήταν ώριμες οι συνθήκες για επανάσταση, γι' αυτό και αρνήθηκε την πρόταση να ηγηθεί της Φιλικής Εταιρείας. Έτσι, οι ιδρυτές της, Σκουφάς, Ξάνθος και Τσακάλωφ, απευθύνθηκαν στον **υπασπιστή** του Ρώσου αυτοκράτορα τον Αλέξανδρο Υψηλάντη, ο οποίος αποδέχτηκε την πρότασή τους και άρχισε αμέσως τις προετοιμασίες για την έναρξη της εξέγερσης με αφετηρία τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες.

Πηγή 1

Το αλφάβητο της Εταιρείας των Φιλικών

«α. β. γ. δ. ε. ζ. θ. ι. κ. λ. μ. ν.

η. ξ. υ. ψ. ω. 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7

ο. π. ρ. σ. τ. φ. χ. γ. ξ. ψ.

8. 9. ο. α. β. γ. δ. ε. 403. 903.»

(ΓΑΚ – Κεντρική Υπηρεσία, αρχείο Μάμουκα)

Η ΦΙΛΙΚΗ
ΕΤΑΙΡΕΙΑ

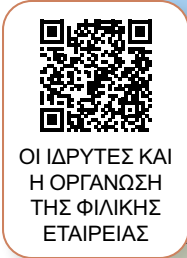
Πηγή 2

Μέρος του Όρκου των Φιλικών

«Όρκος πρώτος

Ορκίζομαι επάνω στο ευαγγέλιο του Θεού και λόγου του υπέρτατου όντος, στο όνομα της αλήθειας και δικαιοσύνης, να φυλάξω, θυσιάζοντας και την ίδια μου ζωή και να υποφέρω και τα πιο σκληρά βάσανα με όλη τη δύναμη της λέξης, το μυστήριο το οποίο θέλω να μου εξηγηθεί, και ότι θέλει να αποκριθώ την αλήθεια σε ό,τι ερωτηθώ με την καθαρή μου εξομολόγηση».

[Ο Όρκος των Φιλικών (τμήμα). [χωρίς χρονολογία] ΓΑΚ – Κεντρική Υπηρεσία, Συλλογή Βλαχογιάννη]

Χάρτης δράσης Φιλικής Εταιρείας

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιος ήταν ο σκοπός ίδρυσης της Φιλικής Εταιρείας;
2. Να αναφέρετε τις βαθμίδες οργάνωσης της Φιλικής Εταιρείας.
3. Για ποιον λόγο ο Ιωάννης Καποδίστριας αρνήθηκε να αναλάβει την αρχηγία της Φιλικής Εταιρείας;

Αποτιμητής

1. Πώς ήταν οργανωμένοι οι επαναστατημένοι Έλληνες;
2. Ποιος ήταν ο ρόλος της Φιλικής Εταιρείας στην προετοιμασία του Αγώνα για την Ανεξαρτησία;

Γλωσσάρι

Κρυπτογραφικός κώδικας: Τρόπος απόκρυψης του πραγματικού περιεχομένου ενός μηνύματος.

Αναλόγος-η-ο: Εκείνος που δε γνωρίζει γραφή και ανάγνωση.

Εγγράμματος-η-ο: Εκείνος που γνωρίζει γραφή και ανάγνωση.

Αρχηγείο: Η έδρα του αρχηγού.

Υπασπιστής: Αξιωματικός ή υπαξιωματικός στην άμεση υπηρεσία ανώτατου στρατιωτικού ή πολιτικού αξιωματούχου.

11

Η εξέγερση στη Μολδοβλαχία – Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης

Καταγραφή και αξιολόγηση των λόγων της έναρξης της εξέγερσης από τη Μολδοβλαχία, τα αποτελέσματά της καθώς και το μέγεθος της θυσίας και της προσφοράς των «Ιερολοχιτών».

Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης εξέδωσε από το **Ισμαήλιο** μία **διακήρυξη** με την οποία καλούσε τους Έλληνες να προετοιμαστούν για τον επερχόμενο αγώνα.

Ο Υψηλάντης προχώρησε στην υλοποίηση της απόφασης να ξεκινήσει η **εξέγερση** από τη Μολδοβλαχία για τους εξής λόγους: (α) Πίστευε ότι οι γειτονικοί λαοί, Σέρβοι και Βούλγαροι, θα συμμετείχαν στην εξέγερση. (β) Πιθανόν ο Υψηλάντης ήθελε να βρίσκεται στη **μεθόριο**, ώστε, αν η εξέγερση αποτύγχανε, να καταφύγει είτε ανατολικά προς τη Ρωσία είτε βόρεια προς την Αυστρία. (γ) Οι ηγεμονίες της Μολδαβίας και της Βλαχίας ήταν αυτόνομες χώρες, τυπικά **υποτελείς** στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, και με βάση τις διεθνείς συνθήκες απαγορευόταν ο Σουλτάνος να στείλει στρατό εκεί χωρίς τη ρωσική συναίνεση. Επομένως, ο Υψηλάντης ήλπιζε ότι η Ρωσία δεν θα επέτρεπε να εισβάλουν οθωμανικά στρατεύματα στη Μολδοβλαχία ή σε περίπτωση που οι Οθωμανοί έστειλαν στρατό, οι Ρώσοι θα τους κήρυτταν τον πόλεμο. (δ) Η εξέγερση στη Μολδοβλαχία θα μπορούσε να λειτουργήσει ως **αντιπερισπασμός** για τις οθωμανικές δυνάμεις στρέφοντας την προσοχή τους προς τον βορρά και αφήνοντας το πεδίο ελεύθερο για την προετοιμασία της Επανάστασης στον νότο.

Προσωπογραφία του Αλεξάνδρου Υψηλάντη (1792-1828).

Δυστυχώς η εξέγερση στη Μολδοβλαχία δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, διότι δεν είχε την ανάλογη στήριξη από τις ηγεμονίες. Παράλληλα, με την υποκίνηση του πρωθυπουργού (καγκελάριου) της Αυστρίας Μέττερνιχ, ο τσάρος της Ρωσίας Αλέξανδρος καταδίκασε ανοιχτά το κίνημα του Υψηλάντη εναντίον των Οθωμανών.

Χάρτης Μολδοβλαχίας

Έτσι, στην τελική μάχη του Δραγατσανίου (7 Ιουνίου 1821) θυσιάστηκε το σύνολο του Ιερού Λόχου, ο οποίος αποτελούνταν από 500 νέους και στρατιωτικά άπειρους Έλληνες και άλλους Βαλκάνιους φοιτητές και μαθητές. Ο Ιερός Λόχος είχε πάρει το όνομά του σε ανάμνηση του Ιερού Λόχου των επιλεκτών Θηβαίων οπλιτών του 4ου π.Χ. αιώνα.

Ο Αλέξανδρος Υψηλάντης, καταλαβαίνοντας ότι η εξέγερση απέτυχε, κατέφυγε στην Αυστρία, όπου αιχμαλωτίστηκε και φυλακίστηκε στο φρούριο του Μούνκατς. Κατά τη διάρκεια του εγκλεισμού του εκεί κλονίστηκε σοβαρά η υγεία του. Αποφυλακίστηκε στα τέλη του 1827 και πέθανε λίγους μήνες αργότερα, στις αρχές του 1828.

Το εγχείρημα του Υψηλάντη αποδεικνύει ότι: (α) αποκλείστηκε η περίπτωση παμβαλκανικής εξέγερσης εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, (β) για να επιτύχουν οι Έλληνες την ανεξαρτησία τους, χρειαζόταν και η βοήθεια εξωτερικών δυνάμεων, (γ) η βοήθεια από το εξωτερικό ήταν δύσκολη υπόθεση.

Η ΕΞΕΓΕΡΣΗ
ΣΤΗ
ΜΟΛΔΟΒΛΑΧΙΑ -
Ο ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ
ΥΨΗΛΑΝΤΗΣ

Πηγή 1**Επιστολή του Αλέξανδρου Υψηλάντη προς τον Αναστάσιο Κορνήλιο στην Κωνσταντινούπολη**

«Φίλτατε κύριε Κορνήλιε,

Ο αξιοσέβαστος και φίλτατος Αρχιμανδρίτης Δικαίος με βεβαίωσε όσα από φήμη για τη μεγάλη σας αγάπη για το γένος άκουσα, και με πληροφόρησε ακόμα ότι έχετε μεγάλη προθυμία να γίνετε ένας από τους υπουργούς της Πατρίδας. Η απόφασή σας αυτή μου έδωσε υπερβολική χαρά [...] διέταξα τον αρχιμανδρίτη Δικαίο να σας μεταφέρει και να ακούσατε τους σκοπούς μου από το στόμα του, τους οποίους δεν αμφιβάλλω, ότι θα τους κάνετε πράξη. Να είστε καλά! Ισμαήλ τη 8η 8[Οκτ]βρίου 1820

Ο Φίλος και αδελφός

Αλέξανδρος Υψηλάντης»

Γ.Α.Κ. - Κεντρική Υπηρεσία, Συλλογή Γιάννη Βλαχογιάννη.

Πηγή 2**Απόσπασμα από την προκήρυξη του Αλέξανδρου Υψηλάντη**

«Να μάχεσαι για την πίστη και την πατρίδα...

Οι αδελφοί μας και φίλοι είναι παντού έτοιμοι· οι Σέρβοι, οι Σουλιώτες, και όλη η Ήπειρος, σπλοφορώντας μας περιμένουν· ας ενωθούμε, λοιπόν, με ενθουσιασμό! Η Πατρίδα μάς προσκαλεί!...»

Γ.Α.Κ. - Κεντρική Υπηρεσία, Συλλογή Γιάννη Βλαχογιάννη.

Η ΔΙΑΚΗΡΥΞΗ
ΤΟΥ ΥΨΗΛΑΝΤΗ

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Για ποιους λόγους ο Αλέξανδρος Υψηλάντης επέλεξε τη Μολδοβλαχία για την έναρξη της εξέγερσης των Ελλήνων εναντίον των Οθωμανών;
2. Τι αποδεικνυε το εγχείρημα του Υψηλάντη αναφορικά με την εξέγερση;

Αποτιμητής

1. Ποια ήταν τα αποτελέσματα της έναρξης του Αγώνα για Ανεξαρτησία από τη Μολδοβλαχία;
2. Πώς κρίνετε τη θυσία των «Ιερολοχιτών» στη μάχη του Δραγατσανίου;

Γλωσσάρι

Εξέγερση: Βίαιη αντίδραση εναντίον της εξουσίας.

Ισμαήλιο: Πόλη της σημερινής Ουκρανίας.

Διακήρυξη: Κείμενο γνωστοποίησης ιδεολογικών, πολιτικών, κοινωνικών ή άλλων αρχών.

Μεθόριος: Τα σύνορα δύο γειτονικών κρατών.

Υποτελής: Χώρα ή κράτος που εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από κάποια άλλη χώρα ή άλλο κράτος.

Αντιπερισπασμός: Κάτι που τραβάει σκόπιμα την προσοχή από κάτι άλλο.

12

Η Επανάσταση στην Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα

Η σημασία των πρώτων επιτυχιών του Αγώνα σε κάθε γεωγραφικό διαμέρισμα στεριάς και θάλασσας κατά τον πρώτο χρόνο της Επανάστασης και η κατανόηση ότι οι Έλληνες δεν διέθεταν τακτικό στρατό αλλά ένοπλα αντάρτικα τμήματα, που δρούσαν σε ορεινές περιοχές με αιφνιδιασμούς.

Η μάχη των Χριστουγέννων κατά την πρώτη πολιορκία του Μεσολογγίου το 1822. Έργο του Alphonse de Neuville (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Την εξέγερση στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες ακολούθησε η έναρξη της Ελληνικής Επανάστασης στην Πελοπόννησο και στη συνέχεια στη Στερεά Ελλάδα.

Αρχικά, η αναχώρηση του διοικητή της Πελοποννήσου Χουρσίτ πασά από τη χερσόνησο για την Ήπειρο, με σκοπό την ανάληψη της αρχηγίας του οθωμανικού στρατού στον πόλεμο εναντίον του Αλή πασά, ευνόησε την ελληνική επαναστατική δράση. Παράλληλα, τον Δεκέμβριο του 1820, έφτασε στην Πελοπόννησο ο Γρηγόριος Δικαίος ή Παπαφλέσσας. Στις αρχές του 1821 έφτασε και ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης από τη Ζάκυνθο. Οι δύο αυτοί επαναστάτες έμελλε να

Η επανάσταση στην Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα

διαδραματίσουν πολύ σημαντικό ρόλο στην προετοιμασία και έναρξη του επαναστατικού αγώνα στην Πελοπόννησο. Ο Κολοκοτρώνης ήταν διακεκριμένος στρατιωτικός ηγέτης και ο Παπαφλέσσας ξεχώριζε για τους **πύρινους** επαναστατικούς λόγους του.

Οι τέσσερις βασικές επαναστατικές εστίες στην Πελοπόννησο ήταν: η Αρεόπολη, η Καλαμάτα στην έξω Μάνη, η Βοστίτσα (Αίγιο) στον Κορινθιακό κόλπο και τα Καλάβρυτα. Στις 17 Μαρτίου 1821 κηρύχθηκε η επανάσταση στην Αρεόπολη, στις 20 Μαρτίου ελληνικές δυνάμεις κινήθηκαν προς την Καλαμάτα και στις 23 Μαρτίου κατέλαβαν την πόλη. Τις ίδιες μέρες οι Οθωμανοί εγκατέλειψαν τη Βοστίτσα, ενώ στις 21 Μαρτίου απελευθερώθηκαν τα Καλάβρυτα. Μετά την ίδρυση του ελληνικού κράτους καθιερώθηκε η 25η Μαρτίου ως η συμβολική ημερομηνία έναρξης της Ελληνικής Επανάστασης.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ
ΣΤΗΝ
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

Ακολούθησαν **στρατιωτικές επιχειρήσεις** στην Πάτρα και αργότερα στην Τριπολιτσά, την οποία και επέμενε ο Κολοκοτρώνης ότι οι Έλληνες επαναστάτες έπρεπε να καταλάβουν, όπως και τελικά έγινε. Οι άμεσοι στόχοι των Ελλήνων στα πρώτα στάδια του πολέμου ήταν: (α) να αποδείξουν ότι η Επανάσταση θα είχε διάρκεια, με άλλα λόγια να πετύχουν μια σημαντική στρατιωτική νίκη, που τελικά πραγματοποιήθηκε από τον Κολοκοτρώνη τον Μάιο του 1821 στη μάχη του Βαλτετσίου, (β) να καταλάβουν κάποιο **οχυρό** των Οθωμανών, κάτι το οποίο συνέβη με την άλωση του φρουρίου της Μονεμβασιάς. Ωστόσο, ένα μεγάλο μειονέκτημα των Ελλήνων ήταν ότι είχαν ελάχιστη εμπειρία από στρατιωτική οργάνωση.

Μεγάλης στρατηγικής σημασίας για τη διατήρηση της επανάστασης των Ελλήνων ήταν ο αποκλεισμός των δύο δρόμων που οδηγούσαν από την ηπειρωτική Ελλάδα προς την επαναστατημένη Πελοπόννησο. Ο πρώτος δρόμος περνούσε από τη Θεσσαλονίκη και στη συνέχεια από το στενό πέρασμα των Θερμοπυλών, ενώ ο δεύτερος δρόμος οδηγούσε από τα Ιωάννινα προς τον νότο μέσω του Μακρυνόρους και του διάπλου του Κορινθιακού κόλπου. Στα τέλη Απριλίου του 1821 οθωμανικά στρατεύματα υπό την αρχηγία του Ομέρ Βρυώνη επιχειρήσαν να **εκκαθαρίσουν** τον ανατολικό δρόμο. Στη γέφυρα της Αλαμάνας, ο Αθανάσιος Διάκος προσπάθησε να αντισταθεί, χάνοντας τους άντρες του και στη συνέχεια και την ίδια του τη ζωή. Ανάλογες άκαρπες προσπάθειες έκαναν οι Οθωμανοί και στη δυτική Στερεά Ελλάδα έως τα τέλη του 1822, όταν, μετά από μυστική συμφωνία μεταξύ του σπλαρχηγού Γεώργιου Βαρνακιώτη με τους Οθωμανούς. Από εκεί ο Ομέρ Βρυώνης πέρασε με 6.000 στρατιώτες και κατευθύνθηκε προς το Μεσολόγγι, το οποίο πολιορκήσε ανεπιτυχώς τα Χριστούγεννα του ίδιου έτους.

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΒΑΡΝΑΚΙΩΤΗΣ

Πηγή 1

Προκήρυξη του Πέτρου Μαυρομιχάλη και της Μεσσηνιακής Γερουσίας προς τους Ευρωπαίους

«Ο ανυπόφορος ζυγός της οθωμανικής τυραννίας στο διάστημα ενός και πλέον αιώνα τούς έφτασε στα άκρα, ώστε να μη μείνει άλλος από τους δυστυχείς Πελοποννήσιους Γραικούς, εκτός από μία πνοή, και αυτή για να ωθεί κυρίως τους εγκάρδιους αναστεναγμούς τους. Σε αυτή την άθλια κατάσταση, στερημένοι από όλα τα δικάιά μας, με μίαν γνώμη ομόφωνα, αποφασίσαμε να πάρουμε τα όπλα, και να ορμήσουμε κατά των τυράννων».

Γ.Α.Κ. - Κεντρική Υπηρεσία, Συλλογή Γιάννη Βλαχογιάννη.

Πηγή 2

Η σημασία της Ελληνικής Επανάστασης

«Η επανάσταση η δική μας δεν μοιάζει με καμία απ' όσες γίνονται σήμερα στην Ευρώπη. Της Ευρώπης οι επαναστάσεις εναντίον των διοικήσεών τους είναι εμφύλιος πόλεμος. Ο δικός μας πόλεμος ήταν ο πλέον δίκαιος, ήταν έθνος με άλλο έθνος. Ούτε ο Σουλτάνος θέλησε ποτέ να θεωρήσει τον ελληνικό λαό ως λαό, αλλ' ως σκλάβους».

Κολοκοτρώνη Απομνημονεύματα, καταγραφή Γ. Τερτσέτη, επιμέλεια Τάσος Βουρνάς, Αθήνα 1983, σ. 178.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιοι ήταν οι άμεσοι στόχοι των Ελλήνων στα πρώτα στάδια του πολέμου εναντίον των Οθωμανών;
2. Ποια ήταν η στρατηγική σημασία για τη διατήρηση της επανάστασης των Ελλήνων, του αποκλεισμού των δύο δρόμων που οδηγούσαν από την ηπειρωτική Ελλάδα στην επαναστατημένη Πελοπόννησο;

Αποτιμητής

1. Αναφέρετε τις σημαντικότερες επιτυχίες του Αγώνα των Ελλήνων εναντίον των Οθωμανών κατά τον πρώτο καιρό της επανάστασης.
2. Ποιο ήταν το μεγάλο μειονέκτημα των Ελλήνων έναντι των Οθωμανών κατά τον Αγώνα για την Ανεξαρτησία;

Γλωσσάρι

Πύρινος: Πολύ έντονος (μεταφορική σημασία).

Στρατιωτική επιχείρηση: Επίθεση του στρατού εναντίον εχθρικών δυνάμεων.

Οχυρό: Τόπος διαμορφωμένος με τέτοιον τρόπο ώστε να διαθέτει μεγάλη αμυντική ικανότητα.

Εκκαθαρίζω: Καθαρίζω μια περιοχή από εχθρικές δυνάμεις.

13

Η Επανάσταση στη Μακεδονία, τη Θεσσαλία και την Ήπειρο

Η Επανάσταση ως υπόθεση όλων των υπόδουλων Ελλήνων και οι λόγοι που οι Έλληνες επαναστάτες δεν πέτυχαν τους στόχους τους στις συγκεκριμένες περιοχές.

1815

Μύηση στη Φιλική Εταιρεία τοπικών οπλαρχηγών και προκρίτων της Μακεδονίας

19 Φεβρουαρίου 1822

Κήρυξη της επανάστασης της Νάουσας από Μακεδόνες επαναστάτες

4 Ιουλίου 1822

Μάχη του Πέτα

Η επανάσταση σε Μακεδονία, Θεσσαλία και Ήπειρο

Επαναστατικές ενέργειες έλαβαν χώρα κατά τον πρώτο και δεύτερο χρόνο της Επανάστασης και στη Μακεδονία. Άλλωστε, από το 1815 είχαν μνηθεί στη Φιλική Εταιρεία τοπικοί οπλαρχηγοί και πρόκριτοι, όπως οι Ιωάννης Φαρμάκης, Γεώργιος Λασσάνης, Γεωργάκης Ολύμπιος, Εμμανουήλ Παπάς και Αναστάσιος Καρατάσιος. Οι επαναστατικές κινήσεις τους είχαν γίνει αντιληπτές από τους Οθωμανούς, αλλά παρ' όλα αυτά η σημασία της δράσης τους ήταν πολύ μεγάλη για την εξέλιξη και εδραίωση του επαναστατικού αγώνα στην Πελοπόννησο και στη Στερεά Ελλάδα. Και αυτό γιατί συνέβαλαν στον **αποσυντονισμό** των οθωμανικών στρατευμάτων και στην καθυστέρηση της καθόδου τους προς τον νότο.

Από τον Απρίλιο έως τον Νοέμβριο του 1821 έλαβε χώρα η επανάσταση της Χαλκιδικής με **επικεφαλής** τον Εμμανουήλ Παπά, η οποία απέτυχε διότι οι επαναστάτες δεν είχαν οργάνωση, πολεμοφόδια, στρατιωτική εμπειρία, καθώς και καμία βοήθεια από τη νότια Ελλάδα. Στη συνέχεια, σημειώθηκαν

εξεγέρσεις στο Βέρμιο, στα Πιέρια και στον Όλυμπο, οι οποίες κατεστάλησαν από τον πασά της Θεσσαλονίκης Εμπού Λουμπούτ.

Το αποκορύφωμα του Αγώνα στη Μακεδονία υπήρξε η κήρυξη της επανάστασης της Νάουσας από Μακεδόνες οπλαρχηγούς στις 19 Φεβρουαρίου 1822. Πολιτικός αρχηγός των επαναστατών ήταν ο Ζαφειράκης Λογοθέτης και στρατιωτικός αρχηγός ο Τσάμης Καρατάσος. Τελικά, στις 12-13 Απριλίου οι Οθωμανοί κατέλαβαν την πόλη. Ακολούθησαν σφοδρές **βιαιοπραγίες** εναντίον των ντόπιων, που κράτησαν αρκετές ημέρες, ενώ σημαντική ήταν η αυτοθυσία των γυναικόπαιδων στην Αράπιτσα.

Οι επαναστατικές ενέργειες στη Μακεδονία είχαν **δημογραφικές συνέπειες** στην περιοχή λόγω των σφαγών σε βάρος του πληθυσμού, αλλά και της μετακίνησης χωρικών σε ασφαλέστερες περιοχές. Η ήττα των επαναστατών αποθάρρυνε μελλοντικές εξεγέρσεις στην περιοχή, αλλά λειτούργησε ευεργετικά για την επανάσταση στην Πελοπόννησο και τη Στερεά Ελλάδα, διότι απασχόλησε σημαντικές οθωμανικές δυνάμεις για αρκετό χρονικό διάστημα στον βορρά.

Επιπλέον, τις οθωμανικές δυνάμεις καθυστέρησε στην κάθοδό τους προς τον Νότο η επαναστατική δράση στις Μηλιές του Πηλίου στη Θεσσαλία του Φιλικού και λόγιου Άνθιμου Γαζή και του αρματολού Κυριάκου Μπασδέκη. Στην Ήπειρο, στη μάχη του Πέτα την 4η Ιουλίου του 1822 οι Έλληνες ηττήθηκαν λόγω παραλείψεων και αβλεψιών τους, έλλειψης συντονισμού, ελλιπούς προετοιμασίας και απειρίας. Επίσης, υπήρχαν και υπόνοιες για προδοσία από τον αρματολό Γώγο Μπακόλα.

Η μάχη του Κεφαλόβρυσου την 9η Αυγούστου του 1823 στέφθηκε με επιτυχία για την ελληνική πλευρά, οι απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό για τους Οθωμανούς ήταν μεγάλες. Ωστόσο, παρά το μέγεθος της νίκης, η ελληνική πλευρά υπέφερε τη μεγάλη απώλεια του Μάρκου Μπότσαρη, που βύθισε σε θρήνο όλους τους επαναστατημένους Έλληνες, κλόνισε το ηθικό τους και προκάλεσε βαθιά συγκίνηση στην Ευρώπη.

Μάχη της Λαγκάδος, Κομπότι και Πέτα. Μακρυγιάννη Ιωάννη-Ζωγράφου Παναγιώτη (Εικόνες του Αγώνος)

Ο Μπότσαρης αιφνιδιάζει το τουρκικό στρατόπεδο στο Κεφαλόβρυσο και τραυματίζεται θανάσιμα. Ελαιογραφία του Ευγένιου Ντελακρουά (1860-1862, Toledo Museum of Art, Οχάιο)

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ
ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ,
ΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ ΚΑΙ
ΤΗΝ ΗΠΕΙΡΟ

Πηγή 1

Η συγκρότηση του στρατιωτικού σώματος για την εκστρατεία στην Ήπειρο

«Ο όρκος δόθηκε με επισημότητα στην Ακροκόρινθο στις 12 Μαΐου, αφού αναγνώστηκαν στους παραταχθέντες Φιλέλληνες τα άρθρα του οργανισμού του ιδιαίτερου σώματός τους. Μετά από αυτό ο Αρχιεπίσκοπος ευλόγησε τις σημαίες, που είχαν παραδοθεί από τον αρχηγό σε δύο σώματα, αυτό του τακτικού στρατού και αυτό των Φιλελλήνων.»

Μπ. Άννινος, *Οι Φιλέλληνες*, σσ. 158-159.

Πηγή 2

Η μάχη του Πέτα

«Από τον κρότο των κανονιών, από τον ακατάπαυστο τουφεκοβολισμό, από τις κραυγές των στρατιωτών και από τα δύο μέρη, από τους καπνούς και τη σκόνη κανέναν δεν έβλεπε τι γινόταν στα διάφορα μέρη και οχυρώματα [...] Αλλά τους καπνούς και τη σκόνη τα έφερνε ο αέρας πάνω μας...»

Δεληγιάννης, Κ., *Απομνημονεύματα*, σσ. 40-41.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Πού οφείλεται η αποτυχία της επανάστασης της Χαλκιδικής;
2. Ποιες ήταν οι δημογραφικές συνέπειες των επαναστατικών ενεργειών στη Μακεδονία;
3. Πώς επηρέασε ο θάνατος του Μάρκου Μπότσαρη τους επαναστατημένους Έλληνες;

Αποτιμητής

1. Αφορούσε η Επανάσταση όλους τους υπόδουλους Έλληνες; Στηρίξτε την απάντησή σας με επιχειρήματα υπέρ ή κατά.
2. Κατά τη γνώμη σας, ποιοι ήταν οι λόγοι που απέτυχε η Επανάσταση στη Μακεδονία, τη Θεσσαλία και την Ήπειρο;

Γλωσσάρι

Αποσυντονισμός: Απώλεια της οργάνωσης σε σχέδιο ή ενέργεια.

Επικεφαλής: Αρχηγός.

Βιαιοπραγία: Βίαιη πράξη.

Δημογραφική συνέπεια: Συνέπεια που αφορά την αύξηση ή μείωση του πληθυσμού μιας περιοχής.

14

Η Επανάσταση στα νησιά του Αιγαίου και ο Κωνσταντίνος Κανάρης

Η σημασία των πρώτων επιτυχιών της Επανάστασης στη θάλασσα, ο ρόλος των ελληνικών νησιών σε αυτήν, καθώς και η συμβολή των πυρπολικών και γενικότερα του Ναυτικού ως προς την επιτυχημένη έκβαση του Αγώνα εναντίον των Οθωμανών.

Το 1821, άναψε και στα νησιά του Αιγαίου η φλόγα της επανάστασης εναντίον της οθωμανικής κυριαρχίας.

Τα νησιά του Αιγαίου, και κυρίως η Ύδρα, οι Σπέτσες και τα Ψαρά, έγιναν εστίες οργάνωσης του ναυτικού αγώνα κατά της οθωμανικής καταπίεσης. Σε αυτό το ταραχώδες πλαίσιο ο Κωνσταντίνος Κανάρης, με καταγωγή από τα Ψαρά, αναδείχθηκε σε χαρισματικό ναυτικό ηγέτη. Ήταν ο επονομαζόμενος «μπουρλοτιέρης», του οποίου η αποφασιστικότητα και το θάρρος έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην απελευθέρωση των νησιών του Αιγαίου και στην κυριαρχία των Ελλήνων επαναστατών στις θάλασσες.

Ο Κανάρης, γεννημένος το 1793, καταγόταν από ναυτική οικογένεια. Οι ναυτικές εμπειρίες του από τη δράση και τη ζωή του στο Αιγαίο πέλαγος διαμόρφωσαν τον χαρακτήρα και τις ικανότητές του ως ναυτικού ηγέτη. Ο Κανάρης ξεχώρισε κυρίως ως οργανωτής ενός ιδιόμορφου στόλου πλοίων που ονομάζονταν πυρπολικά.

Τα πυρπολικά ήταν μικρά και **ευέλικτα** πλοία φορτωμένα με **εύφλεκτα** υλικά. Στόχος τους ήταν η προσκόλληση σε εχθρικό πλοίο και η ανάφλεξή τους. Αυτά τα πύρινα σκάφη προκαλούσαν τρόμο στο οθωμανικό ναυτικό, εξουδετερώνοντας τη ναυτική υπεροχή του και ενισχύοντας το ελληνικό ηθικό.

Ο Κωνσταντίνος Κανάρης (1793-1877). Προσωπογραφία του Γερμανού Φιλέλληνα στρατιωτικού Karl Krazeisen. Επιχρωματισμένη λιθογραφία με το χέρι.

Η Επανάσταση στα νησιά του Αιγαίου

Μία από τις πιο σημαντικές ναυτικές πολεμικές στιγμές του Κανάρη ήταν η πυρπόληση της οθωμανικής ναυαρχίδας στη Χίο το 1822. Αυτό το κατορθώμα όχι μόνο ανέδειξε τη ναυτική ικανότητα του Κανάρη, αλλά και τροφοδότησε το πνεύμα αντίστασης στον επαναστατημένο ελληνισμό.

Καθώς ο αγώνας για την ανεξαρτησία εντάθηκε, το νησί των Ψαρών αντιμετώπισε τη σφοδρή οθωμανική επίθεση στα 1824. Ο Κανάρης και οι συμπατριώτες του πολέμησαν γενναία, αλλά τελικά τα Ψαρά έπεσαν στα χέρια των Οθωμανών. Η απώλεια των Ψαρών έγινε σύμβολο θυσίας για την ελληνική υπόθεση.

Ο Κανάρης συνέχισε να συνεισφέρει στον αγώνα για την ελληνική ανεξαρτησία μέχρι τη συγκρότηση του νεοελληνικού κράτους το 1830. Με τη ναυτική επιδεξιότητά του και την **ακλόνητη** δέσμευσή του στην ελευθερία έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση της μοίρας των νησιών του Αιγαίου σε μια **κομβική** περίοδο της Επανάστασης.

Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ
ΣΤΑ ΝΗΣΙΑ ΤΟΥ
ΑΙΓΑΙΟΥ ΚΑΙ Ο
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΚΑΝΑΡΗΣ

Πηγή 1**Για τον Κωνσταντίνο Κανάρη από τον Παύλο Βρέλλη**

«Η συμμετοχή των ελληνικών νησιών μας στην Επανάσταση του 1821 ήταν σημαντικότερη, από τις αρχές του Αγώνα. Μετά τις μετατροπές των εμπορικών πλοίων σε πολεμικά, από τους καπεταναίους μας, ο ελληνικός στόλος έγραψε τη δική του ιστορία. Μια από τις μεγαλύτερες ναυτικές δόξεις του Αγώνα είναι ο Ψαριανός πυρπολητής Κωνσταντίνος Κανάρης, του οποίου τα κατορθώματα έγιναν θρύλοι, γνωστοί σε όλο τον κόσμο».

Παύλος Βρέλλης, Μπιζάνι 1994, <https://www.vrellis.gr/konstantinos-kanaris-1790-1877/>.

Πηγή 2**Η άρνηση του Κανάρη να αποδεχτεί μηνιαία τιμητική σύνταξη**

«Και άλλοτε, όσες φορές μου έγιναν τέτοιες προτάσεις από υπουργούς, απάντησα με την ίδια γλώσσα... μία ημέρα το Ελληνικό Έθνος ας αναγνωρίσει και αποδώσει αυτά στην οικογένειά μου».

Απόσπασμα από την απάντηση του Κανάρη με επιστολή προς τον Υπουργό Ναυτικών Αθανάσιο Μιαούλη, <http://www.mixanitouxronou.gr/istoriko-ntokoymento-to-teleytaio-antio-ston-mpoyrloieri-toy-1821-konstantino-kanari/>

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Τι ήταν τα πυρπολικά και ποιος ο ρόλος τους στην εξέγερση των Ελλήνων εναντίον των Οθωμανών στη θάλασσα;
2. Ποια ήταν η συμβολή του Κωνσταντίνου Κανάρη στη ναυμαχία της Χίου;

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΚΑΝΑΡΗΣ

Αποτιμητής

1. Αναφέρετε σημαντικά γεγονότα της δράσης των Ελλήνων εναντίον των Οθωμανών στη θάλασσα.
2. Ποιος ήταν ο ρόλος του Κωνσταντίνου Κανάρη ως προς την εδραίωση του Αγώνα στα νησιά του Αιγαίου;

Γλωσσάρι

Ευέλικτος: Αυτός που κινείται με ευκολία.

Εύφλεκτος: Αυτός που φλέγεται/ανάβει εύκολα.

Ακλόνητος: Αυτός που δεν αλλάζει εύκολα γνώμη, δεν κλονίζεται.

Κομβικός: Αυτός που είναι πολύ σημαντικός.

Θεόδωρου Κολοκοτρώνη ξεκίνησε τον Μάιο του 1821. Έπειτα από μήνες σκληρών μαχών και σειρά στρατηγικών ελιγμών, οι Έλληνες έσπασαν με επιτυχία την άμυνα της πόλης τον Σεπτέμβριο του 1821.

Η πτώση της Τριπολιτσάς είχε άμεσα και θετικά αποτελέσματα για την ελληνική υπόθεση. Όχι μόνο επέφερε σημαντικό πλήγμα στον οθωμανικό έλεγχο της Πελοποννήσου, αλλά λειτούργησε και ως κίνητρο περαιτέρω ενίσχυσης των επαναστατικών δυνάμεων με Έλληνες και από άλλες περιοχές της χερσονήσου. Επιπλέον, η κατάληψη της Τριπολιτσάς τόνωσε το ηθικό των Ελλήνων αγωνιστών και ενθάρρυνε περαιτέρω εξεγέρσεις κατά της οθωμανικής κυριαρχίας.

Η ΑΛΩΣΗ ΤΗΣ
ΤΡΙΠΟΛΙΤΣΑΣ

Η ΤΡΙΠΟΛΙΤΣΑ

Η μάχη στα Δερβενάκια Κορινθίας, η οποία διεξήχθη στις 26 Ιουλίου 1822, ήταν άλλο ένα κρίσιμο στρατιωτικό γεγονός για την Ελληνική Επανάσταση. Μετά την άλωση της Τριπολιτσάς, οι Οθωμανοί προσπάθησαν να περάσουν στην αντεπίθεση και να ανακτήσουν τα χαμένα εδάφη. Τα Δερβενάκια, ένα στενό πέρασμα στο βορειοανατολικό τμήμα της Πελοποννήσου, έγιναν το πεδίο μιας αποφασιστικής σύγκρουσης μεταξύ των ελληνικών δυνάμεων υπό τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη και του οθωμανικού στρατού με διοικητή τον Μαχμούτ Δράμαλη πασά.

Οι Έλληνες, για να αυξήσουν τις αμυντικές τους δυνατότητες και να εκμεταλλευτούν το έδαφος, επέλεξαν ως πεδίο μάχης τα Δερβενάκια. Το τραχύ τοπίο έπαιξε καθοριστικό ρόλο, καθώς οι οθωμανικές δυνάμεις κινούνταν με δυσκολία στο έδαφος. Ο ελληνικός **αντάρτικος τρόπος πολέμου**, η **τακτική της «καμένης γης»** σε συνδυασμό με την εκμετάλλευση του γεωγραφικού πλεονεκτήματος οδήγησαν σε μια ηχηρή νίκη τους Έλληνες επαναστάτες.

Η μάχη των Δερβενακίων ανέδειξε την πολεμική ικανότητα των ελληνικών δυνάμεων, αποδεικνύοντας ότι μπορούσαν να αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά την οθωμανική στρατιωτική δύναμη. Επιπλέον, εδραίωσε ακόμη περισσότερο την αποφασιστικότητα των Ελλήνων να συνεχίσουν τον αγώνα τους για ανεξαρτησία.

Συμπερασματικά, η άλωση της Τριπολιτσάς και η μάχη των Δερβενακίων υπήρξαν κομβικά γεγονότα για την Ελληνική Επανάσταση, αποδεικνύοντας την ανθεκτικότητα και την αποφασιστικότητα των Ελλήνων επαναστατών. Αυτά τα γεγονότα όχι μόνο άλλαξαν την ισορροπία δυνάμεων υπέρ των Ελλήνων αλλά και τροφοδότησαν τις φλόγες της Ανεξαρτησίας, εμπνέοντας συνεχή αντίσταση κατά της οθωμανικής κυριαρχίας σε όλες τις ελληνικές περιοχές.

Η μάχη στα στενά των Δερβενακίων. Ελαιογραφία του Θεόδωρου Βρυζάκη (Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου, Αθήνα)

Η μάχη των Δερβενακίων

Πηγή 1

Η άλωση της Τριπολιτσάς

«Η Τρίπολη ήταν το νευραλγικό, συγκοινωνιακό, διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο της τουρκικής κυριαρχίας στην Πελοπόννησο. Ήταν κτισμένη σε επίπεδη θέση μέσα σ' ένα οροπέδιο και περιβαλλόταν από αλυσιδωτά συγκροτήματα ορέων, απ' όλα τα σημεία του ορίζοντα, τα οποία της παρείχαν την απαραίτητη εδαφική προστασία. Αυτό όμως το πλεονέκτημα αποτέλεσε και το ασθενές σημείο των Τούρκων, όταν κλείσθηκαν στα τείχη της πόλεως και άφησαν τα γύρω υψώματα στη διάθεση των πολιορκητών».

Η Πολιορκία και η Άλωση της Τριπολιτσάς, *Στρατιωτική Επιθεώρηση*, Μαρ.-Απρ. 2005, σ. 104, <https://geetha.mil.gr/wp-content/uploads/2021/03/alosi-tripolitsas.pdf>

Πηγή 2**Η μάχη στα Δερβενάκια**

«Σήμερα ο καθένας από εμάς θα καταδιώκει πολλούς, θα πάρετε λάφυρα πολλά και θησαυρούς του Αλή Πασά θα τους μοιράζετε με το φέσι τα φλωριά, όπου τα έχουν οι Τούρκοι, είναι χρήματα χριστιανικά. Τα είχε ο τύραννος της Ηπείρου παρμένα από τους αδελφούς μας. Ο Άγιος Θεός μάς τα έστειλε και είναι κελεπούρι δικό μας. Αύριο αυτή τη στιγμή θα σας ιδώ όλους με τ' άρματα των Τούρκων, με τ' άλογά τους, λαμπροφορεμένους με τα ρούχα τους. Ο Θεός είναι με εμάς να μη σας νοιάζει τίποτε...»

<https://www.notospres.gr/ellada/story/51656/26-iouliou-1822-h-maxi-ton-dervenakion-kai-i-sfagi-tou-dramali>

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια ήταν τα αποτελέσματα της πτώσης της Τριπολιτσάς για την ελληνική υπόθεση;
2. Ποιοι ήταν οι λόγοι που οδήγησαν τους Έλληνες στην επιλογή των Δερβενακίων ως πεδίο μάχης;
3. Πώς επηρέασε τον αγώνα των Ελλήνων για ανεξαρτησία η μάχη των Δερβενακίων;

Αποτιμητής

1. Τι γνωρίζετε για την τακτική της «καμένης γης»; Χωριστείτε σε μικρές ομάδες εργασίας, αναζητήστε επιπλέον πληροφορίες στο διαδίκτυο και παρουσιάστε τες στην ολομέλεια της τάξης.

Γλωσσάρι

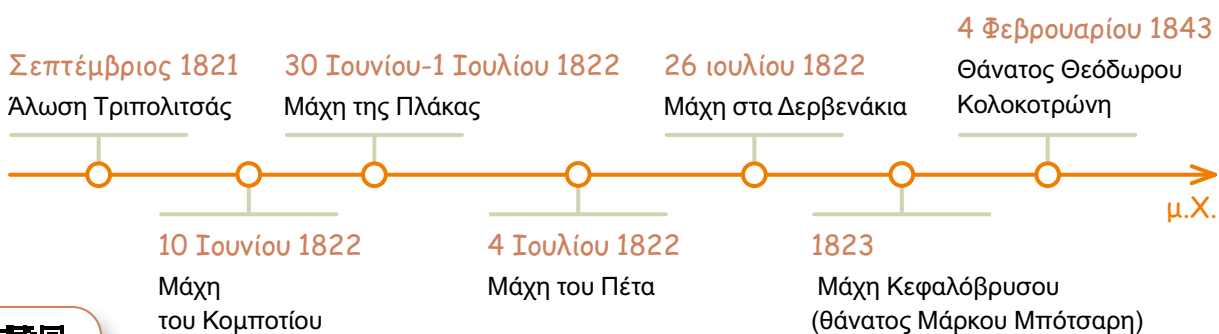
Αντάρτικος τρόπος πολέμου: Κλεφτοπόλεμος, μικρές ομάδες πολεμιστών που κρύβονται, επιτίθενται στον εχθρό και ξανακρύβονται.

Τακτική «καμένης γης»: Το κάψιμο των σπαρτών μιας περιοχής ώστε ο εχθρικός στρατός να μην μπορεί να βρει τρόφιμα.

16

Μορφές του Αγώνα: Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης και ο Μάρκος Μπότσαρης

Γνωριμία και αξιολόγηση του σχεδίου του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη για ενιαίο συντονισμό του Αγώνα και τη συμβολή του στην εδραίωση της Επανάστασης στην Πελοπόννησο, η αναγνώριση των προσωπικοτήτων και των πράξεών τους, όπως ήταν η άρνηση για έγγραφο διορισμό του Μάρκου Μπότσαρη στη θέση του στρατηγού.

Ο ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ ΚΑΙ Ο ΜΑΡΚΟΣ ΜΠΟΤΣΑΡΗΣ

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης και ο Μάρκος Μπότσαρης πρωταγωνίστησαν με καθοριστικό τρόπο στην επιτυχή έκβαση της Ελληνικής Επανάστασης εναντίον της οθωμανικής κυριαρχίας.

Ο Κολοκοτρώνης, επονομαζόμενος και «Γέρος του Μοριά», υπήρξε ο πρωτεργάτης και η πιο εμβληματική φυσιογνωμία του Αγώνα. Ήταν αρχιστράτηγος των πελοποννησιακών δυνάμεων, πρωταγωνίστησε στις μάχες του Βαλτετσίου, των Δερβενακίων, αλλά και στην Άλωση της Τριπολιτσάς, και συνέβαλε σημαντικά στην επιτυχία της Ελληνικής Επανάστασης. Ακόμη, αγωνίστηκε σκληρά να ενώσει αντιμαχόμενες παρατάξεις και σπληαρχηγούς στον πόλεμο εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ο Κολοκοτρώνης διαδραμάτισε καίριο ρόλο στην αντίσταση εναντίον του Ιμπραήμ πασά. Ο Ιμπραήμ πασάς διορίστηκε από την οθωμανική κυβέρνηση αρχηγός της προσπάθειάς της να καταστείλει την ελληνική εξέγερση. Ο Κολοκοτρώνης, με τον χαρισματικό και ηγετικό χαρακτήρα του, αποτέλεσε σύμβολο αντίστασης. Η αντάρτικη τακτική και η γνώση του πελοποννησιακού εδάφους τού επέτρεψαν να αντιμετωπίσει με επιτυχία τις δυνάμεις του Ιμπραήμ, προκαλώντας μεγάλες απώλειες στον αιγυπτιακό στρατό.

Ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης (1770-1843). Ελαιογραφία του Διονύσιου Τσόκου (1861, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Η ακλόνητη αποφασιστικότητά του και η χαρισματική ηγεσία του συνένωσαν τις ελληνικές δυνάμεις, εμπνέοντας αίσθημα εθνικής ενότητας. Παρά τις αντίξοες συνθήκες, η στρατηγική του και η δεινή τακτική του συνέβαλαν σημαντικά στην τελική επιτυχία της Ελληνικής Επανάστασης, που οδήγησε στη δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους. Η κληρονομιά του Κολοκοτρώνη παραμένει μια μαρτυρία του ακατανίκητου πνεύματος των αγωνιστών για την ελευθερία και την εθνική κυριαρχία.

Ο Μπότσαρης ήταν Σουλιώτης στρατιωτικός διοικητής και ήρωας της Ελληνικής Επανάστασης. Είναι περισσότερο γνωστός για τη συμμετοχή του στη μάχη του Κεφαλόβρυσου (1823), όπου έχασε τη ζωή του. Μεγάλη, όμως, ήταν η συνεισφορά του σε διάφορες φάσεις του Αγώνα για την Ανεξαρτησία. Στο πλαίσιο αυτό υπερασπίστηκε με γενναιότητα τον τόπο του, το Σούλι, κατά την πολιορκία του από τους Οθωμανούς ζητώντας βοήθεια και από οπλαρχηγούς της Δυτικής Στερεάς Ελλάδας.

Ακολούθως, συμμετείχε στην εκστρατεία του Μαυροκορδάτου στην Ήπειρο και στις μάχες στο Κομπότι (10 Ιουνίου 1822), στην Πλάκα (30 Ιουνίου-1 Ιουλίου 1822) και στο Πέτα (4 Ιουλίου 1822), ενώ ιδιαίτερα σημαντική ήταν η συμβολή του στην επιτυχή αντίσταση του Μεσολογγίου κατά την πρώτη πολιορκία του από τους Οθωμανούς. Ο Αλέξανδρος Μαυροκορδάτος, αναγνωρίζοντας τη δράση του, τον διόρισε στρατηγό της Δυτικής Στερεάς Ελλάδας. Το γεγονός αυτό προκάλεσε τη δυσαρέσκεια των συναγωνιστών του, με αποτέλεσμα ο Μπότσαρης να αρνηθεί τον διορισμό του παρουσία τους.

Ο Κολοκοτρώνης αναγνωρίστηκε για τις ηγετικές του ικανότητες, τη στρατιωτική του ευφυΐα και τις προσπάθειές του να ενώσει τις ελληνικές δυνάμεις. Η συμβολή του ήταν ζωτικής σημασίας σε όλη τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης. Ο Μπότσαρης, από την άλλη, έμεινε στην ιστορία ως μια ηρωική μορφή που θυσίασε τη ζωή του για την ελευθερία της Ελλάδας. Η δράση του, ιδιαίτερα κατά τη μάχη του Κεφαλόβρυσου, του εξασφάλισε διακεκριμένη θέση στην ιστορία του Αγώνα.

Ο Μάρκος Μπότσαρης (1790-1823).
Ελαιογραφία του Διονύσιου Τσόκου
(1861, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο,
Αθήνα)

ΜΕΓΑΛΕΣ
ΜΟΡΦΕΣ ΤΟΥ
ΑΓΩΝΑ

Πηγή 1

Θεόδωρος Κολοκοτρώνης

«Αλλ' όπως και αν κρίνει κάποιος την εμφάνιση του γνήσιου αυτού κλέφτη, είναι βέβαιο πάντοτε ότι δέσποσε στα πράγματα, άσκησε απεριόριστη επιρροή στον λαό και μετέδωσε σ' αυτόν τη γενναιότητα και την πεποίθηση για τη νίκη που εμψύχωναν τα δικά του στήθη».

Μπαρτόλντι Μ. (2020). Στο Ιάκωβος Δ. Μιχαηλίδης, *ΘΕΟΔΩΡΟΣ ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ – Ο στρατιωτικός ηγέτης της Ελληνικής Επανάστασης*, εκδ. Μεταίχμιο.

Πηγή 2

Μάρκος Μπότσαρης-Μάχη Κεφαλόβρυσου (9 Αυγούστου 1823)

«Έπειτα με τους 350 Σουλιώτες του, έπεσε με ανήκουστη τόλμη στο εχθρικό στρατόπεδο. Επειδή οι Μιδριτές πιάστηκαν στον ύπνο από την ξαφνική επίθεση, δημιουργήθηκε καταστροφική σύγχυση και οι Σουλιώτες έκαναν μεγάλη σφαγή μεταξύ των καθολικών (στο θρήσκευμα) εχθρών τους».

Χέρτσμπεργ Γ. Φ. (πρώτη έκδοση 1916). *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως*, εκδ. Κύπριος.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιος ήταν ο ρόλος του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη στην Επανάσταση του 1821;
2. Ποιες ήταν οι σημαντικότερες μάχες του Αγώνα για την Ανεξαρτησία, στις οποίες έλαβε μέρος ο Μάρκος Μπότσαρης;

Αποτιμητής

1. Πώς κρίνετε τη δράση του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη κατά την Ελληνική Επανάσταση;
2. Ποια είναι η άποψή σας για την άρνηση του Μάρκου Μπότσαρη να αποδεχτεί τον διορισμό του ως στρατηγού;

Γλωσσάρι

Ζωτικός: Σημαντικός.

17

Οι εθνοσυνελεύσεις και η πολιτική οργάνωση του Αγώνα

Η κατανόηση των βασικών αρχών που ενέπνευσαν την Ελληνική Επανάσταση, οι οποίες εκφράστηκαν μέσα από τα επαναστατικά συντάγματα, και η γνωριμία με τις πρώτες προσπάθειες των επαναστατημένων Ελλήνων να δημιουργήσουν τις δομές ενός κράτους.

Η Ελληνική Επανάσταση αποτέλεσε μια κομβική περίοδο στην ιστορία του ελληνικού λαού. Ο αγώνας για την ελευθερία από την οθωμανική κυριαρχία δεν περιλάμβανε μόνο στρατιωτικές ενέργειες, αλλά ευνόησε, επίσης, την εμφάνιση πολιτικών θεσμών που έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση του **εκκολαπτόμενου** ελληνικού κράτους. Στο επίκεντρο αυτής της πολιτικής οργάνωσης ήταν οι εθνοσυνελεύσεις, οι οποίες χρησίμευαν ως χώροι για τη λήψη αποφάσεων και τον συντονισμό μεταξύ των επαναστατικών δυνάμεων.

Αρχικά, ο αγώνας για την ανεξαρτησία χαρακτηριζόταν από την ύπαρξη **αποκεντρωμένων** και αυτονομημένων διοικήσεων σε διάφορες περιοχές της επαναστατημένης Ελλάδας. Για να ενωθούν οι ποικίλες επαναστατικές αρχές, συγκλήθηκαν μια σειρά από εθνικές συνελεύσεις, που συγκέντρωσαν αντιπροσώπους από όλες τις ενδιαφερόμενες περιοχές του ελλαδικού χώρου. Η Α΄ Εθνοσυνέλευση της Επιδάουρου τον Δεκέμβριο του 1821 ήταν ένα σημαντικό γεγονός, όπου αντιπρόσωποι από διάφορα μέρη της Ελλάδας συγκεντρώθηκαν για να αποφασίσουν από κοινού τον τρόπο διεξαγωγής του πολέμου κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και το πολίτευμα του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Ακολούθησαν η Β΄ Εθνοσυνέλευση του Άστρους από τον Μάρτιο έως τον Απρίλιο του 1823 και η Γ΄ Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας από τον

Η Εθνική Συνέλευση στην Επίδαυρο. Απεικονίζεται η στιγμή της ορκωμοσίας των πληρεξουσίων μπροστά στο «Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος». Τοιχογραφία στον ανατολικό τοίχο της Αίθουσας των Τροπαίων της Βουλής

Χάρτης εθνοσυνελεύσεων

Ιανουάριο έως τον Μάιο του 1827, η οποία εξέλεξε τον Ιωάννη Καποδίστρια ως τον πρώτο κυβερνήτη του νεοσύστατου κράτους.

Αυτές οι εθνοσυνελεύσεις διαδραμάτισαν καθοριστικό ρόλο στη διαμόρφωση των πολιτικών αρχών και στοχεύσεων για τον Ελληνικό Αγώνα. Αποτέλεσμα της Α΄ Εθνοσυνέλευσης ήταν η ψήφιση του πρώτου νεοελληνικού **Συντάγματος**. Το Σύνταγμα στόχευε στην εγκαθίδρυση ενός αντιπροσωπευτικού συστήματος διακυβέρνησης, με εκλεγμένο **νομοθετικό και εκτελεστικό σώμα**.

Η πολιτική οργάνωση κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης χαρακτηριζόταν από την ισορροπία μεταξύ μιας κεντρικής και ισχυρής εξουσίας και της περιφερειακής αυτονομίας. Οι συνελεύσεις προσπάθησαν να δημιουργήσουν μια **συνεκτική** εθνική ταυτότητα με σεβασμό στα διακριτά χαρακτηριστικά των διαφόρων επαναστατημένων περιοχών. Αυτό **αντικατοπτρίστηκε** στον διορισμό στρατιωτικών αρχηγών με ευρεία εξουσία, όπως ο Θεόδωρος Κολοκοτρώνης και ο Ανδρέας Μιαούλης, που ανέλαβαν τον συντονισμό των στρατιωτικών προσπαθειών κατά των οθωμανικών δυνάμεων.

Ωστόσο, το πολιτικό τοπίο δεν ήταν χωρίς εσωτερικές εντάσεις. Οι ανταγωνισμοί μεταξύ διαφορετικών παρατάξεων και τοπικών συμφερόντων οδήγησαν περιστασιακά σε συγκρούσεις μέσα στο επαναστατικό κίνημα. Παρά τις προκλήσεις αυτές, οι εθνοσυνελεύσεις συνέχισαν να είναι οι πρωταρχικοί χώροι για την αντιμετώπιση των εσωτερικών διαφορών, τη διαμόρφωση των στρατιωτικών στόχων και της πολιτικής πορείας του Ελληνικού Αγώνα.

ΟΙ ΕΘΝΟ-
ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΙΣ
ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ
ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΟΥ
ΑΓΩΝΑ

Συμπερασματικά, οι εθνοσυνελεύσεις έπαιξαν ζωτικό ρόλο στην πολιτική και θεσμική οργάνωση της Ελληνικής Επανάστασης του 1821. Αυτές οι συνελεύσεις χρησίμευσαν ως χώροι συντονισμού, λήψης αποφάσεων και θέσπισης θεμελιωδών πολιτικών αρχών. Παρά τις δυσκολίες του πολυμέτωπου Αγώνα, οι επαναστάτες ηγέτες αναγνώρισαν τη σημασία της πολιτικής ενότητας για την επίτευξη του κοινού τους στόχου για την απελευθέρωση της Ελλάδας από την οθωμανική κυριαρχία. Η κληρονομιά αυτών των πρώιμων πολιτικών δομών θα άφηνε μόνιμο αντίκτυπο στη μετέπειτα εξέλιξη του ελληνικού κράτους.

Πηγή 1**Απόσπασμα από τη Διακήρυξη της Α΄ Εθνοσυνέλευσης της Επιδαύρου**

«Μετά από μακρά δουλεία αναγκαστήκαμε τέλος πάντων να πάρουμε τα όπλα στα χέρια και να εκδικηθούμε τους εαυτούς μας και την πατρίδα μας από μία τέτοια φρικτή και ως προς την αρχή αυτή άδικη τυραννία, που καμία άλλη δεν είχε όμοια, ή καν τη δύναμη να παραβληθεί δυναστεία».

Το πλήρες κείμενο της διακήρυξης της Α΄ Εθνοσυνέλευσης δημοσιεύεται, μεταξύ άλλων, στο Κόκκινος, Δ., *Η ελληνική επανάσταση*, τ. Β΄, Αθήνα, Μέλισσα, 1974, σσ. 383-385.

Πηγή 2**Απόσπασμα από τη Διακήρυξη της Γ΄ Εθνοσυνέλευσης της Τροιζήνας**

«... Αλλά ούτε οι καλοί νόμοι, ούτε το είδος της κυβέρνησης, ούτε η σύσταση των κριτηρίων, ούτε ο διοργανισμός του ναυτικού και του στρατιωτικού, ούτε η συνδρομή των ανδρών που ανέλαβαν να μας απαλλάξουν από τον επικείμενο κίνδυνο αρκούν· απαιτείται κυρίως αγάπη τους ενός προς τον άλλον, η θέληση όλων, και η αμοιβαία συνδρομή, για να φτάσουμε στον επιθυμητό σκοπό...»

<https://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/syn09.pdf>

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιος ήταν ο ρόλος των εθνοσυνελεύσεων στην Ελληνική Επανάσταση;
2. Ποιος ήταν ο στόχος του πρώτου νεοελληνικού Συντάγματος;

ΟΙ ΕΘΝΟ-
ΣΥΝΕΛΕΥΣΕΙΣ

Αποτιμητής

1. Ποιες ήταν οι βασικές αρχές που ενέπνευσαν τους επαναστατημένους Έλληνες, ώστε να ξεσηκωθούν εναντίον των Οθωμανών και να επιμείνουν στον Αγώνα για Ανεξαρτησία; Εργαστείτε σε μικρές ομάδες, διατυπώστε τις απόψεις σας με βάση και το περιεχόμενο του παραπάνω βασικού κειμένου και, στη συνέχεια, συζητήστε τις στην ολομέλεια της τάξης καταλήγοντας σε κοινά συμπεράσματα.
2. Σε ποιες ενέργειες προχώρησαν οι Έλληνες, ώστε να δομήσουν τα νέο ελληνικό κράτος;

Γλωσσάρι

Εκκολαπτόμενος: Αυτός που εκκολάπτεται, που προετοιμάζεται να γεννηθεί.

Αποκεντρωμένος: Αυτός που έχει μια απόσταση από το κέντρο π.χ. μιας χώρας, μιας πόλης κ.ά.

Σύνταγμα: Ο θεμελιώδης νόμος ο οποίος περιέχει τις αρχές στις οποίες βασίζονται η νομοθεσία μιας χώρας, τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις των πολιτών της, και οι κύριοι κανόνες λειτουργίας του κράτους και των θεσμών του.

Νομοθετικό σώμα: Η εξουσία η οποία νομοθετεί και συντάσσει του νόμους.

Εκτελεστικό σώμα: Η εξουσία η οποία φροντίζει για την τήρηση και εφαρμογή των νόμων.

Συνεκτικός: Αυτός που ενώνει σε αρμονική συνεργασία.

Αντικατοπτρίζομαι: Φαίνομαι (μεταφορική σημασία).

18

Ο Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο και η θυσία του Παπαφλέσσα

Οι ολέθριες συνέπειες του διχασμού και της διχόνοιας, οι συνέπειες της φυλάκισης του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη και της δολοφονίας του Οδυσσέα Ανδρούτσου στην Ακρόπολη, και το μήνυμα ενότητας που πήγαζε από τη θυσία του Παπαφλέσσα στο Μανιάκι.

Ο Αγώνας για την Ανεξαρτησία στην Πελοπόννησο χαρακτηρίστηκε από διχόνοια και διαμάχες με συνέπειες αρνητικές για την Ελληνική Επανάσταση. Επιπλέον, η επιτυχημένη συνεργασία των Οθωμανών με τους Αιγύπτιους στη θάλασσα το καλοκαίρι του 1824 **επισφράγισε** τη συνέχεια της συνεργασίας τους και στην καταστολή της Επανάστασης στην Πελοπόννησο.

Ύστερα από τον εμφύλιο πόλεμο, η ελληνική διοίκηση, με επικεφαλής τον Γεώργιο Κουντουριώτη, υποτιμώντας τον κίνδυνο που προερχόταν από τα αιγυπτιακά στρατεύματα, είχε παραλείψει να οργανώσει τον στόλο, ώστε να εμποδίσει την **απόβαση** του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο (11 Φεβρουαρίου 1825). Επιπλέον, οι περισσότεροι στρατιωτικοί και πολιτικοί αρχηγοί της Πελοποννήσου, συμπεριλαμβανομένου του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη, ήταν φυλακισμένοι στο μοναστήρι του Προφήτη Ηλία στην Ύδρα.

Η ΑΠΟΒΑΣΗ
ΤΟΥ ΙΜΠΡΑΗΜ
ΣΤΗΝ
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ

Ο Ιμπραήμ πασάς (1789-1848).
Επιχρωματισμένη λιθογραφία
του Levilly, από έργο του G. Boggi
(1826, Εθνικό Ιστορικό
Μουσείο, Αθήνα)

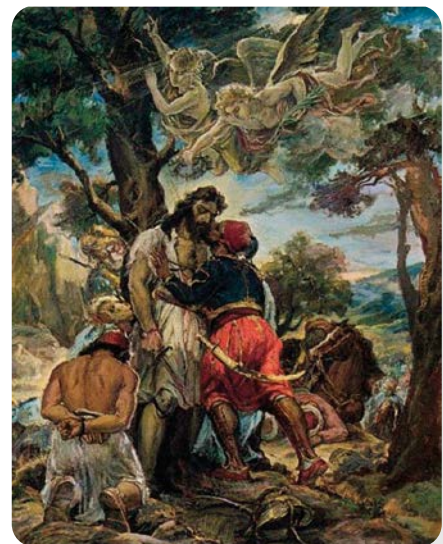
Παρ' όλα αυτά, όταν η ελληνική διοίκηση αντέδρασε στην απόβαση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο, η πρώτη αναμέτρηση μεταξύ των αιγυπτιακών στρατευμάτων και των Ελλήνων στο Κρεμμύδι (7 Απριλίου 1825) αποτέλεσε μεγάλη ήττα για τους επαναστατημένους Έλληνες. Από τη μάχη αυτή φάνηκε ότι οι επαναστάτες δεν μπορούσαν να αντιμετωπίσουν τους Αιγύπτιους σε **μάχη κατά παράταξη**. Επίσης, ήταν φανερός και ο αντίκτυπος της ασυμμετρίας και της διχόνοιας μεταξύ των Ελλήνων, καθώς και οι αρνητικές συνέπειες της φυλάκισης σημαντικών οπλαρχηγών για τον Αγώνα. Η απελευθέρωση των οπλαρχηγών έμελλε να γίνει μετά την κατάληψη της Σφακτηρίας (26 Απριλίου 1825) και την πολιορκία και παράδοση του Παλιοκάστρου (30 Απριλίου 1825) και του Νεοκάστρου (11 Μαΐου 1825) στους Αιγυπτίους, και κατόπιν έντονων πιέσεων από τον λαό (17 Μαΐου 1825). Όταν ο Κουντουριώτης υπέγραψε την **αμνηστία** τους, ο Κολοκοτρώνης και ο Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης διορίστηκαν αρχιστράτηγοι για την οργάνωση της αντίστασης εναντίον των δυνάμεων του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο.

Έπειτα από όλα τα παραπάνω ακολούθησε η θυσία του Παπαφλέσσα ή Γρηγόριου Δικαίου στο Μανιάκι (20 Μαΐου 1825), η οποία σκόπευε να μεταδώσει ένα σημαντικό μήνυμα ενότητας. Στη μάχη αυτή οι αιγυπτιακές δυνάμεις υπερίσχυαν έναντι των Ελλήνων επαναστατών. Η συγκεκριμένη τοποθεσία δεν προσφερόταν για τη σωστή κάλυψη του ελληνικού στρατεύματος. Ο Παπαφλέσσας, όμως, ελπίζοντας ότι θα έρχονταν σύντομα ενισχύσεις, επέμενε η μάχη να δοθεί στο Μανιάκι. Η θυσία του στη μάχη αναδείχθηκε σε σύμβολο του αλτρουισμού και της αποφασιστικότητας για ενότητα σε αντίθεση με τις έριδες ανάμεσα στους υπόλοιπους οπλαρχηγούς.

Εξίσου τραγικό ήταν το τέλος του Οδυσσέα Ανδρούτσου, ενός ακόμα ήρωα της Ελληνικής Επανάστασης, ο οποίος πολέμησε με ανδρεία το στράτευμα του Ομέρ Βρυώνη στο Χάνι της Γαβριάς (8 Μαΐου 1821). Ο Ανδρούτσος φυλακίστηκε στο κάστρο της Ακρόπολης, διότι κατηγορήθηκε για συνεργασία με τους Οθωμανούς, και δολοφονήθηκε από τον Ιωάννη Γκούρα (5 Ιουνίου 1825). Ο θάνατος του Ανδρούτσου υπήρξε θλιβερό παράδειγμα των αρνητικών συνεπειών των διαμαχών, της διχόνοιας, της ασυμμετρίας και της επιθυμίας για εξουσία, στο πλαίσιο του εμφύλιου πολέμου που είχε προηγηθεί.

Ο Παπαφλέσσας (1788-1825).

Το Φίλημα. Ο Ιμπραήμ ασπάζεται τον νεκρό Παπαφλέσσα ως ένδειξη σεβασμού μετά τη μάχη στο Μανιάκι. Ελαιογραφία του Ανδρέα Γεωργιάδη (1960, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Πηγή 1

Επιστολή του ναυάρχου Ανδρέα Μιαούλη για την εκστρατεία του Ιμπραήμ πασά

«... Αναγνώστηκε αντίγραφο της επιστολής του ναυάρχου κυρίου Ανδρέα Μιαούλη, με την οποία ειδοποιεί για τη συνοδεία της εκστρατείας του Ιμπραήμ πασά από δώδεκα Κασίους και έναν Τούρκο από την Κρήτη και ότι από αυτούς πληροφορούνται ότι ο Ιμπραήμ πασάς έφτασε στην Αλικαρνασσό και φόρτωσε τα στρατεύματά του και εφόδια στα πλοία σκοπεύοντας στην Πελοπόννησο και μάλιστα στη Μεθώνη...»

Τα αρχεία της ελληνικής παλιγγενεσίας, τόμ. 7, σ. 34, <https://paligenesia.parliament.gr/>

Πηγή 2

Έκκληση του αρχιμανδρίτη Γρηγόριου Δικαίου προς τους βουλευτές

... Αξιότιμοι Βουλευτές, για τον Θεό προφτάστε, για τον Θεό όχι άλλη αναβολή για την πατρίδα! Ας διωχθεί μακριά ο δαίμονας, μακριά από την Ελλάδα, μακριά από εμάς, για να γίνουμε μια ψυχή σε πολλά σώματα. Μένουμε με σεβασμό βαθύτατο.

Τρίπολη, 8 Φεβρουαρίου 1823

Ο Αρχιμ. Γρηγόριος Δικαίος

Τα αρχεία της ελληνικής παλιγγενεσίας, τόμ. 9, σ. 201, <https://paligenesia.parliament.gr/>

Ο ΙΜΠΡΑΗΜ
ΣΤΗΝ
ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟ
ΚΑΙ Η ΘΥΣΙΑ ΤΟΥ
ΠΑΠΑΦΛΕΣΣΑ

Η απόβαση του Ιμπραήμ στη Πελοπόννησο

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιο ήταν το μήνυμα προς τους επαναστατημένους Έλληνες της θυσίας του Παπαφλέσσα στο Μανιάκι;
2. Τι έδειξε ο θάνατος του Οδυσσέα Ανδρούτσου για τον εμφύλιο πόλεμο;

Αποτιμητής

1. Αναφέρετε μερικές από τις ολέθριες συνέπειες του διχασμού και της διχόνοιας μεταξύ των επαναστατημένων Ελλήνων. Μπορείτε να το συζητήσετε χωρισμένοι σε δυάδες, να καταγράψετε τις σκέψεις σας και ακολούθως να το συζητήσετε στην ολομέλεια της τάξης και να καταλήξετε σε κοινά συμπεράσματα.

Γλωσσάρι

Επισφραγίζω: Επιβεβαιώνω, κάνω σίγουρο.

Απόβαση: Στρατιωτική επιχείρηση για την κατάληψη των ακτών μιας περιοχής.

Μάχη κατά παράταξη: Σχηματισμός όπου οι στρατιώτες είναι παραταγμένοι σε ευθύγραμμες σειρές.

Αμνηστία: Πράξη επιείκειας με την οποία η πολιτεία παραιτείται από την τιμωρία εγκλημάτων εναντίον της.

19

Οι πολιορκίες και η Έξοδος του Μεσολογγίου

Τα γεγονότα που σχετίζονται με τους «Ελεύθερους Πολιορκημένους» του Μεσολογγίου και η διεθνής προβολή της Εξόδου του Μεσολογγίου και η συμπάθεια που προκάλεσε για τους επαναστατημένους Έλληνες.

Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1822

Πολιορκία του Μεσολογγίου
από τον Ομέρ Βρυώνη

10 Απριλίου 1826

Η Έξοδος
του Μεσολογγίου

Οκτώβριος 1823

Επίθεση στο Μεσολόγγι από τον οθωμανικό
στρατό της Αν. Στερεάς Ελλάδας

μ.Χ.

Η πόλη του Μεσολογγίου έως τον Απρίλιο του 1825 είχε ήδη πολιορκηθεί μία φορά και είχε αντιμετωπίσει μία ακόμη οθωμανική επίθεση. Η πολιορκία είχε πραγματοποιηθεί ανεπιτυχώς από τον Ομέρ Βρυώνη τον Νοέμβριο-Δεκέμβριο του 1822 και η επίθεση από τον οθωμανικό στρατό της Ανατολικής Στερεάς Ελλάδας τον Οκτώβριο του 1823. Κατά τη δεύτερη επίθεσή τους οι Οθωμανοί πολιορκήσαν πρώτα το Ανατολικό, ένα νησάκι της λιμνοθάλασσας του Μεσολογγίου, αλλά αντιμετωπίζοντας μεγάλη αντίσταση υποχώρησαν πριν από τον χειμώνα. Έτσι, το Μεσολόγγι ήταν η μόνη πόλη βορειοδυτικά του Κορινθιακού κόλπου που παρέμενε στους Έλληνες από την αρχή της Επανάστασης και αποτελούσε πόλη σύμβολο ελευθερίας για τους επαναστάτες.

Η γεωγραφική θέση του Μεσολογγίου δυσκόλευε ιδιαίτερα την κατάληψή του. Από την πλευρά της ξηράς, στο μεγαλύτερο μέρος της οποίας υπήρχε ελώδης πεδιάδα, το προστάτευε μια **τάφρος**, ενώ από την άλλη πλευρά περιτριγυριζόταν από ρηχή λιμνοθάλασσα, η οποία με τα διάσπαρτα νησιά της και

Η Έξοδος του Μεσολογγίου.
Ελαιογραφία του Θεόδωρου Βρυζάκη
(1853, Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο
Αλεξάνδρου Σούτσου, Αθήνα)

Η Ελλάδα στα ερείπια του Μεσολογγίου. Ελαιογραφία του Ευγένιου Ντελακρουά (1826, Musée des Beaux-Arts de Bordeaux)

Φωτογραφία του από 27 Δεκεμβρίου 1826 σκαριφήματος του μηχανικού Μιχαήλ Π. Κοκκίνη (Εθνικόν Ιστορικόν Μουσείον Αθηνών). Το υπό στοιχ. Α, β, γ είναι συμπληρωματικά έργα που είχε ζητήσει τότε ο Κοκκίνης να εκτελεστούν αλλά δεν εκτελέστηκαν.

τα στενά περάσματά της εμπόδιζε την πρόσβαση στα εχθρικά πλοία. Σε αντίθεση με τους Οθωμανούς, οι Έλληνες γνώριζαν καλύτερα την περιοχή και χρησιμοποιούσαν μικρές επίπεδες βάρκες, τα μονόξυλα.

Καθώς το Μεσολόγγι αποτελούσε βασικό στόχο των Οθωμανών, ο Οθωμανός στρατηγός Κιουταχής ξεκίνησε εκστρατεία από τη Λάρισα της Θεσσαλίας, φτάνοντας τον Απρίλιο του 1825 στο Μεσολόγγι. Η πολιορκία του Μεσολογγίου διήρκεσε έναν χρόνο, αρχικά από τον Κιουταχή και αργότερα από τον ίδιο σε συνεργασία με τον Ιμπραήμ, ο οποίος ανέλαβε τελικά την αρχηγία της επιχείρησης. Σε κάθε περίπτωση, η πολιορκία της πόλης ήταν ασφυκτική για τους έγκλειστους στο Μεσολόγγι Έλληνες, διότι ο οθωμανικός στρατός ήταν περισσότερος σε σχέση με τις ελληνικές δυνάμεις και η προμήθεια τροφίμων και πολεμοφοδίων για τους πολιορκημένους ήταν ιδιαίτερα δύσκολη.

Στην αρχή της πολιορκίας του Μεσολογγίου, οι πολιορκημένοι είχαν τη στήριξη του Ανδρέα Μιαούλη, ο οποίος συνέβαλε ουσιαστικά στην προμήθεια με τρόφιμα και πολεμοφόδια από τη θάλασσα, καθώς και τη βοήθεια του Γεώργιου Καραϊσκάκη και άλλων οπλαρχηγών της Ανατολικής Στερεάς Ελλάδας. Σταδιακά, όμως, ο **κλοιός** γύρω από το Μεσολόγγι έσφιξε απελπιστικά, ιδιαίτερα μετά την **έλευση** των στρατευμάτων του Ιμπραήμ. Η τροπή αυτή είχε αρνητικές επιπτώσεις για τους πολιορκημένους, οι οποίοι άρχισαν να έχουν μεγάλες ελλείψεις σε τρόφιμα και πολεμοφόδια.

Οι πολιορκημένοι αναγκάστηκαν να χρησιμοποιήσουν οτιδήποτε θα μπορούσε να μεταποιηθεί και να χρησιμεύσει ως όπλο ή τροφή. Η κατάσταση αυτή είχε ως αποτέλεσμα να αποφασιστεί η Έξοδος από το Μεσολόγγι τη νύχτα της 10ης Απριλίου του 1826, ξημερώματα της Κυριακής των Βαΐων. Ο εχθρός γνώριζε σχετικά με την Έξοδο και **αποδεκάτισε** τους πολιορκημένους.

Η Έξοδος και η πτώση του Μεσολογγίου είχαν αντίκτυπο σε όλο τον κόσμο, που έβλεπε με συμπάθεια τον επαναστατικό αγώνα των Ελλήνων, και ενέπνευσαν ανθρώπους των γραμμάτων και των τεχνών. Αυτοί δημιούργησαν λογοτεχνικά κείμενα, θεατρικά έργα και πίνακες ζωγραφικής, που μετέδιδαν το

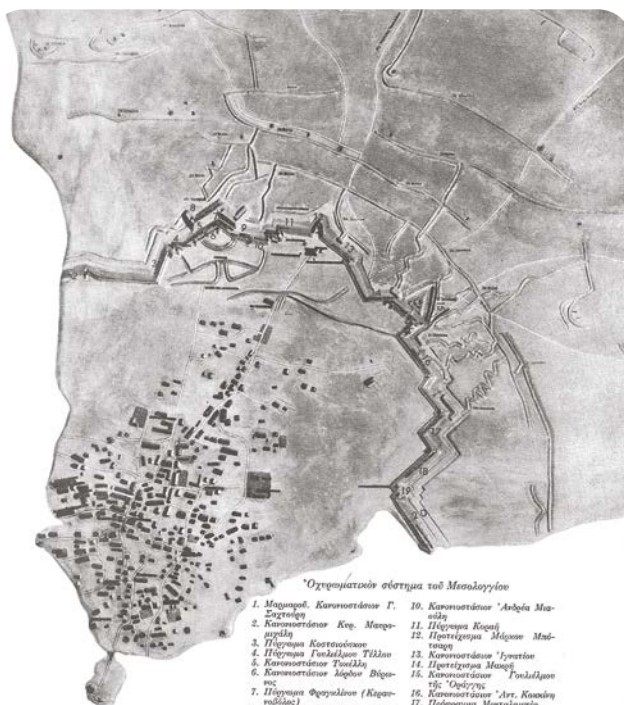

Η ΕΞΟΔΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ

ΟΙ ΠΟΛΙΟΡΚΙΕΣ ΚΑΙ Η ΕΞΟΔΟΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΛΟΓΓΙΟΥ (ΔΙΑΔΡΑΣΤΙΚΗ ΧΡΟΝΟΓΡΑΜΜΗ)

Όργανωτικό σύστημα του Μεσολογγίου

1. Μαγαροί, Κανονιστάς Γ. Σχετιση
2. Κανονιστάς Κη. Μαγαμαρίλα
3. Πύργος Κερασιόσκου
4. Πύργος Γουλιέλμου Τέλλου
5. Κανονιστάς Λορέν Βίρανας
6. Κανονιστάς Λορέν Βίρανας
7. Πύργος Φραγκλίου (Κερασιόσκου)
8. Ύψωμα της Έναισας: παλαιολιθικός έργο του εχθρού
9. Κανονιστάς στρατηγού Νίρμαν
10. Κανονιστάς Άνδρια Μιαύλη
11. Πύργος Κραή
12. Πυρτιέρα Μόρου Μπαταχά
13. Κανονιστάς Ίγνατιος
14. Πυρτιέρα Μανώλ Γουλιέλμου
15. Κανονιστάς Γουλιέλμου της Ουφίτης
16. Κανονιστάς Αντ. Κουσίη
17. Πύρτιερα Μουτάλαρη
18. Κανονιστάς Λορέν Σαφελί
19. Πύργος Σουτζίμας
20. Πύργος Λακουίλη

Έκ της πανοράμης του Δήμου Μεσολογγίου

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Για ποιους λόγους το Μεσολόγγι κατείχε θέση μεγάλης στρατηγικής σημασίας και αποτελούσε σημαντικό τουρκικό στόχο;
2. Να αναφέρετε τα γεγονότα από την άφιξη του Ιμπραήμ με τα στρατεύματά του στο Μεσολόγγι έως και την Έξοδο.

Αποτιμητής

1. Ποιος ήταν ο αντίκτυπος της Εξόδου του Μεσολογγίου στον υπόλοιπο κόσμο;
2. Για ποιους λόγους πιστεύετε ότι οι Μεσολογγίτες και γενικότερα οι επαναστατημένοι Έλληνες κέρδισαν με την Έξοδο τη συμπάθεια του κόσμου;

Γλωσσάρι

Τάφος: Μεγάλο χαντάκι.

Κλοιός: Κύκλος που περιβάλλει με περιοριστικό τρόπο (μεταφορική σημασία).

Έλευση: Ερχομός.

Αποδεκατίζω: Προκαλώ την εξόντωση μεγάλου αριθμού ανθρώπων ή άλλων ζωντανών οργανισμών.

20

Οι αγώνες του Γεώργιου Καραϊσκάκη

Στη συγκεκριμένη διδακτική ενότητα θα γνωρίσουμε όσα συνέβησαν στο έκτο έτος της Επανάστασης και θα αποτιμήσουμε το σχέδιο δράσης του Καραϊσκάκη για αποκοπή του εφοδιασμού του οθωμανικού στρατού.

1780 ή 1782

Γέννηση του
Γεώργιου Καραϊσκάκη

6 και 8 Αυγούστου 1826

Μάχη του Χαϊδαρίου

4-5 Μαρτίου 1827

Μάχη του Κερατσινίου

1826-1827

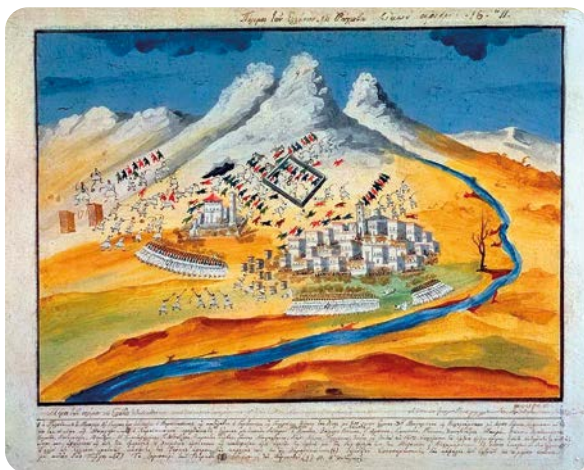
Η πολιορκία της Ακρόπολης
από τον Κιουταχί

Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης, σημαντικός οπλαρχηγός της Ελληνικής Επανάστασης, είναι γνωστός για τα στρατιωτικά κατορθώματά του στις μάχες του Σοβολάκου (15 Ιανουαρίου 1823), Χαϊδαρίου (6-8 Αυγούστου 1826), Αράχοβας (18-24 Νοεμβρίου 1826), Κερατσινίου (4-5 Μαρτίου 1827). Γεννημένος το 1780 (ή το 1782) στο Μαυρομμάτι Καρδίτσας ή στη Σκουληκαριά Άρτας, ο Καραϊσκάκης αποτέλεσε **χαρισματικό** στρατιωτικό ηγέτη του Αγώνα για την Ανεξαρτησία. Σε ηλικία 15 ετών έγινε κλέφτης, ενώ λίγο αργότερα βρέθηκε αιχμάλωτος του Αλή Πασά, ο οποίος διέκρινε τις ικανότητές του στη μάχη και τον κράτησε κοντά του. Στην αυλή του Αλή Πασά έλαβε στρατιωτική εκπαίδευση και έμαθε να γράφει και να διαβάζει. Αργότερα, έγινε αρματολός και στη συνέχεια στρατηγός της Επανάστασης.

Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης (1780 ή 1782-1827). Λιθογραφία του Karl Krazeisen (1831, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Ένα από τα πιο αξιοσημείωτα κατορθώματα του Καραϊσκάκη έλαβε χώρα κατά την πολιορκία του Μεσολογγίου το 1826. Η πόλη αυτή ήταν ένα από τα επαναστατικά κέντρα του Αγώνα. Οι Οθωμανοί, αναγνωρίζοντας τη σημασία της πόλης, προσπάθησαν να την καταλάβουν, ώστε τελικά να συντρίψουν την Επανάσταση. Ο Καραϊσκάκης, μαζί με άλλους Έλληνες οπλαρχηγούς, ηγήθηκε της άμυνας ενάντια στις μεγαλύτερες αριθμητικά οθωμανικές δυνάμεις.

Η μάχη της Αράχοβας. Έργο του Παναγιώτη Ζωγράφου - Σκέψις Ιωάννη Μακρυγιάννη (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Αναγνωρίζοντας την επείγουσα ανάγκη να **αποκοπούν** οι δρόμοι **ανεφοδιασμού** του εχθρού, ο Καραϊσκάκης εκπόνησε σχέδιο για την παρεμπόδισή τους, κίνηση η οποία θα μπορούσε ενδεχομένως να αλλάξει την τελική ισορροπία υπέρ των ελληνικών δυνάμεων και να σωθεί το Μεσολόγγι. Δυστυχώς, οι προσπάθειες του Καραϊσκάκη είχαν μόνο προσωρινό χαρακτήρα και δεν παρεμπόδισαν αποτελεσματικά τον ανεφοδιασμό των Οθωμανών.

Παρά τις στρατιωτικές ικανότητές του, ο Γεώργιος Καραϊσκάκης έχασε τη ζωή του τραγικά κατά τη μάχη του Φαλήρου το 1827. Στη μάχη αυτή αρχιστράτηγοι είχαν οριστεί από την Γ΄ Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας οι Άγγλοι φιλέλληνες Ριχάρδος Τσορτς και Τόμας Κόχραν, οι οποίοι είχαν αποφασίσει την κατά μέτωπο επίθεση στους Οθωμανούς. Ο Καραϊσκάκης δεν συμφωνούσε με αυτό το σχέδιο. Αν και εξαιτίας ασθένειάς του είχε αποσυρθεί στη σκηνή του, όταν άκουσε πυροβολισμούς, προσπάθησε να αποτρέψει την επικείμενη μάχη. Όμως, όταν έφτασε στο σημείο της συμπλοκής, τον τραυμάτισε μία σφαίρα. Υπέκυψε στο θανάσιμο τραύμα, αφήνοντας κενό στην ηγεσία των ελληνικών δυνάμεων. Ωστόσο, η κληρονομιά του άντεξε, εμπνέοντας τις επόμενες γενιές Ελλήνων στην αναζήτησή τους για ελευθερία.

Συμπερασματικά, οι μάχες που συμμετείχε ο Γεώργιος Καραϊσκάκης ήταν αντιπροσωπευτικές του ταραχώδους και ηρωικού χαρακτήρα της Ελληνικής Επανάστασης. Οι στρατηγικές του ικανότητες, το θάρρος και το συνεργατικό του πνεύμα άφησαν **ανεξίτηλα** σημάδια στον Αγώνα για την Ελληνική Ανεξαρτησία, καθιστώντας τον σεβαστή προσωπικότητα στην ιστορία του ελληνικού έθνους.

Πηγή 1

Ο Γεώργιος Καραϊσκάκης στην Έξοδο του Μεσολογγίου

«... Έστειλαν στον Καραϊσκάκη και στους λοιπούς έξω, ώστε να έρθουν από τα νώτα του εχθρού και με αντιπερισπασμό να βοηθήσουν στην έξοδο, χωρίς να απελπίζονται και τότε να πράξουν μεγάλο ηρωικό και αξιοθαύμαστο κατόρθωμα· και έτσι· τη νύχτα της 10ης Απριλίου αφού τοποθετήθηκαν στις προς τη μεσημβρία τάφρους, που για αυτό είχαν προετοιμαστεί σε αυτές τέσσερις ξύλινες γέφυρες, ήταν έτοιμοι να εξέλθουν στον χρόνο που είχαν καθορίσει οι οπλαρχηγοί».

Οικονόμου, Μ. (1873). *Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας ή ο ιερός των Ελλήνων αγών*, Εν Αθήναις: Εκ του τυπογραφείου Θ. Παπαλεξανδρή, σ. 610.

Πηγή 2**Η πολιορκία της Ακρόπολης και ο θάνατος του Καραϊσκάκη**

«Η τελική, λοιπόν, απόπειρα για τη λύση της πολιορκίας της Ακρόπολης ήταν μοιραία αναγκαία και κανείς δεν φταίει για αυτό. Αν δεν πέθαινε ο Καραϊσκάκης, και πάλι βέβαια κανείς δεν θα μπορούσε να είναι σίγουρος για το αποτέλεσμα, αλλά όμως η επιχείρηση δεν θα εκτελούνταν με τον παράφρονα πράγματι τρόπο που εκτελέστηκε».

Αρχείον του στρατηγού Ιωάννου Μακρυγιάννη, Τ. 1 περιέχων τα ιστορικά έγγραφα, σσ. 47-48,
Εν Αθήναις: Εκ του Τυπογραφείου Γ. Σ. Βλαστού, 1907.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Αναφέρετε με συνοπτικό τρόπο σημαντικά γεγονότα, που χαρακτηρίζουν τη δράση του Καραϊσκάκη στην Ελληνική Επανάσταση.
2. Ειδικότερα, ποιος ήταν ο ρόλος του Καραϊσκάκη κατά την πολιορκία του Μεσολογγίου το 1826;

Αποτιμητής

1. Πώς χαρακτηρίζετε την πολεμική δράση του Καραϊσκάκη στον Αγώνα για την Ανεξαρτησία των Ελλήνων; Υποθέστε ότι έχετε προσκληθεί σε μια εκπομπή τοπικού καναλιού, όπου θα χρειαστεί να παρουσιάσετε την άποψή σας με επιχειρήματα.

Γλωσσάρι

Χαρισματικός: Αυτός που έχει πολλά χαρίσματα, προτερήματα.

Αποκόπτω: Αποσπώ, κόβω κάτι από κάτι άλλο.

Ανεφοδιασμός: Ενισχύσεις με τρόφιμα και πολεμοφόδια.

Ανεξίτηλος: Αυτός που δεν σβήνει, που παραμένει.

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ
ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΚΑΡΑΪΣΚΑΚΗ

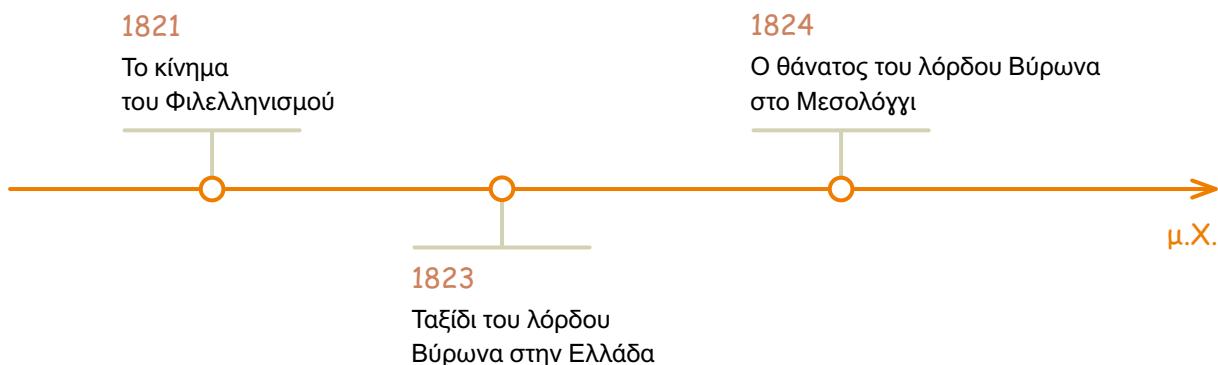

Ο ΡΙΧΑΡΔΟΣ
ΤΣΟΡΠΤΣ ΚΑΙ Ο
ΤΟΜΑΣ ΚΟΧΡΑΝ

21

Η προσφορά των φιλελλήνων

Αποτίμηση της συμβολής των φιλελλήνων στον Αγώνα για την Ανεξαρτησία.

Το φιλελληνικό κίνημα κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης έπαιξε σημαντικό ρόλο στη συγκέντρωση διεθνούς υποστήριξης και συμπάθειας για την ελληνική υπόθεση. Οι φιλέλληνες ήταν άτομα από διάφορες χώρες της Ευρώπης που εμπνεύστηκαν από τα ιδανικά του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού και ένιωθαν βαθύ αίσθημα αλληλεγγύης για τον ελληνικό λαό στον αγώνα του ενάντια στην οθωμανική κυριαρχία.

Οι φιλέλληνες ήταν **διανοούμενοι**, καλλιτέχνες και επαναστάτες που είδαν στην Ελλάδα το **λίκνο** του δυτικού πολιτισμού και της δημοκρατίας. Το κίνημα κέρδισε δυναμική τροφοδοτούμενο από αναφορές για βιαιότητες στο πλαίσιο της πολεμικής προσπάθειας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να καταπνίξει την επανάσταση των Ελλήνων.

Μία από τις πιο εξέχουσες προσωπικότητες του φιλελληνικού κινήματος ήταν ο διάσημος Άγγλος ποιητής λόρδος Βύρων. Ο Βύρων, βαθιά συγκινημένος από τα δεινά των Ελλήνων, αποφάσισε να υποστηρίξει ενεργά τον σκοπό τους. Το 1823 ταξίδεψε στην Ελλάδα και, μέσα από τα γραπτά του και την προσωπική του συμμετοχή στις πολεμικές επιχειρήσεις, τράβηξε την προσοχή των Ευρωπαίων στον ελληνικό Αγώνα. Δυστυχώς, ο Βύρων πέθανε στο Μεσολόγγι το 1824 από ασθένεια,

Φιλέλληνες αξιωματικοί που έφτασαν στην Ελλάδα το 1822. Από έκδοση του René Puaux (1832, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

αλλά η προσφορά του υπήρξε μεγάλη και άφησε ανεξίτηλο το **στίγμα** του στο φιλελληνικό κίνημα.

Οι φιλέλληνες δεν προέρχονταν μόνο από την Αγγλία, αλλά και από άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Οι προσπάθειές τους δεν περιορίστηκαν μόνο στην ηθική και οικονομική υποστήριξη των μαχόμενων Ελλήνων, αλλά επεκτάθηκαν στην άμεση συμμετοχή τους στον πόλεμο. Επιπλέον, δημιουργήθηκαν φιλελληνικές επιτροπές σε ευρωπαϊκές πόλεις για τη συγκέντρωση χρημάτων και την ευαισθητοποίηση των Ευρωπαίων για την υπόθεση των Ελλήνων.

Η υποδοχή του Λόρδου Βύρωνα στο Μεσολόγγι. Ελαιογραφία του Θεόδωρου Βρυζάκη (1861, Εθνική Πινακοθήκη - Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου, Αθήνα)

Εκτός από τον Βύρωνα, άλλος αξιόλογος φιλέλληνας ήταν ο Κάρολος Φαβιέρος, ένας Γάλλος αξιωματικός που εντάχθηκε στις ελληνικές δυνάμεις και έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην οργάνωση και εκπαίδευση του ελληνικού στρατού. Η θυσία και η αφοσίωση αυτών των ατόμων βοήθησαν στη διαμόρφωση μιας θετικής εικόνας για τον ελληνικό Αγώνα για Ανεξαρτησία στα μάτια της διεθνούς κοινότητας.

Το φιλελληνικό κίνημα ενέπνευσε, επίσης, καλλιτέχνες και διανοούμενους σε όλη την Ευρώπη. Πίνακες ζωγραφικής, ποιήματα και μυθιστορήματα που απεικονίζουν και περιγράφουν τις ηρωικές πράξεις των Ελλήνων έγιναν δημοφιλή, επηρεάζοντας την κοινή γνώμη και καλλιεργώντας μια φιλελληνική διάθεση. Φιλελληνικοί σύλλογοι ιδρύθηκαν σε πολλές χώρες, οργανώνοντας εκδηλώσεις και **εράνους** για να βοηθήσουν τον ελληνικό σκοπό.

Ο αντίκτυπος της φιλελληνικής υποστήριξης ξεπέρασε την ηθική και υλική βοήθεια. Έπαιξε ρόλο στη διαμόρφωση του διπλωματικού τοπίου της εποχής. Η συμπάθεια που κέρδισαν οι Έλληνες μέσω του φιλελληνικού κινήματος επηρέασε τις αποφάσεις της πολιτικής ηγεσίας των ευρωπαϊκών Μεγάλων Δυνάμεων, οδηγώντας στη διπλωματική και στρατιωτική επέμβαση της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας.

Συμπερασματικά, το φιλελληνικό κίνημα κατά τη διάρκεια της Ελληνικής Επανάστασης ήταν απόδειξη της διαρκούς έλξης που ασκούσαν στους Ευρωπαίους ο ελληνικός πολιτισμός και τα ιδανικά του. Το κίνημα ένωσε άτομα από όλη την Ευρώπη σε έναν κοινό σκοπό για ελευθερία και δικαιοσύνη. Η υλική και ηθική συνεισφορά των φιλελλήνων έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη θετική για τους Έλληνες έκβαση του πολέμου και στη δημιουργία ανεξάρτητου ελληνικού κράτους.

Ο ΦΙΛΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Ο ΛΟΡΔΟΣ ΒΥΡΩΝ

Ο ΛΟΡΔΟΣ ΒΥΡΩΝ (ΔΙΑΔΡΑΣΤΙΚΗ ΧΡΟΝΟΓΡΑΜΜΗ)

Πηγή 1

Φιλέλληνες στο πεδίο της μάχης

«Αλλά αν κάποιος των Φιλελλήνων, ασυνήθιστος στη σκληραγωγία της επαναστατικής ζωής στην Ελλάδα, βλέποντας με λύπη τα ευγενικά ιδεώδη τους να έρχονται σε αντίθεση με την πεζή πραγματικότητα, δυσσαρεστημένοι με την υπάρχουσα διχόνοια και φιλαρχία, αποχωρούσαν νωρίς από το στάδιο, άλλοι πολυπληθέστεροι τους αναπλήρωναν, ακμαίοι, γεμάτοι ζήλο, κατειλημμένοι από αγνό ενθουσιασμό, ενώ το ρεύμα της καθόδου των εθελοντών προς την Ελλάδα εξακολούθησε ολοένα να πληθαίνει μέχρι την ημέρα κατά την οποία ήχησαν τα πολυβόλα στο Ναυαρίνο».

Άννινος, Μ. (1925). *Οι Φιλέλληνες του 1821*, Αθήνα: Τυπογραφείον «Εστία», σσ. 180-181.

Πηγή 2

Τι σήμαινε φιλέλληνας

«Κανένα άλλο έθνος, όσο και να διέπρεψε στην παγκόσμια ιστορία, είχε τόσους και τόσο ειλικρινείς φίλους, όσο το ελληνικό. Η λέξη φιλέλληνας από επίθετο κατέληξε να είναι όνομα προσηγορικό, σημαντικό για πολλούς ανθρώπους, που στη δεδομένη χρονική στιγμή με μεγάλο ζήλο και με την έξαψη του ενθουσιασμού απέκτησε τον χαρακτήρα κοινωνικής ή πολιτικής αίρεσης».

Άννινος, Μ. (1925). *Οι Φιλέλληνες του 1821*, Αθήνα: Τυπογραφείον «Εστία», σ. 3.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιοι ονομάζονταν φιλέλληνες;
2. Ποιος ήταν ο αντίκτυπος του φιλελληνικού κινήματος στο διπλωματικό τοπίο της συγκεκριμένης εποχής;

Αποτιμητής

1. Χωριστείτε σε ομάδες, αναζητήστε φιλέλληνες της Ελληνικής Επανάστασης, επιλέξτε η κάθε ομάδα από έναν/μία, αναζητήστε πληροφορίες για τη ζωή και τη δράση του και παρουσιάστε τον/τη στην τάξη με όποιον τρόπο εσείς κρίνετε (π.χ. βίντεο, παρουσίαση PowerPoint, αφίσα κ.ά.).

Γλωσσάρι

Διανοούμενος: Αυτός που ασχολείται με πνευματικές δραστηριότητες, ο λόγιος, ο στοχαστής.

Λίκνο: Η κούνια του μωρού (κυριολεκτικά), ο τόπος που δημιουργήθηκε κάτι (μεταφορά).

Στίγμα: Σημάδι.

Έρνος: Συγκέντρωση χρημάτων για κάποιον καλό σκοπό.

22

Η παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων και η ναυμαχία στο Ναβαρίνο

Η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων απέναντι στον Ελληνικό Αγώνα, οι λόγοι που τις οδήγησαν σε κοινή παρέμβαση στο Ναβαρίνο και αξιολόγηση των συνεπειών που είχε η παρέμβασή τους αυτή.

Το **Ανατολικό Ζήτημα** ήταν ένα σύνθετο **διπλωματικό ζήτημα** που αφορούσε την τύχη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την ισορροπία των Μεγάλων Δυνάμεων στην ανατολική Μεσόγειο. Τα δεινά και η προσπάθεια των Ελλήνων που ως τότε ζούσαν στο πλαίσιο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να δημιουργήσουν δικό τους ανεξάρτητο κράτος τράβηξαν την προσοχή πολλών ευρωπαϊκών λαών και κρατών, που συμπαθούσαν την υπόθεση της ελληνικής εθνικής απελευθέρωσης. Η Ρωσία υποστήριζε τους Έλληνες επαναστάτες εξαιτίας και των ιστορικών δεσμών που είχε με τους Έλληνες ορθόδοξους χριστιανούς. Παράλληλα, η Αγγλία και η Γαλλία κινήθηκαν πολιτικά και διπλωματικά στην ανατολική Μεσόγειο, για να υπερασπιστούν τα στρατηγικά συμφέροντά τους, αλλά και για να περιορίσουν την αυξανόμενη ρωσική επιρροή στην περιοχή.

Σκηνή από τη ναυμαχία του Ναβαρίνου. Ακουατίνα των R.W. Smart και H. Pyall βασισμένη σε πίνακα του Sir Th. Lee (περ. 1830, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Ως αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης, η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία προχώρησαν στην υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου (6 Ιουλίου 1827), με την οποία αποφάσιζαν την επιβολή της ειρήνης στην εμπόλεμη Ελλάδα, ενώ παράλληλα πρότειναν στον σουλτάνο Μαχμούτ Β΄ την αναγνώριση εκ

Η ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ
ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ
ΔΥΝΑΜΕΩΝ

μέρους του της ελληνικής ανεξαρτησίας. Με αυτόν τον τρόπο, οι τρεις Μεγάλες Δυνάμεις επιδίωκαν να ενισχύσουν την επιρροή τους στην ανατολική Μεσόγειο και στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων.

Η πρόταση των Μεγάλων Δυνάμεων απορρίφθηκε από τον Μαχμούτ Β΄, και όταν η ένταση αυξήθηκε το καλοκαίρι του 1827, οι τρεις σύμμαχοι αποφάσισαν να επέμβουν άμεσα στη σύγκρουση μεταξύ των Ελλήνων επαναστατών και των οθωμανο-αιγυπτιακών δυνάμεων. Ένας συμμαχικός στόλος αγγλικών, γαλλικών και ρωσικών πλοίων, με επικεφαλής τους ναυάρχους Κόδριγκτον, Δεριγνύ και Χέυδεν αντίστοιχα, έπλευσε στην ανατολική Μεσόγειο για να αντιμετωπίσει τον οθωμανο-αιγυπτιακό στόλο. Προορισμός ήταν ο κόλπος του Ναβαρίνου, στα δυτικά μεσσηνιακά παράλια της Πελοποννήσου.

ΟΙ ΣΥΝΘΗΚΕΣ
ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ
ΚΑΙ ΤΗΣ
ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΗΣ

Η κρίσιμη για την ελληνική ανεξαρτησία ναυμαχία έλαβε χώρα στις 20 Οκτωβρίου 1827. Ο οθωμανο-αιγυπτιακός στόλος, αγκυροβολημένος στο εσωτερικό του κόλπου, καταστράφηκε από τον συμμαχικό ευρωπαϊκό στόλο. Η ναυμαχία του Ναβαρίνου είχε βαθιές συνέπειες για το Ανατολικό Ζήτημα. Η στρατιωτική επέμβαση των τριών Μεγάλων Δυνάμεων άνοιξε τον δρόμο για την ελληνική ελευθερία, καθώς η Οθωμανική Αυτοκρατορία αναγκάστηκε να αναγνωρίσει σε πρώτη φάση την αυτονομία της Ελλάδας στη Συνθήκη της Αδριανούπολης το 1829.

Συμπερασματικά, η παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων και η ναυμαχία του Ναβαρίνου το 1827 άλλαξαν την πορεία του αγώνα των Ελλήνων για τη δημιουργία ανεξάρτητου κράτους. Βέβαια, στη συνέχεια, η σύγκρουση συμφερόντων μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων θα συνεχίσει να διαμορφώνει το **γεωπολιτικό τοπίο** της περιοχής για τα επόμενα χρόνια, αφήνοντας μόνιμο αντίκτυπο στην ισορροπία δυνάμεων στη Μεσόγειο.

Πηγή 1

Η είδηση της νίκης των Μεγάλων Δυνάμεων

«Λίγο αργότερα ήρθε και η είδηση ότι ο στόλος των τριών Δυνάμεων κατανίκησε το στόλο του εχθρού στο λιμάνι του Νεόκαστρου... Δεν ξέραμε τι να κάνουμε, πώς να δείξουμε τη χαρά μας... Αυτή την ημέρα περίμεναν όλοι οι γέροντες και οι πατέρες μας, αυτοί που πέθαναν απελπισμένοι, αυτοί που έπεσαν στο Μεσολόγγι, στην Αθήνα. Ο ήχος των πυροβόλων απλώθηκε και πέρασε τα φαράγγια και τα βουνά και πάνω από τον Όλυμπο κι έφθασε στην Ήπειρο και σε όλη τη Μεσόγειο».

Κασομούλης, Ν. (1998). *Ενθυμήματα Στρατιωτικά*, εισαγωγή-σημειώσεις Γιάννης Βλαχογιάννης, τόμ. 2, Αθήνα, σσ. 670-671.

Πηγή 2

Η αποχώρηση του Ιμπραήμ Πασά από την Πελοπόννησο

«Ο Ιμπραήμ Πασάς υπέκυψε έπειτα και στην έλλειψη τροφών. Για αυτόν τον λόγο μην έχοντας τη δυνατότητα να διατηρεί άλλο στρατόπεδο απομακρυσμένο από το δικό του, όταν πήγε στην Τριπολιτσά και κατεδάφισε τα τείχη και τα σπίτια ολόκληρης της Τριπολιτσάς ως μαρτυρία του περάσματος του και αφού συγκέντρωσε όλον τον στρατό του στα Μεσσηνιακά φρούρια, έμεινε σε αυτά έως τον Μάιο του 1828, όταν ο Γαλλικός στρατός τον ανάγκασε θέλοντας και μη να εγκαταλείψει την Πελοπόννησο».

Οικονόμου, Μ. (1873). *Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας ή ο ιερός των Ελλήνων αγών*, Εν Αθήναις: Εκ του τυπογραφείου Θ. Παπαλεξανδρή, σσ. 793-794.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Τι ήταν το Ανατολικό Ζήτημα;
2. Ποιες ήταν οι συνέπειες της ναυμαχίας του Ναβαρίνου για το Ανατολικό Ζήτημα;

Αποτιμητής

1. Ποια ήταν η στάση των Μεγάλων Δυνάμεων απέναντι στον Ελληνικό Αγώνα;
2. Ποιοι λόγοι οδήγησαν τις Μεγάλες Δυνάμεις σε κοινή παρέμβαση στο Ναβαρίνο;

Γλωσσάρι

Ανατολικό Ζήτημα: Η παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ο συνακόλουθος ανταγωνισμός μεταξύ των ισχυρών ευρωπαϊκών κρατών από τα μέσα του 18ου αιώνα έως και τις αρχές του 20ού αιώνα.

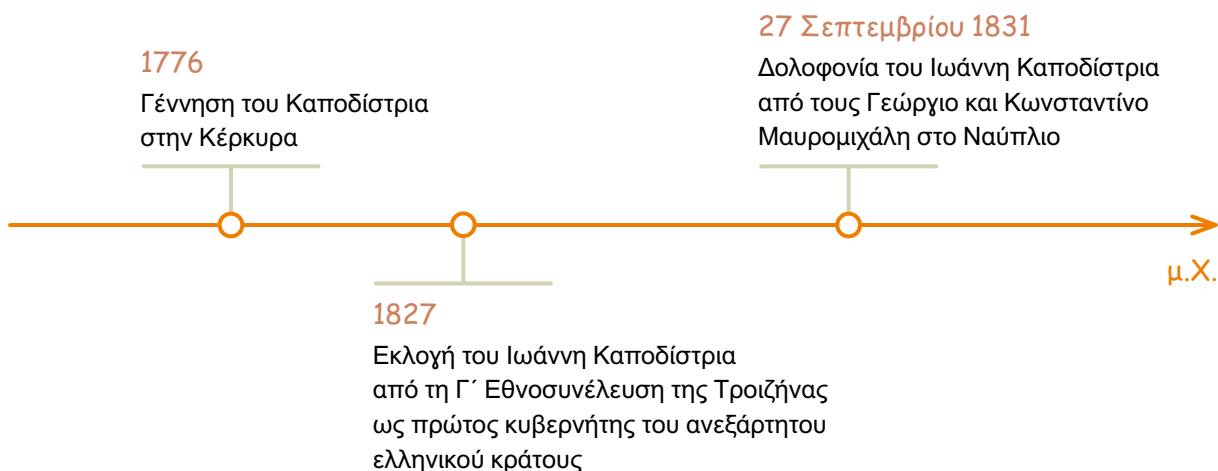
Διπλωματικό ζήτημα: Αντικείμενο συζήτησης και διαπραγματεύσεων μεταξύ κρατών.

Γεωπολιτικό τοπίο: Αναφέρεται στα κράτη στα οποία ανήκει μία γεωγραφική περιοχή.

23

Ο Ιωάννης Καποδίστριας

Γνωριμία με το μέγεθος του έργου και την προσφορά του Ιωάννη Καποδίστρια στη δημιουργία και την οργάνωση του νέου ελληνικού κράτους.

Ο Ιωάννης Καποδίστριας (1776-1831) σε νεαρή ηλικία. Συλλογή Ιεράς Μητρόπολης Κέρκυρας, Παξών & Διαποντίων Νήσων

Ο Ιωάννης Καποδίστριας ήταν ένας **οραματιστής** πολιτικός και **διπλωμάτης** που έπαιξε καθοριστικό ρόλο στον αγώνα για την Ελληνική Ανεξαρτησία. Γεννημένος στην Κέρκυρα το 1776, ο Καποδίστριας αναδείχθηκε σε πρωταγωνιστή της προσπάθειας για **σύσταση** ελληνικού κράτους.

Ο Καποδίστριας σπούδασε Ιατρική, Φιλοσοφία και Νομική. Οι διπλωματικές του ικανότητες τράβηξαν την προσοχή του Ρώσου αυτοκράτορα Αλέξανδρου Α΄, με αποτέλεσμα ο Καποδίστριας να εισέλθει στη ρωσική διπλωματική υπηρεσία και να γίνει Υπουργός Εξωτερικών της Ρωσίας. Η εμπειρία του στις **διεθνείς σχέσεις** του επέτρεψε να πρωταγωνιστήσει στην προσπάθεια των Ελλήνων για τη δημιουργία δικού τους ανεξάρτητου κράτους.

Την άνοιξη του 1827, πολύ πριν τη ναυμαχία του Ναβαρίνου και την αποχώρηση των Οθωμανών από την επαναστατημένη Ελλάδα, ο Καποδίστριας είχε εκλεγεί από την Γ΄ Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας πρώτος κυβερνήτης του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Η αποστολή του ήταν ιδιαίτε-

ρα απαιτητική: να ισοροπήσει στο περίπλοκο διπλωματικό τοπίο, να σταθεροποιήσει το πρόσφατα απελευθερωμένο έθνος και να θεσπίσει μεταρρυθμίσεις που θα έθεταν τα θεμέλια για ένα σύγχρονο ελληνικό κράτος.

Ο Καποδίστριας αντιμετώπισε πολλές εξωτερικές και εσωτερικές δυσκολίες. Οι Μεγάλες Δυνάμεις, που αρχικά υποστήριξαν την ελληνική ανεξαρτησία, στη συνέχεια διχάστηκαν ως προς τη διαμόρφωση των κρατικών συνόρων της περιοχής στο μέλλον. Ο Καποδίστριας διαπραγματεύτηκε επιδέξια με τους Ευρωπαίους ηγέτες, προσπαθώντας να εξασφαλίσει αναγνώριση και υποστήριξη για την Ελλάδα στην προσπάθειά της να αυξήσει τα σύνορά της στο μέγιστο.

Εσωτερικά, ο Καποδίστριας προσπάθησε να ενοποιήσει μια **κατακερματισμένη κοινωνία**. Η Ελληνική Επανάσταση είχε αφήσει βαθιές εσωτερικές πολιτικές και κοινωνικές διαιρέσεις. Ο Καποδίστριας επιδίωξε να εγκαθιδρύσει μια **συγκεντρωτική κυβέρνηση**, προωθώντας την εθνική ενότητα μέσω διοικητικών μεταρρυθμίσεων. Οι ενέργειές του, ωστόσο, αντιμετώπισαν αντίσταση από τοπικούς άρχοντες και ανώτερους αξιωματούχους, που ήταν επιφυλακτικοί ως προς την παραχώρηση εξουσίας σε μια κεντρική κυβέρνηση.

Ένα από τα αξιοσημείωτα επιτεύγματα του Καποδίστρια ήταν η δημιουργία εκπαιδευτικού συστήματος. Αναγνωρίζοντας τη σημασία της εκπαίδευσης στην οικοδόμηση του έθνους, έθεσε τις βάσεις για ένα σύστημα που θα καλλιεργούσε την αίσθηση της ελληνικής ταυτότητας και θα ενθάρρυνε την πνευματική ανάπτυξη.

Παρά τις προσπάθειές του, οι συγκεντρωτικές πολιτικές και οι αντιπαραθέσεις του Καποδίστρια με τους περιφερειακούς άρχοντες αύξησαν την πολιτική και κοινωνική δυσαρέσκεια. Η ζωή του έληξε απότομα, όταν δολοφονήθηκε στις 27 Σεπτεμβρίου του 1831 από τους Γεώργιο και Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη, έξω από την εκκλησία του Αγίου Σπυριδώνα στο Ναύπλιο, την πρώτη πρωτεύουσα του ελληνικού κράτους.

Η κληρονομιά του Ιωάννη Καποδίστρια στην ελληνική ιστορία αφορά την πρωτοπορία των πολιτικών επιλογών του. Η πολιτική του υπόσταση, η προσήλωσή του στην εθνική ενότητα και το όραμά του για μια σύγχρονη Ελλάδα συνεχίζουν να εμπνέουν. Ενώ η θητεία του ως πρώτου κυβερνήτη του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους ήταν μικρή, το έργο του Καποδίστρια έθεσε τις βάσεις για την ανάπτυξη ενός ανθεκτικού και εξελισσόμενου ελληνικού κράτους, που θα συνέχιζε να διαμορφώνει τη μοίρα του τα επόμενα χρόνια.

Η δολοφονία του Ιωάννη Καποδίστρια. Ελαιογραφία του Διονύσιου Τσόκου (Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα)

Ο ΙΩΑΝΝΗΣ
ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ

Ο ΙΩΑΝΝΗΣ
ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ
(ΔΙΑΔΡΑΣΤΙΚΗ
ΧΡΟΝΟΓΡΑΜΜΗ)

Πηγή 1

Έργα του Ιωάννη Καποδίστρια για την παιδεία

«Και παλιότερα σου έγραφα ότι συγκεντρώνω πλήθος παιδιών σε κάποια περιοχή που δημιουργείται τώρα στην Αίγινα. Ήδη μάλιστα εκατό από αυτά, ντυμένα με καινούρια ρούχα, διδάσκονται με την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, και ετοιμάζονται ενδυμασίες για άλλα εκατό, τα οποία συνολικά θα αυξήσουν το δυναμικό του σχολείου, και θα φτάσει, αν βρω τα αναγκαία χρήματα, μέχρι και τους 2.000 μαθητές».

Καποδίστριας, Ι. (1841). *Επιστολαί Ι. Α. Καποδίστρια, Κυβερνήτου της Ελλάδος*, Τ. 2, Αθήνησιν, ΦΣΑ 2654, σ. 23.

Πηγή 2

Η δράση του Καποδίστρια για το δημόσιο συμφέρον

«Πολλές φορές μου είπαν στο αυτί ότι ξόδευα πάρα πολύ σε έργα δημόσια και γεωπονικά. Εγώ τότε απάντησα και απαντώ ότι τα χρήματα εκείνα τα έχω από τη φιλανθρωπία των ξένων, για χάρη τόσο αθώου πλήθους που πέθανε από την πείνα, και με άλλον τρόπο δεν μπορώ να τα μεταχειριστώ».

Καποδίστριας, Ι. (1841). *Επιστολαί Ι. Α. Καποδίστρια, Κυβερνήτου της Ελλάδος*, Τ. 2, Αθήνησιν, ΦΣΑ 2654, σ. 126.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια ήταν η αποστολή του Ιωάννη Καποδίστρια ως πρώτου κυβερνήτη του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους;
2. Ποιες ήταν οι δυσκολίες που αντιμετώπισε ο Καποδίστριας κατά την εκτέλεση των καθηκόντων του;
3. Ποια ήταν η συμβολή του στη δημιουργία εκπαιδευτικού συστήματος;

Αποτιμητής

1. Έχοντας υπόψη σας τη δράση του Καποδίστρια ως πρώτου κυβερνήτη του νέου ελληνικού κράτους, ποιο κατά τη γνώμη σας ήταν το σημαντικότερο έργο του; Εργαστείτε σε ομάδες, ανακοινώστε στην ολομέλεια της τάξης τα αποτελέσματά σας και συζητήστε τα, ώστε να καταλήξετε σε κάποια κοινά συμπεράσματα.

Γλωσσάρι

Οραματιστής: Αυτός που έχει όραμα, σχέδια για το μέλλον.

Διπλωμάτης: Αυτός που ασχολείται με τη διασφάλιση της συνεργασίας και της ειρηνικής συνύπαρξης των κρατών.

Σύσταση: Οργάνωση.

Διεθνείς σχέσεις: Οι σχέσεις μεταξύ κρατών.

Κατακερματισμένη κοινωνία: Η κοινωνία που είναι διαιρεμένη σε πολλά μέρη.

Συγκεντρωτική κυβέρνηση: Η κυβέρνηση που η εξουσία και οι αρμοδιότητες συγκεντρώνονται σε ένα άτομο ή και σε μια μικρή ομάδα ατόμων.

24

Η ίδρυση του πρώτου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους

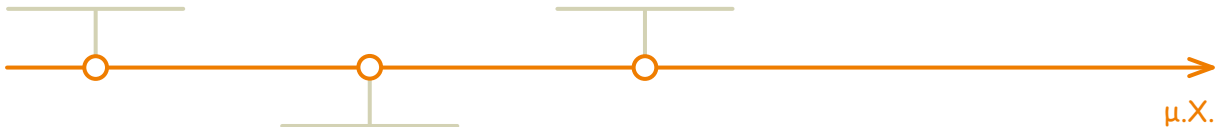
Η αναγνώριση του πρώτου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους πραγματοποιήθηκε το 1830 από τη Μεγάλη Βρετανία, τη Γαλλία και τη Ρωσία με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου. Τα σύνορα του νέου κράτους ήταν αρχικά περιορισμένα. Ωστόσο, με το νέο Πρωτόκολλο του Λονδίνου το 1831 τα σύνορα του νέου κράτους **διαρρυθμίστηκαν** στη γραμμή Αμβρακικού-Παγασητικού.

Μάρτιος 1829

Πρωτόκολλο του Λονδίνου (αυτονομία με οθωμανική επικυριαρχία)

Μάιος, Αύγουστος 1832

Πρωτόκολλο του Λονδίνου (ανεξάρτητο ελληνικό κράτος με βασιλιά τον Όθωνα, σύνορα Παγασητικού-Αμβρακικού)

Φεβρουάριος 1830

Πρωτόκολλο του Λονδίνου (κατάπαυση εχθροπραξιών, ανεξάρτητο ελληνικό κράτος με βασιλιά, σύνορα Σπερχειός-Αχελώος)

Περιεχόμενο του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου

Η αναγνώριση της ελληνικής ανεξαρτησίας επικυρώθηκε με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου (3 Φεβρουαρίου 1830) μεταξύ της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας ως συμβαλλόμενων μερών. Το Πρωτόκολλο ανακήρυσσε επίσημα πλέον την Ελλάδα ανεξάρτητο κράτος με μοναρχικό πολίτευμα. Ο ηγεμόνας του θα εκλεγόταν από τις τρεις **Μεγάλες Δυνάμεις** χωρίς τη γνώμη των Ελλήνων. Τα σύνορα του νέου κράτους συμπεριλάμβαναν την Πελοπόννησο, τμήμα της Στερεάς Ελλάδας νότια και ανατολικά της γραμμής Σπερχειού-Αχελώου, την Εύβοια, τα νησιά του Αργοσαρωνικού, τις Κυκλάδες και τις Βόρειες Σποράδες. Έξω από την ελληνική επικράτεια έμεναν οι ακτές της Ακαρνανίας και σημαντικό κομμάτι της βόρειας Στερεάς Ελλάδας.

Η Συνθήκη του Λονδίνου. Τοιχογραφία στον νότιο τοίχο της Αίθουσας των Τροπαίων της Βουλής των Ελλήνων

Συναισθήματα των Ελλήνων

Οι Έλληνες αισθάνθηκαν απογοήτευση από το Πρωτόκολλο εξαιτίας της προβλεπόμενης ρύθμισης των συνόρων επειδή έμεναν εκτός ελληνικής κυριαρχίας περιοχές που διεκδικούσαν. Ωστόσο, η ελληνική κυβέρνηση αποδέχθηκε αυτούς τους όρους για να μην έρθει σε ρήξη με τις Δυνάμεις και την **Πύλη**.

Ενέργειες του Καποδίστρια

Ο κυβερνήτης Καποδίστριας γνώριζε ότι, για να κερδίσει τις διαπραγματεύσεις για την επέκταση των χερσαίων συνόρων, έπρεπε να δημιουργήσει εδαφικά **τετελεσμένα**. Έτσι, δεν συμφώνησε στην αποχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων από τις διεκδικούμενες περιοχές της Στερεάς Ελλάδας. Για αυτή την απόφαση χρησιμοποίησε ως δικαιολογία το γεγονός ότι ούτε οι Οθωμανοί είχαν αποσύρει τα στρατεύματά τους πλήρως από την Αττική και την Εύβοια. Ζητήματα ασφάλειας δημιουργούνταν από τη δράση άτακτων ένοπλων ομάδων που συγκρούονταν με ένοπλα ελληνικά σώματα.

Το γραφείο και το κάθισμα του Ιωάννη Καποδίστρια όπως εκτίθενται στο Εθνικό Ιστορικό Μουσείο

Συνέπειες από τις επιλογές του Καποδίστρια

Οι πολιτικές επιλογές του Καποδίστρια οδήγησαν σε οριστική διαρρύθμιση του εδαφικού ζητήματος. Με νέο Πρωτόκολλο του Λονδίνου (26 Σεπτεμβρίου 1831) αναγνωριζόταν ότι η συνοριακή γραμμή Σπερχειού-Αχελώου δεν παρείχε την απαιτούμενη ασφάλεια στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος. Κατά συνέπεια, έγινε δεκτή από την Υψηλή Πύλη η προς Βορρά επέκταση των συνόρων της ελληνικής επικράτειας στη γραμμή Αμβρακικού-Παγασητικού. Επίσης, η Ελλάδα υποχρεώθηκε να καταβάλει στον σουλτάνο αποζημίωση ύψους σαράντα εκατομμυρίων οθωμανικών γροσιών για τις εδαφικές απώλειες που είχε υποστεί η Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Αντιδράσεις στο πρόσωπο του κυβερνήτη και ο θάνατός του

Αν και οι διαπραγματευτικοί **ελιγμοί** του κυβερνήτη ήταν επιτυχείς, δεν του εξασφάλισαν την αποδοχή. Οι αντιδράσεις εναντίον του στο εσωτερικό της χώρας συνεχίστηκαν. Η σύγκρουση με τις παραδοσιακές τοπικές αρχές εντάθηκε. Οι στάσεις που εκδηλώθηκαν εναντίον του, με την υποστήριξη κυρίως της Αγγλίας και της Γαλλίας, και, παράλληλα, η απώλεια της εμπιστοσύνης και των τριών Δυνάμεων στο πρόσωπό του είχαν ως αποτέλεσμα τη δολοφονία του τον Σεπτέμβριο του 1831 στο Ναύπλιο.

Τα σύνορα του νέου ελληνικού κράτους

Πηγή 1

Άρθρα του Πρωτοκόλλου της 22 Ιανουαρίου/3 Φεβρουαρίου 1830

Παρόντες: Οι πληρεξούσιοι της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας.

Άρθρο 1. Η Ελλάδα θέλει σχηματίσει εν Κράτος ανεξάρτητον, και θέλει χαίρει όλα τα δίκαια πολιτικά, διοικητικά και εμπορικά τα προσπεφυκότα εις εντελή ανεξαρτησίαν.

Άρθρο 3. Η Ελληνική Κυβέρνησις θέλει είναι μοναρχική και κληρονομική κατά τάξιν πρωτοκοκίας. Θέλει εμπιστευθεί εις ένα Ηγεμόνα, όστις δεν θέλει είναι δυνατόν να εκλεχθή μεταξύ των οικογενειών των βασιλευουσών εις τας Επικρατείας τας υπογραφάσας την συνθήκην της 6ης Ιουλίου 1827, και θέλει φέρει τον τίτλον Ηγεμών Κυριάρχης της Ελλάδος.

Πηγή 2

Συνθήκη της Αδριανούπολης 1829

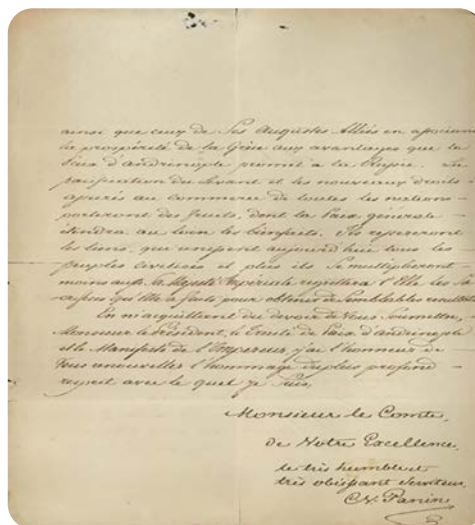
Ο Αντιπρεσβευτής της Ρωσίας στην ελληνική Κυβέρνηση Κόμης V.N. Panin διαβιβάζει στον Κυβερνήτη της Ελλάδας Ιωάννη Καποδίστρια τη Συνθήκη της Αδριανούπολης, που υπεγράφη στις 14 Σεπτεμβρίου μεταξύ της Ρωσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, και μεταφέρει την ικανοποίηση του Τσάρου για την υπογραφή της. Με το άρθρο 10 της Συνθήκης αυτής η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποδέχτηκε τόσο τη Συνθήκη του Λονδίνου του 1827 αλλά και το Πρωτόκολλο της 10/22 Μαρτίου 1829, δηλαδή και τον καθορισμό της συνοριακής γραμμής Αμβρακικού - Παγασητικού.

Υπηρεσία Διπλωματικού και Ιστορικού Αρχείου, Αρχείο Κεντρικής Υπηρεσίας 1829/ΑΑΚ(Ε), σσ.

29-30

Η ΕΛΛΑΔΑ
ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟ
ΚΡΑΤΟΣ

Συνθήκη της Αδριανούπολης

Πηγή 3

Η πατρίδα

Αφού τελείωσε ο ζωγράφος από τα κάδρα, έστρωσα ένα μέρος του περιβολιού μου με άσπρα και μαύρα πετραδάκια της θάλασσας. Ζωγράφισα πρώτα έναν κύκλο τριγυρισμένο από λόγχες. Αυτός ο κύκλος ήταν η πατρίδα, που ήταν τριγυρισμένη με τις λόγχες της τυραννίας τόσους αιώνες. Πιο κάτω ζωγράφισα ένα σκυλί. Είναι ο πιστός ο Έλληνας που προστάτευε την ελευθερία της πατρίδας του τόσους αιώνες νηστικός και γυμνός στα χάνια, όπως εκείνο το καλό σκυλί που φυλάει τα πρόβατα από το λύκο.

Μακρυγιάννη, *Απομνημονεύματα*, σσ. 411-412 (Απόδοση στα νέα ελληνικά).

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιες χώρες συμμετείχαν στην υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου (1830) και τι προέβλεπε;
2. Ποιες διαφορές έχει το Πρωτόκολλο του Λονδίνου (1832) σε σχέση με αυτό του 1830;
3. Ποιο ήταν το τέλος του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια;

Αποτιμητής

1. Ποια ήταν η σημασία της συγκρότησης του πρώτου ανεξάρτητου ελληνικού κράτους το 1830;

Γλωσσάρι

Διαρρυθμίζω: Τακτοποιώ, διευθετώ, διαμορφώνω έναν χώρο.

Μεγάλες Δυνάμεις: Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία.

Υψηλή Πύλη: Η κυβέρνηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Τετελεσμένα: Καταστάσεις που θεωρείται ότι έχουν συντελεστεί/ολοκληρωθεί.

Ελιγμός: (μτφ.) οποιαδήποτε ενέργεια με την οποία κάποιος επιδιώκει να αποφύγει μια επικίνδυνη ή δύσκολη κατάσταση, ή να αναγκάσει έναν αντίπαλο να αλλάξει θέση, άποψη, σχέδιο δράσης.

ΕΝΟΤΗΤΑ 4

Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΟ ΚΡΑΤΟΣ - 19ος ΑΙΩΝΑΣ ΕΩΣ ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΟΥ ΓΟΥΔΗ (1909)

25. Η περίοδος της αντιβασιλείας και η βασιλεία του Όθωνα.
26. Ο Γεώργιος Α΄, η βασιλεία του και η επικράτηση του κοινοβουλευτισμού.
27. Η Μεγάλη Ιδέα και η εδαφική επέκταση της Ελλάδας.
28. Η έκφραση του «Ανατολικού Ζητήματος» στα Βαλκάνια και ο Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908).
29. Το Κίνημα στου Γουδή (1909) και η αλλαγή του πολιτικού σκηνικού.
30. Η πνευματική και καλλιτεχνική ζωή στο ελληνικό κράτος κατά τον 19ο αιώνα.

*Το συλλαλητήριο της 14ης Αυγούστου 1909 στο Πεδίον του Άρεως.
Λαϊκή εικόνα της εποχής (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)*

25

Η περίοδος της αντιβασιλείας και η βασιλεία του Όθωνα

Μετά τη δολοφονία του Ιωάννη Καποδίστρια η κατάσταση στην Ελλάδα ήταν χαώδης και είχαν δημιουργηθεί συνθήκες εμφύλιου πολέμου. Τον Μάιο του 1832, με την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου, εκλέχτηκε για να τοποθετηθεί στον ελληνικό θρόνο ο Όθων. Οι Έλληνες υποδέχτηκαν με ενθουσιασμό τον ερχομό του Όθωνα στην Ελλάδα στις 6 Φεβρουαρίου 1833. Ωστόσο, οι πολιτικές που επιλέχθηκαν κατά την περίοδο της αντιβασιλείας και την περίοδο της προσωπικής διακυβέρνησης του Όθωνα απογοήτευσαν τον ελληνικό λαό, ο οποίος αντέδρασε και το 1862 τον εκθρόνισε.

Η κατάσταση στη χώρα κατά την άφιξη του Όθωνα

Οι Έλληνες ήταν απογοητευμένοι από τη χαοτική κατάσταση στη χώρα μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια. Στήριξαν στον Όθωνα σχεδόν όλες τις ελπίδες τους για την ανασυγκρότηση της ταλαιπωρημένης πατρίδας τους. Ο Όθων ήταν ανήλικος. Μέχρι την ενηλικίωσή του στα 20 έτη, κυβερνούσε διορισμένη αντιβασιλική επιτροπή. Η εξουσία των τριών Βαυαρών αντιβασιλέων (Άρμανσμπεργκ, Μάουρερ, Χάιντεκ) στο όνομα του Όθωνα ήταν σχεδόν απόλυτη, καθώς δεν ήταν υποχρεωμένοι να λογοδοτούν σε κανένα εκλεγμένο σώμα. Οι αντιβασιλείς δεν σκόπευαν να προχωρήσουν σε καμία συνταγματική παραχώρηση στον ελληνικό λαό, παρά το γεγονός ότι υπήρχε δέσμευση από τον Ιούλιο του 1832 να προωθηθεί η δημιουργία του ελληνικού Συντάγματος.

Άποψη της Αθήνας από τον Ιλισό. Υδατογραφία του Johann M. Wittmer (1833, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα)

Η πολιτική των αντιβασιλέων

Οι αντιβασιλείς, κατά την άσκηση των καθηκόντων τους, επιδόθηκαν σε σειρά μεταρρυθμίσεων σε όλους τους τομείς λειτουργίας του νέου κράτους. Αρχικά θέλησαν να αναδιοργανώσουν τη διοίκηση.

Το κράτος χωρίστηκε σε δέκα νομούς. Τον Δεκέμβριο του 1834 η πρωτεύουσα μεταφέρθηκε από το Ναύπλιο στην Αθήνα. Δόθηκε έμφαση στους θεσμούς απονομής της δικαιοσύνης με σκοπό τη θεμελίωση κράτους δικαίου. Η Εκκλησία της Ελλάδας ανακηρύχθηκε **αυτοκέφαλη** (Αύγουστος του 1833) με συνέπεια τη διακοπή των εκκλησιαστικών σχέσεων μεταξύ Αθήνας και Κωνσταντινούπολης έως το 1850, οπότε αναγνωρίστηκε από το **Φανάρι**. Σε ό,τι αφορά την εκπαίδευση ιδρύθηκαν σχολεία (δημοτικά και γυμνάσια) σε όλη τη χώρα. Το πρόγραμμα σπουδών και στις δύο βαθμίδες έδινε έμφαση στα θεωρητικά μαθήματα με ανθρωπιστικό προσανατολισμό, ενώ παράλληλα περιθωριοποιήθηκε η τεχνική εκπαίδευση. Τέλος, τέθηκαν οι βάσεις για την ίδρυση του πρώτου ελληνικού πανεπιστημίου στην Αθήνα (εγκαινιάστηκε το 1837). Η οικονομική πολιτική που ακολουθήθηκε θεωρήθηκε αποτυχημένη, καθώς συνεχίζονταν οι αδικίες που προϋπήρχαν.

Η υπογραφή του Συντάγματος

Η διακυβέρνηση της χώρας από τον Όθωνα, η οποία άρχισε τον Δεκέμβριο του 1837, σημείωσε περιορισμένη επιτυχία. Ο νεαρός βασιλιάς δεν κατόρθωσε να κερδίσει την εμπιστοσύνη του συνόλου των υπηκόων του. Επέμεινε στην άρνηση παραχώρησης Συντάγματος, πράγμα που ενίσχυσε την **αντιπολίτευση**. Τα ξημερώματα της 3ης Σεπτεμβρίου του 1843 στρατιωτικές δυνάμεις της φρουράς της πρωτεύουσας με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Δημήτριο Καλλέργη και πλήθος λαού περικύκλωσαν τα ανάκτορα (σήμερα το ελληνικό Κοινοβούλιο) ζητώντας την παραχώρηση Συντάγματος. Ο Όθων αναγκάστηκε να αποδεχθεί τα αιτήματα των επαναστατών. Προκηρύχθηκαν εκλογές με σκοπό τη συγκρότηση Εθνοσυνέλευσης, η οποία θα επεξεργαζόταν και θα ψήφιζε Σύνταγμα.

Περιεχόμενο του Συντάγματος

Το Σύνταγμα ψηφίστηκε το 1844. Ήταν πιο συντηρητικό συγκριτικά με τα συνταγματικά κείμενα της περιόδου της Επανάστασης και έδινε αυξημένες εξουσίες στον βασιλιά. Το νέο Σύνταγμα κατοχύρωνε το σύνολο σχεδόν των θεμελιωδών ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όπως εκείνα της ατομικής ελευθερίας, της ισότητας απέναντι στον νόμο, του απαραβίαστου της

Η ΙΔΡΥΣΗ
ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΥ
ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΑΘΗΝΑΣ

Πορτρέτο του Όθωνα σε νεαρή ηλικία. Ελαιογραφία του Joseph Stieler (1832, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα)

Αμαλία, βασίλισσα της Ελλάδος. Ελαιογραφία του Joseph Stieler (1836/7, Ίδρυμα Βασιλικού Οίκου Wittelsbach, Μόναχο)

Η νύχτα της 3ης Σεπτεμβρίου 1843. Πίνακας άγνωστου ζωγράφου. Στο κέντρο διακρίνεται ο Δημήτριος Καλλέργης έφιππος, ενώ από ένα παράθυρο των ανακτόρων προβάλλουν ο Όθωνας ντυμένος με ελληνική στολή και η Αμαλία (19ος αι., Συλλογή Λ. Ευταξία - Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών)

Ο βασιλιάς Όθωνας και η βασίλισσα Αμαλία εγκατέλειψαν τη χώρα στις 12 Οκτωβρίου του 1862. Στην επιχρωματισμένη λιθογραφία εικονίζεται η αποβίβαση του βασιλικού ζεύγους από το πλοίο «Αμαλία» και η άμεση επιβίβασή του στο βρετανικό ατμόπλοιο «Σκύλλα» με το οποίο μεταφέρθη-καν στη Βενετία (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

κατοικίας, της απαγόρευσης της δουλείας και των βασανιστηρίων, της ελευθερίας της γνώμης και του Τύπου. Αναγνώριζε το δικαίωμα ψήφου σε όλους τους ενήλικους άνδρες και όριζε ότι ο διάδοχος του ελληνικού θρόνου όφειλε να είναι χριστιανός ορθόδοξος.

Η εκθρόνιση του Όθωνα

Η πολιτική που ακολούθησε ο Όθωνας και τα αυταρχικά μέτρα που έλαβε κατέστρεψαν τη δημοφιλία του. Τον Οκτώβριο του 1862, έπειτα από σειρά αντιδράσεων (αντιβασιλικών συνωμοσιών), επαναστατικό κίνημα, το οποίο εκδηλώθηκε, με αίτημα την έξωση του Όθωνα, είχε ως αποτέλεσμα την οριστική αναχώρησή του από την Ελλάδα.

ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ
ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΝ
ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ
ΟΘΩΝΑ

Πηγή 1

Η πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα την εποχή της βασιλείας του Όθωνα

Η πολιτική σκηνή στην Ελλάδα διαμορφώθηκε από φατρίες που ήταν προσανατολισμένες προς τις προστάτιδες δυνάμεις και τα πολιτικά τους συμφέροντα. Το Ρωσικό Κόμμα περιέμενε την επικείμενη διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας σύντομα. Δεδομένου ότι ένα σημαντικό ποσοστό του Ελληνισμού παρέμενε υπόδουλο, το κόμμα αυτό στήριξε τη λεγόμενη «Μεγάλη Ιδέα». Αξίζει να σημειωθεί ότι τη «Μεγάλη Ιδέα» εισηγήθηκε για πρώτη φορά ο αρχηγός του Γαλλικού Κόμματος και μετέπειτα πρωθυπουργός, Ιωάννης Κωλέττης, κατά την Εθνοσυνέλευση που ψήφισε το σύνταγμα του 1844.

Δραγούμης, Ν. (1973). *Ιστορικοί Αναμνήσεις*, τόμ. Β', Ερμής.

Πηγή 2

Η άφιξη του Όθωνα στην Ελλάδα

Ο Όθων έφθασε στην Ελλάδα, στο Ναύπλιο, στις 6 Φεβρουαρίου 1833, ως επιβάτης του βρετανικού πλοίου «Μαδαγασκάρη». Στο διάγγελμα που απηύθυνε προς τον Ελληνικό Λαό κατά την άφιξή του, υπογράμμισε πως «αναβαίνων τον θρόνον της Ελλάδος, δίδω την πάνδημον βεβαίωσιν του να προστατεύω ευσυνειδήτως την θρησκείαν σας, να διατηρώ πιστώς τους νόμους, να διανέμεται η δικαιοσύνη προς ένα έκαστον, και να διαφυλάττω ακέραια διά της θείας βοήθειας εναντίον οποιοδήποτε την ανεξαρτησίαν σας, τας ελευθερίας σας και τα δικαιώματά σας».

Εφημερίς της Κυβερνήσεως του Βασιλείου της Ελλάδος, Ναύπλιο, ΦΕΚ 16/2/1833.

Πηγή 3

Η απόλυτη μοναρχία (1832-1843)

Στην περίοδο της απόλυτης μοναρχίας του Όθωνα, η περιφρόνηση που επέδειξε ο μονάρχης σε βάρος της φιλελεύθερης ελληνικής ιδιοσυγκρασίας και ιδίως η άγνοιά του ότι η κοινωνική σύσταση της χώρας δεν παρείχε καν μόνιμα και σοβαρά ερείσματα απολυταρχικού πολιτεύματος, οδήγησαν, την 3η Σεπτεμβρίου 1843, σε λαϊκή εξέγερση και σε στάση της φρουράς των Αθηνών με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Δ. Καλλέργη. Μετά την επανάσταση συγκλήθηκε Εθνική Συνέλευση, η οποία ψήφισε, το επόμενο έτος, Σύνταγμα.

<https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagmatiki-Istoria/>

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια ήταν τα προβλήματα που είχε να αντιμετωπίσει ο Όθωνας με την άφιξή του στην Ελλάδα;
2. Ποια πολιτική ακολούθησαν οι αντιβασιλείς και τι μέτρα πήραν;
3. Ποια ήταν τα κύρια χαρακτηριστικά του Συντάγματος του 1844 και ποιες οι κυριότερες προβλέψεις του;

Αποτιμητής

1. Ποια ήταν τα βασικά χαρακτηριστικά του ελληνικού κράτους, όπως διαμορφώθηκαν κατά την οθωνική περίοδο;
2. Ποιες ήταν οι αιτίες της Επανάστασης της 3ης Σεπτεμβρίου 1843;
3. Συζητήστε και αναλύστε τις έννοιες σύνταγμα, μοναρχία, βαυαροκρατία.

Γλωσσάρι

Αυτοκέφαλη: (εκκλ. δίκαιο) Που έχει δική της ανώτατη διοικητική εξουσία σε σχέση με ένα ανώτερο κατά τα άλλα κέντρο εξουσίας.

Φανάρι της Κωνσταντινούπολης: Συνοικία στην οποία έχει την έδρα του το Οικουμενικό Πατριαρχείο.

Αντιπολίτευση: 1. Η ενέργεια ή το αποτέλεσμα του αντιπολιτεύομαι.

2.α. (για κόμματα ή πολιτικούς) Το σύνολο των αντιπάλων της κυβέρνησης.

β. Οι αντίπαλοι της ηγεσίας σε σύλλογο, σωματείο κ.λπ.

26

Ο Γεώργιος Α΄, η βασιλεία του και η επικράτηση του κοινοβουλευτισμού

Το 1863 ο Γεώργιος Α΄ από τη Δανία ανακηρύχθηκε βασιλιάς των Ελλήνων. Την περίοδο της διακυβέρνησής του διαμορφώθηκαν οι πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες στην Ελλάδα που οδήγησαν στην εδραίωση του κοινοβουλευτικού συστήματος και σε αλλαγές των συνόρων του ελληνικού κράτους.

1863

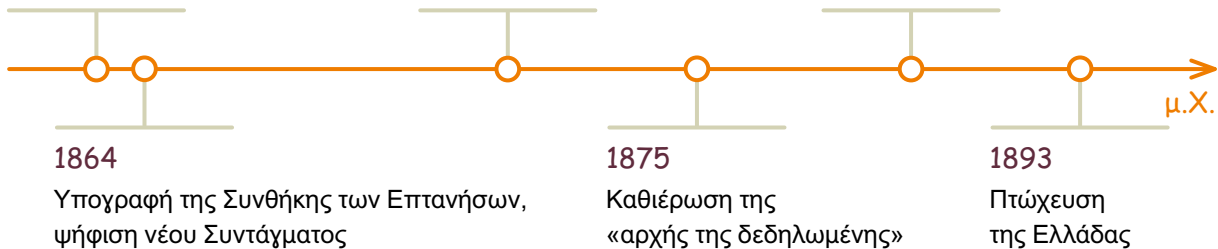
Ο Δανός πρίγκιπας Γεώργιος ο Α΄ ανακηρύχθηκε βασιλιάς των Ελλήνων

1871

Δημιουργία του «Πέμπτου Κόμματος» με επικεφαλής τον Τρικούπη

1880-1890

Εισαγωγή μακρόπνοων μεταρρυθμιστικών προγραμμάτων από τον Τρικούπη

Ο Γεώργιος Α΄, έργο άγνωστου καλλιτέχνη (1864)

Τοποθέτηση του Γεωργίου του Α' στον θρόνο της Ελλάδας

Τον Μάρτιο του 1863 ο Δανός πρίγκιπας Γεώργιος ο Α΄ ανακηρύχθηκε βασιλιάς των Ελλήνων από την ελληνική Εθνοσυνέλευση. Με την υπογραφή της Συνθήκης του Λονδίνου (Ιούλιος 1863) επιβεβαιώθηκε η εκλογή του στον ελληνικό θρόνο.

Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα

Έναν χρόνο αργότερα (1864) υπογράφηκε η Συνθήκη Ένωσης των Επτανήσων με την Ελλάδα. Η παραχώρησή τους από την Αγγλία με τη συμφωνία της Γαλλίας, της Ρωσίας, της Αυστρίας και της Πρωσίας αποτέλεσε δικαίωση μακροχρόνιων προσδοκιών, καθώς οι Επτανήσιοι είχαν εκφράσει επανειλημμένα τον πόθο τους για συνένωση με το ελληνικό κράτος.

Προβλέψεις του Συντάγματος του 1864

Όταν ο Γεώργιος έφτασε στην Ελλάδα, η Εθνοσυνέλευση δεν είχε καταλήξει στην ψήφιση Συντάγματος. Το δίλημμα

Η ΒΑΣΙΛΕΙΑ
ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ
ΤΟΥ Α'

που έπρεπε να απαντηθεί ήταν αν θα προχωρούσαν σε απλή **αναθεώρηση** του Συντάγματος του 1844 ή σε ψήφιση ενός καινούργιου. Το 1864 ψηφίστηκε νέο Σύνταγμα με το οποίο: (α) καθιερώθηκε το πολίτευμα της βασιλευόμενης δημοκρατίας, (β) οι εξουσίες του βασιλιά περιορίζονταν μόνο σε εκείνες που του απονέμονταν ρητά από το Σύνταγμα και τους νόμους του κράτους, (γ) δικαίωμα στη διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος είχε αποκλειστικά πλέον η Εθνοσυνέλευση.

ζονταν μόνο σε εκείνες που του απονέμονταν ρητά από το Σύνταγμα και τους νόμους του κράτους, (γ) δικαίωμα στη διαδικασία αναθεώρησης του Συντάγματος είχε αποκλειστικά πλέον η Εθνοσυνέλευση.

Πολιτικό σκηνικό και αστάθεια

Η προσήλωση στη Μεγάλη Ιδέα και ο **αλυτρωτισμός** επηρέαζε αποφασιστικά τη χάραξη και την άσκηση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής κατά την περίοδο της βασιλείας του Γεωργίου του Α'. Στις αρχές της δεκαετίας του 1870, στο πολιτικό σκηνικό της χώρας κυριαρχούσαν τα κόμματα που είχαν άμεση εξάρτηση από την προσωπικότητα των ηγετών τους (προσωποπαγή). Υπήρχαν τέσσερα τέτοια κόμματα. Το 1871 δημιουργήθηκε το λεγόμενο «Πέμπτο Κόμμα», την ηγεσία του οποίου σύντομα ανέλαβε ο Χαρίλαος Τρικούπης. Από το 1864 έως το τέλος της δεκαετίας, επικράτησε πολιτική και οικονομική αστάθεια. Διεξήχθησαν τρεις εκλογικές αναμετρήσεις και σχηματίστηκαν περισσότερες από δέκα διαφορετικές **κυβερνήσεις μειοψηφίας**. Υπεύθυνο για την κρίση ο Τρικούπης θεωρούσε τον Γεώργιο, ο οποίος είχε διορίσει μετά το 1868 κυβερνήσεις που ουσιαστικά δεν απολάμβαναν της εμπιστοσύνης της Βουλής. Ο Τρικούπης υποστήριξε ότι μόνη εφικτή θεραπεία είναι ο σχηματισμός κυβερνήσεων πλειοψηφίας και η διαμόρφωση δικομματικού συστήματος.

Προσπάθειες για ομαλοποίηση - Το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Τρικούπη

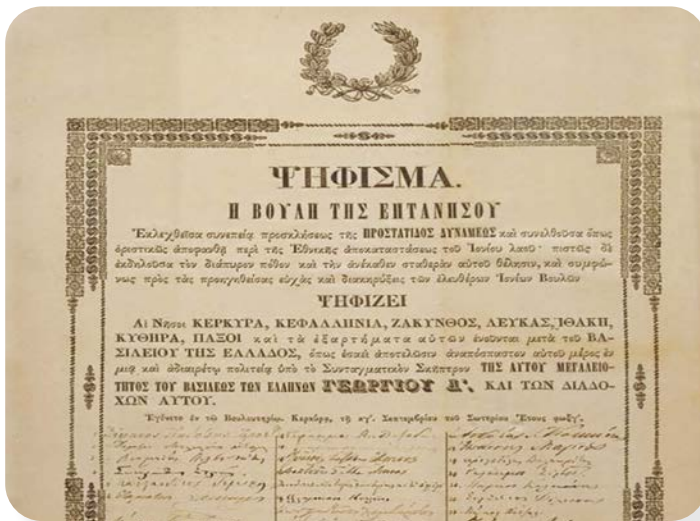
Κατά την τελετή έναρξης των εργασιών της Βουλής (Αύγουστος 1875), ο Γεώργιος στην ομιλία του δεσμεύτηκε δημόσια ότι στο εξής θα ανέθετε την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον αρχηγό εκείνου του κόμματος που θα εξασφάλιζε την υποστήριξη της πλειοψηφίας των μελών της εθνικής αντιπροσωπείας (καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης).

Γελοιογραφία της σατιρικής εφημερίδας *Νέος Αριστοφάνης*, με τον Χαρ. Τρικούπη να πνίγεται μέσα στη θάλασσα της λαϊκής οργής, μετά την κυβερνητική πολιτική δανείων και φόρων (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Γελοιογραφία της σατιρικής εφημερίδας *Νέος Αριστοφάνης* που απεικονίζει τον Χαρ. Τρικούπη με το «ανάθεμα» της πτώχευσης της χώρας (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Ψήφισμα του ΙΓ΄ Ιονίου Κοινοβουλίου για την Ένωση των Ιονίων Νήσων με την Ελλάδα. Πηγή: Χαρίλαος Τρικούπης. Έκθεση ιστορικών κειμηλίων της οικογένειας Τρικούπη, Βουλή των Ελλήνων, Αθήνα 2012

Πηγή 1

Εις την επέτειον της ενώσεως της Επτανήσου

Ὅσπου με τους αγώνας των απέκαμε κι ο ξένος,
και μιαν αυγή σαν σήμερα, που σύσσωμο το γένος
των πρώτων σταυροφόρων του δοξολογεί την χάρη,
σηκώθηκαν κι εστήλωσαν σε δοξασμένα κάστρα
την γαλανή με το σταυρό και με τον καβαλάρη
κι επτά νησιά κατέλαμψαν καθώς της πούλιας τ' άστρα.

Σουρής, Γ. (1966). *Άπαντα*, Σπύρος Μελάς (επιμ.), τόμ. 2, Αθήνα: Βίβλος, σσ. 71-72.

Πηγή 2

Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εποχή του

Στις διαπραγματεύσεις για τους όρους παραχώρησης των νησιών, που έγιναν στο Λονδίνο, έλαβε μέρος και ο Χαρίλαος Τρικούπης, ο οποίος έχαιρε ήδη εκτίμησεως στους πολιτικούς κύκλους της Βρετανικής πρωτεύουσας. Με την προσθήκη της Επτανήσου αυξήθηκε η έκταση της χώρας κατά 1813 τ.χ. και ο πληθυσμός της κατά 236.000, φτάνοντας έτσι το 1,4 εκατομμύριο.

Πόρτολος, Δ. (επιμ.) (1996). *Ο Χαρίλαος Τρικούπης και η εποχή του*, Αθήνα: ΕΛΙΑ, σ. 17.

Το μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα του Τρικούπη τις δεκαετίες του 1880 και του 1890 ήταν μακρόπνοο και είχε ως κύριους άξονες την εσωτερική ανασυγκρότηση της χώρας, την περάτωση δημόσιων έργων και τη διασύνδεση των εσωτερικών μεταρρυθμίσεων με την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής. Η επιτυχία του προγράμματος βασιζόταν στη δημιουργία των απαραίτητων υποδομών, οι οποίες θα επέτρεπαν την ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας. Το εγχείρημα ωστόσο οδήγησε τη χώρα σε πτώχευση το 1893.

Η ΕΛΛΑΔΑ ΑΠΟ
ΤΟ 1863 ΕΩΣ
ΤΟ 1900

ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΩΝ
ΛΑΥΡΕΩΤΙΚΩΝ

Πηγή 3

Η εμφάνιση του πέμπτου κομματικού σχηματισμού.

Θριαμβευτής των εκλογών της 18ης Ιουλίου 1875 ανεδείχθη ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος αναδεικνύοντας 80 βουλευτές. Ο Ζαΐμης κέρδισε 25 έδρες, όσες και ο Τρικούπης, ενώ ο Δεληγιώργης διέθετε 30 βουλευτές. [...] Οι κυρίαρχοι πολιτικοί σχηματισμοί ήταν τέσσερις: του Αλ. Κουμουνδούρου, του Δημ. Βούλγαρη, του Επ. Δεληγιώργη και του Θρ. Ζαΐμη. [...] Ως πέμπτος κομματικός σχηματισμός, μετά το 1872, εμφανίστηκε ο οργανισμός υπό την ηγεσία του Τρικούπη με διάφορες ονομασίες όπως «Εκλεκτικόν κόμμα», «Νεωτεριστικόν» και τελικά «Τρικούπικόν».

Πετρίδης, Π. (1999). *Σύγχρονη Ελληνική Πολιτική Ιστορία, 1862-1917*, τόμ. 2, Αθήνα: Γκοβόστης, σ. 127.

Πηγή 4

Πριμαρόλια

«Εντούτοις, αγαπητέ μου», αποκρίθηκε ο Κωστής Φιλόπουλος, «εντούτοις δεν πρέπει να ξεχνάς πως ο βασιλεύς Γεώργιος παρέλαβε μια Ελλάδα μόλις 47.000 τετραγωνικών χιλιομέτρων. Αλλά με το πριγκιπικό δώρο που μας έφερε στη βαλίτσα του, τας νήσους του Ιονίου, καθώς και με την προσάρτηση της Θεσσαλίας και της Άρτας, που υπήρξε μια τεράστια διπλωματική νίκη, έχουμε σήμερα ένα βασίλειο μεγαλύτερο από το Βέλγιο και την Ολλανδία συνενωμένα, δηλαδή εφθάσαμε αισίως τα 63.600 τετραγωνικά χιλιόμετρα.

Κακούρη, Α. (1998). *Πριμαρόλια*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, σσ. 215-217.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Τι σημαίνουν οι έννοιες αρχή της δεδηλωμένης, βασιλευομένη δημοκρατία, εκσυγχρονισμός, πτώχευση;
2. Τι προέβλεπαν τα μεταρρυθμιστικά σχέδια του Τρικούπη;

Αποτιμητής

1. Ποια ήταν τα σημαντικότερα πολιτικά γεγονότα κατά την περίοδο της βασιλείας του Γεωργίου του Α';
2. Τι σήμαινε για την Ελλάδα η παραχώρηση των Επτανήσων;
3. Σε ποιον βαθμό ο «αλυτρωτισμός» επηρέαζε τη ζωή της χώρας κατά την περίοδο της βασιλείας του Γεωργίου του Α';

Γλωσσάρι

Αναθεώρηση: Η ενέργεια του αναθεωρώ, η επανεξέταση με σκοπό τον έλεγχο και την τροποποίηση.

Αλυτρωτισμός: Εθνικιστική πολιτικοκοινωνική κίνηση που επιδιώκει την απελευθέρωση υπόδουλων ομοεθνών.

Κυβερνήσεις μειοψηφίας: Κυβερνήσεις που δεν απολαμβάνουν την εμπιστοσύνη της Βουλής, επειδή δεν διαθέτουν την πλειοψηφία στήριξης των βουλευτών.

Πριμαρόλι: Λεγόταν το πλοίο που φόρτωνε τον πρώτο καρπό της σταφιδικής σεζόν για κάποιον από τους 6 ή 7 συνήθεις λιμένες προορισμού.

27

Η Μεγάλη Ιδέα και η εδαφική επέκταση της Ελλάδας

Η «**Μεγάλη Ιδέα**» βρήκε μεγάλη απήχηση στον ελληνικό λαό εντός και εκτός των συνόρων. Ωστόσο, πολλά προβλήματα δημιουργήθηκαν στην εφαρμογή της. Ο κυριότερος λόγος ήταν η ανισορροπία ανάμεσα στον επιδιωκόμενο σκοπό και στα διαθέσιμα μέσα. Η συνεχιζόμενη υποστήριξή της από διάφορες ελληνικές κυβερνήσεις προκάλεσε επιδείνωση των σχέσεων της χώρας τόσο με την Οθωμανική Αυτοκρατορία όσο και με την Αγγλία.

Περιεχόμενο της Μεγάλης Ιδέας

Εμπνευστής της Μεγάλης Ιδέας ήταν ο πρωθυπουργός Ιωάννης Κωλέττης (1844). Σύμφωνα με αυτήν το ελληνικό κράτος όφειλε να επεκτείνει τα σύνορά του προκειμένου να συμπεριλάβει στην επικράτειά του όλους τους ελληνικούς πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Απώτερος στόχος ήταν η ανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Η Μεγάλη Ιδέα προσανατόλισε για περίπου 80 χρόνια (έως τη Μικρασιατική Καταστροφή) το ελληνικό κράτος, ιδιαίτερα ως προς τη χάραξη και την άσκηση της εξωτερικής πολιτικής. Ο Όθωνας ήταν ένθερμος υποστηρικτής της Μεγάλης Ιδέας και αυτό προκάλεσε προσωρινή ενίσχυση της δημοτικότητάς του στην ελληνική κοινή γνώμη.

Η ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ
ΚΑΙ Ο "ΑΤΥΧΗΣ
ΠΟΛΕΜΟΣ"

Προσωπογραφία του Ιωάννη Κωλέττη. Ελαιογραφία σε μουσαμά (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Χάρτης των Βαλκανίων σύμφωνα με τη Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου.
Ρεπούση Μ., Ανδρεάδου Χ., Πουταχίδης Α., Τσιβάς Α., Στα νεότερα και σύγχρονα χρόνια, ΟΕΔΒ, Αθήνα 2006, σ. 75

Το Συνέδριο του Βερολίνου - Η καταληκτική συνεδρίαση στις 13 Ιουλίου 1878. Ελαιογραφία του An-ton von Werner (1892, Κόκκινο Δημαρχείο, Βερολίνο)

Η ελληνική αντιπροσωπεία στο Συνέδριο του Βερολίνου το 1878 με επικεφαλής τον υπουργό Εξωτερικών Θεόδωρο Δεληγιάννη, η οποία εξέθεσε τις ελληνικές διεκδικήσεις (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη - Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα)

Στάση της Ελλάδας στον Κριμαϊκό Πόλεμο και συνέπειες

Το 1853 ξέσπασε ο Κριμαϊκός Πόλεμος ανάμεσα στη Ρωσία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αμέσως καταδικάστηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις που φοβούνταν τον περιορισμό των εδαφών των Οθωμανών υπέρ της Ρωσίας. Η Αθήνα, όμως, υπό την επιρροή της Μεγάλης Ιδέας, εκδήλωσε ανεπίσημη συμπαράσταση στη Ρωσία με την αποστολή **αντάρτικων ομάδων** σε οθωμανικά εδάφη, με σκοπό την οργάνωση τοπικών εξεγέρσεων στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τη Μακεδονία. Το εγχείρημα απέτυχε λόγω έλλειψης προετοιμασίας και συντονισμού, και οδήγησε την Ελλάδα σε **διπλωματική απομόνωση** και όξυνση των σχέσεων με τη Γαλλία και την Αγγλία έως το 1857.

Κατάσταση στα Βαλκάνια και διεκδικήσεις της Ελλάδας

Από το καλοκαίρι του 1875 ξέσπασαν εξεγέρσεις των Βαλκανίων εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας με τη συμμετοχή της Ελλάδας. Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου (1878) που είχε ως κύριο αποτέλεσμα τη δημιουργία της «Μεγάλης Βουλγαρίας» δεν ίσχυσε ποτέ και αντικαταστάθηκε από τη συνθήκη που υπογράφηκε στο Συνέδριο του Βερολίνου το ίδιο έτος. Η ελληνική κυβέρνηση υπέβαλε **υπόμνημα** με τις εδαφικές διεκδικήσεις της στην Ήπειρο, τη Θεσσαλία και την Κρήτη. Τον Ιούλιο του 1881 με την υπογραφή της Συνθήκης της Κωνσταντινούπολης, η Θεσσαλία (εκτός από την Ελασσόνα) και η Άρτα παραχωρήθηκαν στην Ελλάδα.

Εξέγερση στην Κρήτη

Το 1896 η εξέγερση των Κρητικών προκάλεσε τη βίαιη αντίδραση της Υψηλής Πύλης και την παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων. Μολονότι ο σουλτάνος υποσχέθηκε να προχωρήσει στην εφαρμογή εκτεταμένων μεταρρυθμίσεων στον τρόπο διοίκησης του νησιού προς όφελος των χριστιανών κατοίκων του, η ελληνική κοινή γνώμη αντιδρούσε με αίτημα τη στρατιωτική υποστήριξη του επαναστατικού κινήματος. Η αποστολή ναυτικών και χερσαίων δυνάμεων στην Κρήτη και η άρνηση των Ελλήνων να συμμορφωθούν με τους όρους της συμφωνίας για την αυτονόμηση της Κρήτης οδήγησαν σε ελληνοτουρκικό πόλεμο το 1897, ο οποίος χαρακτηρίστηκε «ατυχής» εξαιτίας της ήττας της Ελλάδας. Η Συνθήκη της

Κωνσταντινούπολης (1897) για την κατάπαυση των πολεμικών επιχειρήσεων υποχρέωσε την Ελλάδα σε μικρές συνοριακές διαρρυθμίσεις προς όφελος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Θεσσαλία και καταβολή στην Πύλη ως πολεμική αποζημίωση το ποσό των τεσσάρων εκατομμυρίων τουρκικών λιρών, το οποίο θα εξασφάλιζε μέσω της σύναψης διεθνούς δανείου. Το 1898, η ανακήρυξη της αυτονομίας της Κρήτης προκάλεσε ενθουσιασμό και θεωρήθηκε **προάγγελος** της ένωσης με την Ελλάδα.

Πηγή 1

Η Κρητική Επανάσταση

Η επίθεση υπό τον Σουλεϊμάν μπέη και τον γιο του Μουσταφά Σαλή άρχισε αμέσως, αλλά ως το μεσημέρι δεν είχε κανένα αποτέλεσμα. Οι κλεισμένοι στο Αρκάδι, παίρνοντας θάρρος από τον Γαβριήλ και τον φρούραρχο Δημακόπουλο, αντιστέκονταν ακλόνητοι στις ορμητικές επιθέσεις των εχθρών. Η κατάσταση άρχισε να γίνεται κρίσιμη από το απόγευμα, οπότε οι Τούρκοι κατέλαβαν τον ανεμόμυλο και τους σταύλους του μοναστηρίου, όπως είχε προβλέψει ο Κορωναίος, με αποτέλεσμα να περισφιχθεί ο κλοιός των αμυνομένων.

Διαμαντούρου, Ι. (1977). Η Κρητική Επανάσταση (1866-1869), στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΓ΄, Εκδοτική Αθηνών, σ. 261.

Πηγή 2

Από το τέλος της Κρητικής Επανάστασης ως την προσάρτηση της Θεσσαλίας

Μέσα στο ευρύτερο αυτό φάσμα των διεθνών προβλημάτων διεξήχθη ο τρίχρονος διπλωματικός αγώνας της Ελλάδος για την υλοποίηση των αποφάσεων του συνεδρίου του Βερολίνου, οι οποίες αναφέρονταν στη Θεσσαλία και στην Ήπειρο. Έκτος όμως από το σοβαρό αυτό ζήτημα, που συγκέντρωνε το σύνολο σχεδόν των δραστηριοτήτων της ελληνικής διπλωματίας, σωρεία άλλων ζητημάτων, που αφορούσαν ζωτικά τμήματα του αλύτρωτου Ελληνισμού, ρυθμιζονταν χωρίς ουσιαστικά την άμεση ανάμιξη της κυβερνήσεως του ελληνικού βασιλείου.

Κωφός, Ε. (1977). Από το τέλος της Κρητικής Επανάστασης ως την προσάρτηση της Θεσσαλίας, στο *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. ΙΓ΄, Εκδοτική Αθηνών, σ. 353.

Πηγή 3

Σλαβικός κίνδυνος και ελληνική εξωτερική πολιτική

Τον Μάρτιο του 1878 η Ρωσία, χωρίς να έχει προηγηθεί καμιά συνεννόηση με τις άλλες Δυνάμεις, υπέγραψε Συνθήκη Ειρήνης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, εκτός από την εδαφική επέκταση και την ανεξαρτητοποίηση της Σερβίας, του Μαυροβουνίου και της Ρουμανίας, προέβλεπε την ίδρυση μεγάλης Βουλγαρικής Ηγεμονίας, η οποία θα περιλάμβανε, εκτός της κυρίως Βουλγαρίας, την Ανατολική Ρωμυλία, τη Δυτική Θράκη και μεγάλο τμήμα της Μακεδονίας.

Λούβη, Λ. (2003). Το εθνικό ζήτημα. *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, επιμ. Β. Παναγιωτόπουλος, τ. 5, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σσ. 37-44.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Τι οδήγησε στη διπλωματική απομόνωση της Ελλάδας;
2. Πώς διαμορφώθηκαν οι σχέσεις της Ελλάδας με την Οθωμανική Αυτοκρατορία;

Αποτιμητής

1. Ποιες είναι οι σταδιακές μεταβολές στα όρια του ελληνικού κράτους κατά τον 19ο αιώνα;
2. Τι γνωρίζετε για τη Μεγάλη Ιδέα;
3. Τι γνωρίζετε για την εξέγερση των Κρητών και την παραχώρηση αυτονομίας σε αυτούς;

Γλωσσάρι

Αντάρτικες ομάδες: Ομάδες ανταρτών.

Αντάρτης, αντάρτισσα: Ο πολεμιστής που δεν ανήκει σε τακτικό στρατό και πολεμά για μια ιδέα εθνική, πολιτική κ.λπ.

Διπλωματική απομόνωση: Κρίση στις διεθνείς σχέσεις που οδηγεί σε ψυχρότητα ή διακοπή των σχέσεων μεταξύ των κρατών.

Υπόμνημα: Έγγραφο στο οποίο εκτίθενται στοιχεία, απόψεις, προτάσεις κ.λπ. σχετικές με ένα θέμα.

Προάγγελος: Αυτός που αναγγέλλει, που γνωστοποιεί, προμηνύει κάτι ή που ειδοποιεί εκ των προτέρων για κάτι που πρόκειται να συμβεί.

28

Η έκφραση του «Ανατολικού Ζητήματος» στα Βαλκάνια και ο Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908)

Έκφραση του Ανατολικού Ζητήματος αποτέλεσε ο Μακεδονικός Αγώνας, που διήρκεσε από το 1904 έως το 1908. Η σημασία του Μακεδονικού Αγώνα ήταν μεγάλη τόσο για τη μετέπειτα ενσωμάτωση της Μακεδονίας στην Ελλάδα όσο και για τη διάσωση του ελληνισμού της Μακεδονίας από συνθήκες διεκδίκησης και υποδούλωσης του.

Τι ήταν το Ανατολικό Ζήτημα

Το Ανατολικό Ζήτημα προέκυψε στα τέλη του 18ου αιώνα, όταν οι ευρωπαϊκές δυνάμεις, μπροστά στην επιταχυνόμενη παρακμή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, προέβλεψαν **αξιώσεις** και επιχείρησαν κάθε είδους **διείσδυση**, οικονομική, πολιτική, στρατιωτική ή άλλη, στον χώρο της ανατολικής Μεσογείου που κατείχαν οι Οθωμανοί. Το Ανατολικό Ζήτημα, επεισόδιο του οποίου αποτελεί η Ελληνική Επανάσταση και το «Μακεδονικό Ζήτημα», θεωρείται ότι λήγει με τον οριστικό **διαμελισμό** της αυτοκρατορίας, την επομένη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου και την ίδρυση του τουρκικού κράτους.

Η κατάσταση στην Ελλάδα μετά το 1897

Στα πρώτα δέκα χρόνια που ακολούθησαν τον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897, η Ελλάδα είχε κατορθώσει να αντιμετωπίσει με επιτυχία τις περισσότερες από τις αρνητικές συνέπειες που είχε κληροδοτήσει στη χώρα η ταπεινωτική ήττα. Η εξουχίανση των δημόσιων οικονομικών και η ανασυγκρότηση των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων αποτελούσαν τα οφέλη που είχε δημιουργήσει η **συνετή** διακυβέρνηση των πρώτων ετών του 20ού αιώνα. Η άσκηση ρεαλιστικής εξωτερικής πολιτικής έθετε τις βάσεις για μια ενισχυμένη διπλωματική επανεμφάνιση

Πρωτοσέλιδο του γαλλικού περιοδικού Le Petit Journal (9.5.1897) για τον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897 (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Ο Τέλλος Αγαπηνός (καπετάν Άγρας) με άνδρες του σώματός του σε πλάβα (βάρκα) στη λίμνη των Γιαννιτσών (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Οι δύο Μακεδόνες: Μέγας Αλέξανδρος και Παύλος Μελάς.
Έργο του Νίκου Εγγονόπουλου (1977, Συλλογή Νίκου Εγγονόπουλου, Αθήνα)

Προσωπογραφία του Παύλου Μελά.
Ελαιογραφία του Γεώργιου Ιακωβίδη (1905-1908, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

της Αθήνας. Επίσης, έγινε ξεκάθαρη η ανάγκη αναζήτησης και υποστήριξης τόσο σε περιφερειακό όσο και σε διεθνές επίπεδο.

Βουλγαρική δράση στη Μακεδονία

Από τα τέλη του 19ου αιώνα παρατηρήθηκε ένταση στη διαμάχη των βαλκανικών κρατών για τη Μακεδονία. Ένας από τους κύριους λόγους ήταν η συστηματική βουλγαρική προσπάθεια για **προσεταιρισμό** όσο το δυνατόν σημαντικότερου τμήματος των αγροτικών σλαβόφωνων πληθυσμών. Για την εκπλήρωση του σκοπού της η Βουλγαρία χρησιμοποίησε τη λειτουργία σημαντικού αριθμού σχολείων που έλεγχε η βουλγαρική Εξαρχία (1870). Στην Αθήνα υπήρξε προβληματισμός από τη δράση της **Εξαρχίας** και της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης (**κομιτατζήδες** ΕΜΕΟ) που ιδρύθηκε το 1893. Τα ελληνικά πλεονεκτήματα στην περιοχή ήταν: (α) η ακτινοβολία της ελληνικής παιδείας, (β) ο κυριαρχικός ρόλος της ελληνικής γλώσσας στην ορθόδοξη χριστιανική λατρεία, (γ) η οικονομική ακμή του ελληνικού στοιχείου, και (δ) η πληθυσμιακή υπεροχή των Ελλήνων κυρίως στο νότιο κομμάτι της διαφιλονικούμενης περιοχής. Αυτά δεν ανέκοψαν ωστόσο τη δράση της βουλγαρικής προπαγάνδας.

Ενέργειες της Αθήνας

Αρχικά, η Αθήνα προσπάθησε να προσεγγίσει την Πύλη, ώστε αυτή να αποτελέσει αντίβαρο στις βουλγαρικές βλέψεις, αλλά η ταπεινωτική ήττα του 1897 κατέστρεψε αυτή την προσπάθεια. Η βουλγαρική πλευρά επιχείρησε τη δημιουργία τετελεσμένων (αποτυχημένη επανάσταση του Ίλιντεν το 1903). Η ανάληψη δράσης εκ μέρους της ελληνικής πλευράς περιλάμβανε την ίδρυση Μακεδονικού Κομιτάτου στην Αθήνα, τη συγκρότηση αντάρτικων σωμάτων, τη συγκέντρωση χρημάτων για την ενίσχυση των ανταρτών στη Μακεδονία και την προσπάθεια στρατολόγησης εθελοντών που θα αποστέλλονταν στην περιοχή. Έλληνες διπλωμάτες ανέλαβαν τον συντονισμό των ενεργειών και την άνοιξη του 1904 η κυβέρνηση του Γεωργίου Θεοτόκη αποφάσισε την αποστολή ομάδας τεσσάρων Ελλήνων αξιωματικών –μεταξύ των οποίων και ο Παύλος Μελάς– στη δυτική Μακεδονία με

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΟΥ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ
ΑΓΩΝΑ

σκοπό να διερευνήσει το ενδεχόμενο ενίσχυσης των τοπικών ένοπλων ομάδων. Ο ηρωικός θάνατος του Μελά τον Οκτώβριο του ίδιου έτους προκάλεσε πανελλήνια συγκίνηση. Το αποτέλεσμα του ένοπλου αγώνα των **μακεδονομάχων** ήταν ο περιορισμός της βουλγαρικής επιρροής και η ενίσχυση των ελληνικών θέσεων στη διεκδικούμενη περιοχή.

Πηγή 1

Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897

Η ελληνική πρωτεύουσα βρίσκεται σε μια πυρετώδη έξαψη. Καταλαβαίνω πολύ γρήγορα πως παρά τις απειλές των Μεγάλων Δυνάμεων, παρά τους κυβερνητικούς ενδοιασμούς, η κοινή γνώμη θα αποδειχθεί το ισχυρότερο στοιχείο και ο πόλεμος θα είναι αναπόφευκτος. Το ένα συλλαλητήριο ακολουθεί το άλλο. Σήμερα ο κόσμος έχει μαζευτεί στην πλατεία των Ανακτόρων και κραυγάζει να βγουν ο βασιλιάς και η βασιλική οικογένεια. Οι πρίγκιπες εμφανίζονται στο μπαλκόνι κι ένα βροντερό «ζήτω ο πόλεμος» πετιέται μέσα από χιλιάδες στήθη.

Οι φοιτητές διοργανώνουν συγκεντρώσεις μπροστά στο Πανεπιστήμιο και οι ρήτορες εκφωνούν πύρινους λόγους που κάθε τόσο διακόπτονται από τις κραυγές «ζήτω η Ελλάς! ζήτω ο πόλεμος!» που επαναλαμβάνονται χιλιάδες φορές.

Turot, H. (1991). *Η Κρητική Επανάσταση και ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897*, μτφρ. Λ. Αβαγιανού, Ειρμός, σ. 53.

Πηγή 2

Ο Μακεδονικός Αγώνας

Η τελική αυτή φάση του Μακεδονικού Αγώνα, που είναι και η γνωστότερη, κράτησε τέσσερα χρόνια, από το 1904 ως το 1908. Ωστόσο, και μετά τον τερματισμό των εχθροπραξιών συνεχίστηκε, ως το 1912, η προσπάθεια του Ελληνισμού, με ειρηνικά πλέον μέσα, ν' αποτρέψει νέα βουλγαρική διείσδυση στο χώρο. Τελικά, όμως, όλοι οι βαλκανικοί λαοί, συνειδητοποιώντας τον κοινό κίνδυνο που προερχόταν από τον εθνικισμό των Νεότουρκων, συσπειρώθηκαν και με τους Βαλκανικούς Πολέμους του 1912-1913 έγινε δυνατή η απελευθέρωση της Μακεδονίας.

Dakin, D. (1985). *Μακεδονικός Αγώνας*, Εκδοτική Αθηνών, σ. 7.

Πηγή 3

Πλεονεκτήματα της Ελλάδας στην περιοχή της Μακεδονίας

Η Ελλάδα, εκτός από το προβάδισμα στην εκκίνηση, που της το εξασφάλιζε το γεγονός ότι υπήρξε το πρώτο ανεξάρτητο κράτος της Βαλκανικής, διέθετε και άλλα εξίσου σοβαρά πλεονεκτήματα σε σχέση με τους πλησιέστερους γείτονές της: την ελληνική γλώσσα της ορθόδοξης χριστιανικής λατρείας, την ακτινοβολία της ελληνικής παιδείας, την ισχυρή θέση των Ελλήνων εμπόρων που μαζί με τους ελληνόφωνους Βλάχους κυριαρχούσαν στις περισσότερες μακεδονικές πόλεις, και τέλος τη δραστηριότητα των ελληνικών προξενείων.

Γιαννουλόπουλος, Γ. (1999). *Η ευγενής μας τύφλωσις. Εξωτερική πολιτική και εθνικά θέματα από την ήττα του 1897 έως τη Μικρασιατική καταστροφή*, Βιβλιόραμα, σ. 197.

Πηγή 4

Παύλος Μελάς

Σε κλαίει ο λαός. Πάντα χλωρό να σειέται το χορτάρι
στον τόπο που σε πλάγιασε το βόλι, ω παλικάρι!
Πανάλαφρος ο ύπνος σου· του Απρίλη τα πουλιά
σαν του σπιτιού σου να τ' ακούς λογάκια και φιλιά,
και να σου φτάνουν του χειμώνα οι καταρράχτες
σαν τουφεκιού αστραπόβροντα και σαν πολέμου κράχτες.
Πλατειά του ονείρου μας η γη και απόμακρη. Και γέρνεις
εκεί και σβεις γοργά.
Ιερή στιχμή. Σαν πιο πλατιά τη δείχνεις, και τη φέρνεις
σαν πιο κοντά!

Παλαμάς, Κ. (1977). Παύλος Μελάς, στο Λίνος Πολίτης (επιμ.), *Ποιητική ανθολογία*, τόμ. Στ', Δωδώνη, σ. 81.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια κατάσταση επικρατούσε στην Ελλάδα μετά την ταπεινωτική ήττα του 1897;
2. Τι ήταν το «Ανατολικό Ζήτημα»;
3. Ποιο ήταν το αποτέλεσμα του «Μακεδονικού Αγώνα»;

Αποτιμητής

1. Ποιες είναι οι φάσεις της περιόδου που ονομάστηκε «Μακεδονικός Αγώνας»;
2. Ποιες ήταν οι απειλητικές δράσεις κατά των Ελλήνων της Μακεδονίας;

Γλωσσάρι

Αξίωση: Η ενέργεια ή το αποτέλεσμα του αξιώνω. 1. Απαίτηση που βασίζεται σε κάποιο κεκτημένο δικαίωμα. 2. Παράλογη ή υπερβολική απαίτηση.

Διείσδυση: Σταδιακή ανάληψη πρωτοβουλιών και άσκηση επιρροής.

Διαμελισμός: Η ενέργεια ή το αποτέλεσμα του διαμελίζω/κόβω/διαχωρίζω.

Συνητή: Αυτή που ενεργεί πάντοτε ύστερα από ώριμη σκέψη, που δεν παρασύρεται από συναισθηματικές παρορμήσεις και που έχει πάντοτε ως γνώμονα τις κοινωνικά αποδεκτές αξίες.

Προσεταιρισμός: Η ενέργεια του προσεταιρίζομαι, η εξασφάλιση της συμφωνίας, της ευνοϊκής στάσης κάποιου.

Κομιτατζήδες: Ο όρος κομιτατζήδες στη Μακεδονία χρησιμοποιούνταν για να χαρακτηρίσει τους εξαρχικούς ελληνικής καταγωγής που μεταστράφηκαν και υπηρετούσαν τους σκοπούς των Βουλγάρων.

Μακεδονομάχος: Αυτός που πήρε μέρος στον Μακεδονικό Αγώνα.

Εξαρχία: Ανεξάρτητη βουλγαρική Εκκλησία.

29

Το Κίνημα στου Γουδή (1909) και η αλλαγή του πολιτικού σκηνικού

Το Κίνημα στου Γουδή το 1909 **δρομολογήθηκε** από κατώτερους αξιωματικούς του στρατού που σύστησαν μυστικά τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο. Εκδηλώθηκε με στρατιωτική επέμβαση και ενεργοποίησε **πολιτικές διεργασίες**, οι οποίες τελικά οδήγησαν σε εφαρμογή της αρχής της λαϊκής κυριαρχίας. Μετά τη σύγκληση της Εθνοσυνέλευσης το 1910 κατόπιν των πολιτικών ελιγμών του Ελευθέριου Βενιζέλου άνοιξε οριστικά ο δρόμος για την ομαλοποίηση της ελληνικής πολιτικής ζωής.

1908

Ιδρύθηκε μυστικά ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος από κατώτερους αξιωματικούς του στρατού

Σεπτέμβριος του 1909
Ογκώδες λαϊκό συλλαλητήριο στην Αθήνα

Ιανουάριος 1910

Ανάθεση πρωθυπουργίας στον Στέφανο Δραγούμη και προκήρυξη εκλογών

Ο Νικόλαος Ζορμπάς, όπως απεικονίστηκε στη λαϊκή εικονογραφία της εποχής (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Αιτίες δημιουργίας του Στρατιωτικού Συνδέσμου

Η έλλειψη προοπτικής στα εξωτερικά θέματα, η αδυναμία των πολιτικών σχηματισμών να δώσουν λύσεις στα προβλήματα που απασχολούσαν την ελληνική κοινωνία και η αποτυχία αναγεννητικών προσπαθειών είχαν ως αποτέλεσμα τη γενίκευση κλίματος δυσαρέσκειας στο εσωτερικό της χώρας. Τον Οκτώβριο του 1908 ιδρύθηκε μυστικά ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος από κατώτερους αξιωματικούς του στρατού, στα πρότυπα των Νεοτούρκων, με επικεφαλής τον αντισυνταγματάρχη Νικόλαο Ζορμπά. Ο Σύνδεσμος σταδιακά προσέλκυσε και ανώτερους αξιωματικούς και επικράτησαν **μετριοπαθέστερες** απόψεις για τις επόμενες ενέργειές τους.

Το κίνημα στου Γουδή

Από την άνοιξη του 1909 δημιουργήθηκε στην Αθήνα μια κατάσταση συνεχιζόμενης

ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΟΥ
ΓΟΥΔΗ - 1909

αναταραχής που εκφράστηκε με επαναλαμβανόμενες αντικυβερνητικές διαδηλώσεις. Στις 15 Αυγούστου του 1909 **στασίασε** η φρουρά της Αθήνας και κινήθηκε προς του Γουδή. Οι στασιαστές με ηγέτη τον Ζορμπά απείλησαν ότι θα βάδιζαν εναντίον της Αθήνας σε περίπτωση που τα αιτήματά τους δεν γίνονταν άμεσα αποδεκτά από την κυβέρνηση του Δημήτριου Ράλλη. Σε γενικές γραμμές ζητούσαν: (α) μεταρρυθμίσεις στους τομείς της δημόσιας διοίκησης, της δικαιοσύνης και της εκπαίδευσης, (β) ανόρθωση των δημόσιων οικονομικών και διαφανή διαχείριση των κρατικών εσόδων και εξόδων, (γ) μείωση των φόρων και (δ) αύξηση των δαπανών για τις ένοπλες δυνάμεις. Ο Ράλλης (είχε αναλάβει την πρωθυπουργία έναν μήνα νωρίτερα) αρνήθηκε να υποχωρήσει στον εκβιασμό και υπέβαλε την παραίτησή του. Την πρωθυπουργία ανέλαβε ο Κυριακούλης Μαυρομιχάλης, ο οποίος ικανοποίησε όλες τις απαιτήσεις των κινηματιών.

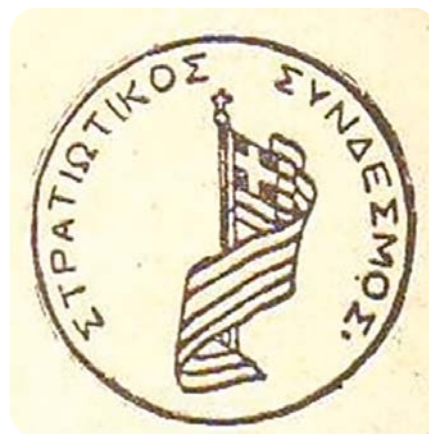
Πολιτικές συνέπειες του κινήματος

Παρά την επικράτηση του κινήματος δεν επιβλήθηκε στρατιωτική δικτατορία. Στόχος των κινηματιών ήταν ο σχηματισμός κυβέρνησης από πολιτικά πρόσωπα, υπό την εποπτεία του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Η κυβέρνηση θα έπρεπε να εφαρμόσει το πρόγραμμα που εισηγούνταν. Τον Σεπτέμβριο του 1909 οι κινηματίες ενθάρρυναν τη διεξαγωγή ογκώδους λαϊκού **συλλαλητηρίου** στην Αθήνα με σκοπό την υποστήριξη των πρωτοβουλιών του Στρατιωτικού Συνδέσμου. Αποτέλεσμα ήταν η λαϊκή αποδοχή του Κινήματος. Η κυβέρνηση Μαυρομιχάλη ψήφισε νόμους που ικανοποιούσαν πολλά από τα αιτήματα του Συνδέσμου. Ωστόσο, οι αντιδράσεις των κατώτερων αξιωματικών, επειδή δεν ικανοποιήθηκαν αιτήματα προαγωγής τους, δημιούργησαν αντιπαραθέσεις στον Στρατιωτικό Σύνδεσμο. Το **διχαστικό** κλίμα προκάλεσε εμπόδια και προβλήματα στην προσπάθεια εφαρμογής των μεταρρυθμίσεων που στόχευαν οι πρωταγωνιστές του κινήματος στου Γουδή. Σε αυτές τις συνθήκες αναζητήθηκε διέξοδος από την κρίση.

ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΣΤΟΥ
ΓΟΥΔΗ: ΠΟΡΕΙΑ
ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ

Η προσπάθεια επίλυσης του
αδιεξόδου και η συμβολή του

Η σφραγίδα του Στρατιωτικού Συνδέσμου

Το συλλαλητήριο της 14ης Αυγούστου 1909 στο Πεδίο του Άρεως. Λαϊκή εικόνα της εποχής (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Ο βασιλιάς Γεώργιος Α' μιλά στο συλλαλητήριο της 14ης Αυγούστου 1909 στο συγκεντρωμένο πλήθος. Λαϊκή εικόνα της εποχής (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Το ξέσπασμα του Κινήματος στη φρουρά της Αθήνας

Ελευθέριου Βενιζέλου

Η ηγεσία του Σύνδεσμου πρότεινε στον Ελευθέριο Βενιζέλο, ο οποίος βρισκόταν στην Κρήτη, να αναλάβει την πρωθυπουργία. Ο Βενιζέλος αρνήθηκε την πρόταση και επέλεξε τον ρόλο του **διαμεσολαβητή** ανάμεσα στον Σύνδεσμο, τα κόμματα και το παλάτι. Η εισήγησή του για σχηματισμό υπηρειακής κυβέρνησης με προοπτική την άμεση προκήρυξη εκλογών στηριζόταν στην εκτίμηση ότι η κατάσταση επέβαλε τη σύμπλευση όλων των πολιτικών δυνάμεων της χώρας. Ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος δεσμευόταν να αυτοδιαλυθεί αμέσως μετά την ανάδειξη και σύγκληση της Εθνοσυνέλευσης. Η λύση αυτή έγινε αποδεκτή από τους αρχηγούς των κομμάτων και τον βασιλιά Γεώργιο Α'. Τον Ιανουάριο του 1910 ο βασιλιάς ανέθεσε την πρωθυπουργία στον Στέφανο Δραγούμη και οι εκλογές ορίστηκαν για τον Αύγουστο. Μετά τον Μάρτιο του ίδιου έτους ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος αυτοδιαλύθηκε.

Πηγή 1

Η αναλαμπή

Η κυρία Μάγιερ, σαν να συνήλθε απότομα, δεν δίστασε να εκμυστηρευθεί αμέσως τις ανησυχίες του άνδρα της για τα τελευταία γεγονότα στο Γουδί. Για το κίνημα των αξιωματικών που είχαν φέρει τα πάνω κάτω κι είχαν αναστατώσει ανήμερα της Παναγίας όλη την Ελλάδα. Κάποιοι μιλούσαν για μια μεγάλη διαδήλωση που προετοιμαζόταν για τις επόμενες ημέρες. Έβραζε η Αθήνα. Και όχι μόνο η Αθήνα. Ο άνδρας της κάθε τόσο μιλούσε για κάποια Φεντερασιόν στη Θεσσαλονίκη.

Θέμελης, Ν. (2003). *Η αναλαμπή*, Κέδρος, σσ. 113-114.

Πηγή 2

Παράγοντες λαϊκής δυσαρέσκειας

Οι συλλογικοί φορείς που διαχειρίστηκαν την πολιτική κίνηση διαμαρτυρίας ήταν οι συντεχνίες της πρωτεύουσας και του Πειραιά και ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος. Η επανάσταση των Νεότουρκων, [...]1908, και η αποκατάσταση του συνταγματισμού στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, συνιστούσε [...] ένα ζηλευτό πρότυπο για ανάλογη αυτόνομη πολιτική δράση. Το ανεκπλήρωτο της Μεγάλης Ιδέας [...] και η «άψογη στάση» που τηρούσαν απέναντι στην Υψηλή Πύλη οι κυβερνήσεις του Δημητρίου Ράλλη και Γεωργίου Θεοτόκη ήταν μια πρόκληση στην οποία οι Έλληνες στρατιωτικοί θεώρησαν καθήκον τους να απαντήσουν.

Πλουμίδης, Σ. (2010). Το κίνημα του 1909: συλλογικά υποκείμενα και γεγονότα 2010. *Το Κίνημα στο Γουδί 1909, Τα Νέα-Ιστορία*, Αθήνα, σ. 61.

Πηγή 3

Αιτήματα του Στρατιωτικού Συνδέσμου

«Το πρόγραμμα του Στρατιωτικού Συνδέσμου δημοσιεύτηκε στις εφημερίδες στις 15 Αυγούστου 1909. Στα σημεία του προγράμματος οι αξιωματικοί:
 - αποδοκίμαζαν «τα ατυχήματα και τους εξευτελισμούς ους [...] υπέστη [το Έθνος]», και τους οποίους δεν θα είχε υποστεί αν είχε «παρασκευασμένην προς άμυνα στρατιωτικήν και ναυτικήν δύναμιν επαρκήν»
 - δήλωναν ότι ο Σύνδεσμος δεν επιδίωκε την «κατάργησιν της Δυναστείας ή την αντικατάστασιν του Βασιλέως, ούτινος το πρόσωπο είναι ιερόν» (sic)

Δερτιλής, Γ. Β. (1985). *Κοινωνικός μετασχηματισμός και στρατιωτική επέμβαση 1880-1909*, Αθήνα: Εξάντας, σσ. 186-187. *Το Κίνημα στο Γουδί 1909, Τα Νέα-Ιστορία*, Αθήνα, σ. 79.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια ήταν τα γεγονότα που ακολούθησαν το κίνημα στο Γουδί και συντήρησαν την πολιτική αναταραχή;
2. Τι ήταν ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος και ποιος ο ρόλος του στο κίνημα στο Γουδί;

Αποτιμητής

1. Ποιοι ήταν οι παράγοντες που οδήγησαν στο Κίνημα στο Γουδί;
2. Ποιες ήταν οι συνέπειες του κινήματος;

Γλωσσάρι

Δρομολογήθηκε: Αρχισε η πραγματοποίηση ενός προγραμματισμένου έργου ή μιας εξελικτικής διαδικασίας.

Πολιτικές διεργασίες: Διαδικασίες που γίνονται στο εσωτερικό ενός πολιτικού χώρου, για να καταλήξει σε κάτι νέο.

Μετριοπαθής: Αυτός που χαρακτηρίζεται από μετριοπάθεια (για ιδέα, ιδεολογία κ.λπ.) που δεν είναι ακραίος.

Στασίασε: Επαναστάτησε.

Συλλαλητήριο: Μαζική, οργανωμένη και κυρίως υπαίθρια συγκέντρωση διαμαρτυρίας, κατά την οποία οι πολίτες προβάλλουν αιτήματα ή απόψεις που έχουν σχέση με θέματα συνδικαλιστικά, πολιτικά, εθνικά ή κοινωνικά.

Διχαστικό: Αυτό που προκαλεί διχασμό, χωρίζει στα δύο.

Διαμεσολαβητής: Αυτός που παρεμβαίνει ανάμεσα σε πρόσωπα, ομάδες, κράτη κ.λπ. για επίλυση διαφορών ή επίτευξη συμφωνίας.

30

Η πνευματική και καλλιτεχνική ζωή στο ελληνικό κράτος κατά τον 19ο αιώνα

Τον 19ο αιώνα η πνευματική και καλλιτεχνική ζωή της Ελλάδας επηρεάστηκε πολύ από τα δυτικά πρότυπα. Ωστόσο, το ζήτημα που κυριάρχησε κατά τον 19ο αιώνα στην πνευματική και καλλιτεχνική ζωή ήταν η φροντίδα για τη δημιουργία μια κοινής εθνικής και πολιτιστικής ταυτότητας.

ΝΕΟΛΑΙΣΤΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο ΚΑΙ ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 20ου ΑΙΩΝΑ

ΕΚΠΡΟΣΩΠΟΙ ΚΑΙ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΑ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑ ΕΡΓΑ

Ανάπτυξη της Ιστορίας και της Λαογραφίας
Η αναζήτηση της εθνικής συνέχειας οδήγησε τους ιστορικούς Σπυρίδωνα Ζαμπέλιο και Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο στη διαμόρφωση του τριμερούς σχήματος μελέτης της ελληνικής ιστορίας: αρχαία, βυζαντινή, νεότερη. Η ίδια ανάγκη έστρεψε το ενδιαφέρον των μελετητών στη λαϊκή ζωή και στα έθιμα (λαογραφία). Μέσα από τη διδασκαλία της ιστορίας και της λαογραφίας το **νεοπαχές** εθνικό πανεπιστήμιο ανέλαβε να **εμφυσῆσει** στους ομογενείς «αλύτρωτους» φοιτητές τις κυρίαρχες εθνικές αξίες, ώστε να τις μεταδώσουν ως εκπαιδευτικοί ή κληρικοί στις πατρίδες τους, όταν θα επέστρεφαν.

Τα ορφανά. Ελαιογραφία του Νικόλαου Γύζη (1871, ιδιωτική συλλογή). Πηγή: https://el.m.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF:Nikolaos_Gyzis_-_The_Orphans.jpg

Γλωσσικό ζήτημα

Ήδη από τα τελευταία χρόνια του 18ου αιώνα γίνεται αντιληπτό ότι κοινή ταυτότητα σημαίνει και κοινή καθομιλούμενη γλώσσα. Κατά συνέπεια, άρχισε εκείνη την εποχή να μορφοποιείται το «γλωσσικό ζήτημα» με αιχμή του δόρατος το «κίνημα του δημοτικισμού». Με το εν λόγω κίνημα συνδέθηκε ιδιαίτε-

ρα το όνομα του Γιάννη Ψυχάρη, **διαπρεπούς** γλωσσολόγου, φιλόλογου και συγγραφέα. Ο καθηγητής Γεώργιος Χατζηδάκις βρέθηκε στον αντίποδα αυτού του κινήματος ως φανατικός πολέμιος του δημοτικισμού και υποστηρικτής της **καθαρεύουσας**, η οποία παρέμεινε επίσημο όργανο του κράτους και της μέσης και ανώτερης εκπαίδευσης μέχρι περίπου τα μέσα του 20ού αιώνα.

Η πρακτική δραστηριότητα του κινήματος του δημοτικισμού εκδηλώθηκε με τη δημιουργία της εταιρείας «Εθνική Γλώσσα» το 1905, του «Εκπαιδευτικού Ομίλου» το 1910 και της «Φοιτητικής Συντροφιάς». Με το σύνθημα «εθνική γλώσσα και εθνική εκπαίδευση» τα μέλη τους συμμετείχαν στην αναθεωρητική κίνηση του Βενιζέλου, με βάση την οποία επιβλήθηκε η ομιλούμενη γλώσσα στη στοιχειώδη εκπαίδευση.

Κίνημα του δημοτικισμού

Στα γράμματα μέχρι και τα μέσα του 19ου αιώνα κυριάρχησε η **εμβληματική** προσωπικότητα του Διονύσιου Σολωμού, εθνικού μας ποιητή, δημιουργού του «Ύμνου εις την Ελευθερία», εμπνευσμένου από τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα των Ελλήνων, που με τη μελοποίηση του Νικόλαου Μάτζαρου έγινε ο εθνικός μας ύμνος. Γύρω του ένας κύκλος από **διανοούμενους** (Γ. Τερτσέτης, Ι. Πολυλάς, Γερ. Μαρκοράς κ.ά.) συγκρότησαν την Επτανησιακή Σχολή.

Παράλληλα η λογοτεχνία του ελεύθερου κράτους αντιπροσωπεύεται, κατά την περίοδο 1830-1880, από το έργο των Φαναριωτών λογίων και της Παλαιάς Αθηναϊκής Σχολής. Η Νέα Αθηναϊκή Σχολή και η γενιά του 1880 με κύριο εκπρόσωπο τον Κωστή Παλαμά σηματοδοτούν τη στροφή από τον **ρομαντισμό** στη θεματική απλότητα που εκφράζεται με τον **ρεαλισμό**.

Η ζωγραφική και η γλυπτική αυτής της περιόδου επηρεάστηκαν από τη **Σχολή του Μονάχου** όπου μαθήτευσαν μερικά από τα πιο γνωστά ονόματα δημιουργών, όπως ο Θεόδωρος Βρυζάκης και ο Νικηφόρος Λύτρας, οι οποίοι εμπνεύστηκαν από τον ελληνικό αγώνα, και ο Κωνσταντίνος Βολανάκης που

Λύσανδρος Καυταντζόγλου.
Ελαιογραφία του Νικηφόρου Λύτρα
(περ. 1886, Εθνική Πινακοθήκη
- Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου,
Αθήνα). Πηγή: Alamy/Visualhellas.gr

Ερνέστος Τσίλερ, Μέγαρο
Σφήμαν (Ιλίου Μέλαθρον).
Πηγή: Shutterstock

Λύσανδρος Καυταντζόγλου,
Η πρόσοψη του κτιρίου Αβέρωφ,
στο Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο.
Πηγή: Shutterstock

ΟΡΟΣΗΜΑ ΤΗΣ
ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗΣ
ΚΑΙ
ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ
ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ 19ο
ΑΙΩΝΑ

εμπνεύστηκε από τη θάλασσα και τη ναυτική ζωή. Στην αρχιτεκτονική τα μεγάλα κτίρια σχεδιάστηκαν με βάση τον κλασικισμό από ξένους αρχιτέκτονες (Χρ. Χάνσεν, Ερν. Τσίλερ). Παράλληλα έδρασαν και Έλληνες αρχιτέκτονες (Στ. Κλεάνθης, Λύσανδρος Καυταντζόγλου). Προς τα τέλη του 19ου αιώνα μορφοποιήθηκε το νεοκλασικό σπίτι με στοιχεία που θυμίζουν την αρχαιότητα.

Η Κόρη των Αθηνών. Ελαιογραφία του Θεόδωρου Βρυζάκη (1860, Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα)

Πηγή 1

Το θέατρο. Τα πρώτα βήματα στο νέο κράτος

Στη σκηνή του νεόκτιστου «Θεάτρου Αθηνών», Έλληνες ηθοποιοί εμφανίστηκαν πρώτη φορά την άνοιξη του 1840. Για την ακρίβεια, ξεκίνησαν να παραστήσουν την τραγωδία του Ιω. Ζαμπέλιου *Τιμολέων* και είχαν ορίσει να κάνουν έναρξη την 25η Μαρτίου, που σχετικά πρόσφατα είχε καθιερωθεί ως εθνική εορτή. [...] Η πολιτική ατμόσφαιρα στην πρωτεύουσα ήταν πολύ ηλεκτρισμένη. Κυβερνητικοί χειρισμοί σε θέματα εξωτερικής πολιτικής είχαν προκαλέσει έξαψη και αντιδράσεις. Η ιδέα να παρασταθεί ένα αντιτυραννικό έργο την ημέρα της εθνικής επετείου δεν ενθουσίασε την εξουσία.

Σπάθης, Δ. (2003). Το θέατρο. Τα πρώτα βήματα στο νέο κράτος, στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τόμ. 4, Ελληνικά Γράμματα, σ. 219.

Πηγή 2

Πολιτική, γλώσσα και κοινωνία 1870-1909

... οι κοινωνικές δυνάμεις που συγκρότησαν τους πόλους της γλωσσικής διαμάχης κατά τον 20ό αιώνα διέφεραν από τις αντίστοιχες του 18ου και του 19ου αιώνα κατά τούτο: Οι δημοτικιστές –εσωτερικά διαφοροποιημένοι– αποτελούσαν ένα σύνολο που ενεργούσε εκτός κρατικών θεσμών και που σκόπευε ή να διεισδύσει στους θεσμούς ή να τους ανατρέψει. Οι οπαδοί της καθαρεύουσας αποτέλεσαν ένα σύνολο που υποστηρίχτηκε από προσδιορισμένους φορείς εξουσίας (Εκκλησία, Κρατική Διοίκηση, Πανεπιστήμιο) και που διέθετε επομένως τα όπλα που του εξασφάλιζε η εξουσία της οποίας ήταν φορέας.

ΓΥΝΑΙΚΕΙΑ
ΕΚΔΟΤΙΚΗ
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ
ΤΟΝ 19ο ΑΙΩΝΑ

Σταυρίδη-Πατρικίου, Ρ. (2003). Πολιτική, Γλώσσα και Κοινωνία 1870-1909, στο Β. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 5, Αθήνα: Νέα Γράμματα σ. 185.

Πηγή 3

Φιλολογικά απομνημονεύματα

Ήμουνα όμως εδώ, πρωτοετής φοιτητής στα «Ορεστειακά» (Νοέμβρης του 1903). Επειδή το «Βασιλικό θέατρο» (τώρα «Εθνικό») έπαιξε την τριλογία του Αισχύλου *Ορέστεια* μεταφρασμένη σε απλή ελληνική γλώσσα από τον κατόπι καθηγητή της ιστορίας Γ. Σωτηριάδη, θύμωσε ο γερο-Μιστριώτης κι έβαλε μπουρλότο στη φοιτητάρια. Μα όταν στις 8 του Νοέμβρη τη νύχτα επιχείρησε το πλήθος να επιτεθεί ενάντια στο θέατρο, ο στρατός πυροβόλησε. Δυο σκοτωμένοι, επτά πληγωμένοι. Η κυβέρνηση Ράλλη άρχισε ανακρίσεις ενάντια στους υποκινητές της οχλαγωγίας. Και ο Μιστριώτης μαζεύτηκε.

Βάρναλης, Κ. (1981). *Φιλολογικά απομνημονεύματα*, Κέδρος, σσ. 63-64.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιο ήταν το κυρίαρχο πνευματικό κίνημα του 19ου αιώνα και πώς εκδηλώθηκε;
2. Ποια είναι η σημασία της μελέτης της Ιστορίας και της Λαογραφίας τη συγκεκριμένη περίοδο;

Αποτιμητής

1. Ποια υπήρξαν τα σημαντικότερα πνευματικά γεγονότα του 19ου αιώνα;
2. Ποιες προσωπικότητες διαμόρφωσαν τα σημαντικότερα πνευματικά γεγονότα της εποχής;
3. Ποια είναι τα βασικά λογοτεχνικά και καλλιτεχνικά ρεύματα της περιόδου;

Γλωσσάρι

Νεοπαχής: Νεοσύστατος.

Εμφυσώ: Εμπνέω σε κάποιον ιδέα ή συναίσθημα.

Διαπρεπής: Αυτός που είναι πολύ καλός σε ορισμένο τομέα και γι' αυτό πολύ γνωστός.

Έμβλημα: Συμβολική παράσταση που χρησιμεύει ως επίσημο διακριτικό σημείο.

Διανοούμενος: Άνθρωπος της επιστήμης και των γραμμάτων.

Καθαρεύουσα: Αρχαιοπρεπής μορφή της νέας ελληνικής γλώσσας.

Σχολή του Μονάχου: Αποτελεί το πλέον σημαντικό εικαστικό κίνημα στην Ελλάδα του 19ου αιώνα, με έντονες επιρροές από την ομώνυμη Βασιλική Ακαδημία Καλών Τεχνών του Μονάχου.

Ρομαντισμός: Καλλιτεχνικό ρεύμα που υπερασπίζεται την ελευθερία έκφρασης του καλλιτέχνη, με έμφαση στα συναισθήματα και την ατομικότητα του ανθρώπου.

Ρεαλισμός: (στη λογοτεχνία και στις τέχνες) Η αντίληψη ότι ο καλλιτέχνης πρέπει να παρουσιάζει το αντικείμενό του όπως ακριβώς είναι, χωρίς καμιά προσπάθεια να το εξωραΐσει ή να το εξιδανικεύσει.

ΕΝΟΤΗΤΑ 5

Η ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ 20ό ΑΙΩΝΑ

31. Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι.
32. Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η εμπλοκή της Ελλάδας (1914-1918).
33. Ο ελληνισμός της Μικράς Ασίας, του Πόντου και της Ανατολικής Θράκης – Η Μικρασιατική Εκστρατεία και η Καταστροφή (1919-1922).
34. Η περίοδος του Μεσοπολέμου (1919-1939).
35. Η είσοδος της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ιταλική επίθεση (1940).
36. Η γερμανική εισβολή (1941).
37. Κατοχή, εθνική αντίσταση, απελευθέρωση και Εμφύλιος Πόλεμος (1941-1949).
38. Η ανασυγκρότηση της Ελλάδας και η ανακοπή της πορείας της από τη Δικτατορία του 1967 (1950-1974).
39. Ο απελευθερωτικός αγώνας του κυπριακού ελληνισμού και η τουρκική εισβολή.
40. Η Μεταπολίτευση και η θέση της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή οικογένεια.

31

Οι Βαλκανικοί Πόλεμοι

Το διάστημα 1912 και 1913 τα βαλκανικά κράτη Σερβία, Μαυροβούνιο, Βουλγαρία και Ελλάδα επαναπροσδιόρισαν τα σύνορά τους, κηρύσσοντας τους Βαλκανικούς Πολέμους ενάντια στην Οθωμανική Αυτοκρατορία.

ΟΙ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ
ΠΟΛΕΜΟΙ
1912-1913

Η ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ
ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΤΗΝ
ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ

Οι Νεότουρκοι, αρχικά, διακήρυτταν την ισότητα ανάμεσα σε όλους τους πληθυσμούς της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Γρήγορα, όμως, ακολούθησαν την πολιτική της αναγκαστικής τουρκοποίησης. Έτσι, την άνοιξη του 1912, τα βαλκανικά κράτη, με στόχο την αυτονομία τους, υπέγραψαν συνθήκες συνεργασίας ανάμεσα στη Σερβία και τη Βουλγαρία και ανάμεσα στη

Βουλγαρία και την Ελλάδα, δημιουργώντας μια συμμαχία. Παρ' όλα αυτά, το καλοκαίρι του 1912, οι Μεγάλες Δυνάμεις επισήμαναν ότι δεν θα ανέχονταν καμία αλλαγή στα υφιστάμενα εδαφικά σύνορα. Η επισήμανση αυτή, ωστόσο, αγνοήθηκε και τον Οκτώβριο του 1912 τα βαλκανικά κράτη Ελλάδα, Σερβία και Βουλγαρία διαδέχτηκαν το Μαυροβούνιο στην προσχεδιασμένη επίθεση και κήρυξαν τον πόλεμο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Ο Έλληνας πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος εισήγαγε δυναμισμό και αισιοδοξία. Η Ελλάδα με αίσθημα **εθνικής ομοψυχίας** εισήλθε στον πόλεμο και τις πρώτες ημέρες, ο ελληνικός στρατός

Ιούλιος 1913. Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος Α' και ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος στον σιδηρο-δρομικό σταθμό της Βυρώνειας Σερρών (Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος», Χανιά)

με αρχιστράτηγο τον διάδοχο Κωνσταντίνο προέλασε στη Μακεδονία. Έφτασε στη Θεσσαλονίκη μόνο μερικές ώρες νωρίτερα από τους Βουλγάρους. Οι Βούλγαροι, όμως, διεκδικούσαν την πόλη με την έντονη εμπορική κίνηση και το σπουδαιότερο λιμάνι στο Βόρειο Αιγαίο. Τελικά, οι Οθωμανοί παρέδωσαν τη Θεσσαλονίκη στον ελληνικό στρατό, ο οποίος μπήκε στην πόλη στις 26 Οκτωβρίου 1912, ημέρα εορτής του πολιούχου της, Αγίου Δημητρίου.

Στο μεταξύ, το ελληνικό ναυτικό, με επικεφαλής τον ναύαρχο Παύλο Κουντουριώτη, ανάγκασε τον οθωμανικό στόλο να κλειστεί στον Ελλήσποντο, επέβαλε την κυριαρχία του στο Αιγαίο και απελευθέρωσε τα νησιά του Βόρειου και Ανατολικού Αιγαίου.

Ταυτόχρονα, οι Σέρβοι κατέκτησαν τα Σκόπια και το Μοναστήρι, και οι Βούλγαροι κυριεύσαν την Αδριανούπολη.

Ένα τμήμα του ελληνικού στρατού με αρχηγό τον αντιστράτηγο Κωνσταντίνο Σαπουτζάκη εκστράτευσε στην Ήπειρο και όδευε νικηφόρο να ελευθερώσει τα Ιωάννινα. Στα νότια περὶχωρα της πόλης υπάρχει ένα ύψωμα, το Μπιζάνι, στο οποίο είχαν κατασκευαστεί ισχυρά οχυρά και το φρούριο έμοιαζε απόρθητο. Έπειτα από δύσκολες μάχες, ο ελληνικός στρατός κατάφερε να παρακάμψει το Μπιζάνι και να βρεθεί στα Ιωάννινα. Οι Οθωμανοί παρέδωσαν την πόλη στις 21 Φεβρουαρίου 1913, και την επομένη, ο ελληνικός στρατός μπήκε στα Ιωάννινα, όπου οι κάτοικοι του επιφύλαξαν μεγάλη και συγκινητική υποδοχή. Στη συνέχεια, ο ελληνικός στρατός προχώρησε στα εδάφη της Βορείου Ηπείρου και απελευθέρωσε το Αργυρόκαστρο, τη Χειμάρρα, την Πρεμετή και έφτασε έως τον Αυλώνα.

Ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος τελείωσε με τη Συνθήκη του Λονδίνου τον Μάιο του 1913, με την οποία η Ελλάδα απέκτησε την Ήπειρο, τη δυτική και το μεγαλύτερο μέρος της Κεντρικής Μακεδονίας, τα νησιά του Βορειοανατολικού Αιγαίου και την Κρήτη.

Οι Βούλγαροι, πάντως, θεώρησαν ότι τα οφέλη τους από τη Συνθήκη του Λονδίνου ήταν δυσανάλογα σε σχέση με τις

29 Οκτωβρίου 1912. Ο βασιλιάς Γεώργιος Α΄ και ο αρχιστράτηγος Κωνσταντίνος εισέρχονται στη Θεσσαλονίκη επικεφαλής του στρατού (Αρχειο Ιδρύματος Ακτία Νικόπολις, Πρέβεζα)

Πρωτοσέλιδο της εφημερίδας Πατρίς στις 27 Οκτωβρίου 1912, την επομένη της εισόδου του ελληνικού στρατού στη Θεσσαλονίκη

Η ΕΛΛΑΔΑ ΣΤΟΝ Α΄ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟ ΠΟΛΕΜΟ

Η παράδοση των Ιωαννίνων (21 Φεβρουαρίου 1913) στη λαϊκή εικονογραφία της εποχής: Ο Εσάτ Πασάς παραδίδει το ξίφος του στον αρχιστράτηγο Κωνσταντίνο (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

ΟΙ ΒΑΛΚΑΝΙΚΟΙ
ΠΟΛΕΜΟΙ

θυσίες τους και ο Β΄ Βαλκανικός Πόλεμος, που ακολούθησε, ήταν μικρής διάρκειας. Έλληνες, Σέρβοι και Μαυροβούνιοι επιτέθηκαν στη Βουλγαρία, η οποία αναγκάστηκε να υπογράψει τη Συνθήκη του Βουκουρεστίου τον Αύγουστο του 1913. Με αυτή τη συνθήκη η Βουλγαρία υποχρεώθηκε σε έναν καθόλου ευνοϊκό **διακανονισμό**, παρόλο που διατήρησε έξοδο στην περιοχή της Θράκης. Η Ελλάδα απελευθέρωσε το υπόλοιπο κομμάτι της Κεντρικής καθώς και την Ανατολική Μακεδονία, ενώ δεν κατάφερε να προσαρτήσει τη Βόρεια Ήπειρο, η οποία ενσωματώθηκε στο νεοσύστατο κράτος της Αλβανίας.

Πηγή 1

Η Θεσσαλονίκη ελεύθερη

Η σημαία μας πρωτοϋψώθηκε στον Λευκό Πύργο εκείνη την ημέρα το πρωί, την ώρα ακριβώς που έρχονταν απ' τον παραλιακό δρόμο η παρέλαση της νίκης. Τα κανόνια, στημένα εκεί κοντά, χαιρετούσαν με πυροβολισμούς, τα καράβια στο λιμάνι σφύριζαν όλα μαζί και έφιπποι προπορεύονταν του στρατού ο βασιλεύς Γεώργιος, ο Διάδοχος και το Επιτελείο. Ο κόσμος που είχε ξεχυθεί στους δρόμους, ζητωκραύγαζε έξαλλος και πολλά μάτια δάκρυσαν από συγκίνηση.

Ζάννας, Α. (1984). *Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα*, ΙΜΧΑ, σ. 163.

Πηγή 2

Η σύζυγος του Γάλλου προξένου στα Ιωάννινα περιγράφει την απελευθέρωση της πόλης.

Αυγή νέα μεταξύ όλων, αυτή η αυγή, αυγή ιστορική! Η πόλις η οποία από πέντε ήδη αιώνων διετέλει υπό την ξενικήν κατάθλιψιν, η πόλις η οποία εκοιμήθη τουρκική και οθωμανική, εξύπνησεν ελληνική και χριστιανική... όλοι έκλαιαν, εγελούσαν, ενηγκαλίζοντο αλλήλους, οι νέοι και οι γέροι, πλούσιοι και πτωχοί.

Σαντεπλέρ, Γ. (1975). *Τα Ιωάννινα Πολιορκημένα*, Οκτώβριος 1912-Μάρτιος 1913, Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιες ήταν οι αλλαγές στα ελληνικά σύνορα μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους;
2. Ποια ήταν η σημασία των Βαλκανικών Πολέμων για την Ελλάδα;

Αποτιμητής

1. Ποια ήταν τα σημαντικά πολεμικά και διπλωματικά γεγονότα των Βαλκανικών Πολέμων;
2. Ποιες ήταν οι συνέπειες των Βαλκανικών Πολέμων ως προς την οικονομική, κοινωνική και πολιτική πορεία του ελληνικού κράτους;
3. Τι σημαίνουν οι έννοιες «συνθήκη», «συμμαχία» και «εθνική ομοψυχία»;

Γλωσσάρι

Εθνική ομοψυχία: Όταν όλο το έθνος διακατέχεται από τα ίδια αισθήματα.

Διακανονισμός: Ρύθμιση των εκκρεμοτήτων μιας υπόθεσης.

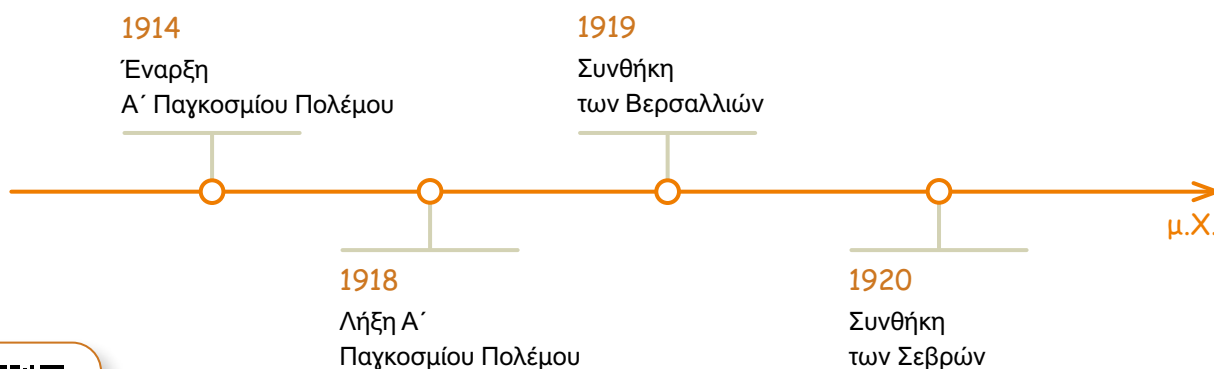

Βαλκανικές χώρες 1912-1913

32

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η εμπλοκή της Ελλάδας (1914- 1918)

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν μια πολεμική σύγκρουση η οποία ξεκίνησε από τα βιομηχανικά κράτη και έπληξε την Ευρώπη από το 1914 μέχρι και το 1918, τερμάτισε την ευρωπαϊκή κυριαρχία στην υφήλιο και κλόνισε την ευρωπαϊκή οικονομία.

Η δολοφονία του διαδόχου της Αυστρίας Φραγκίσκου Φερδινάνδου στο Σεράγεβο της Βοσνίας από έναν Βόσνιο επαναστάτη υπήρξε η αφορμή για την έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Αμέσως μετά, τον Ιούλιο του 1914, η Αυστρία κήρυξε τον πόλεμο στη Σερβία.

Τα αίτια, όμως, ήταν βαθύτερα. Η Αγγλία και η Γερμανία, που διακρίνονταν για τη ραγδαία οικονομική τους ανάπτυξη, ανταγωνίζονταν οικονομικά μεταξύ τους. Η Ρωσία, που στόχο είχε τη διέξοδο στη Μεσόγειο, εξέφραζε ανησυχία για τη διεύρυνση της Αυστροουγγαρίας στα κράτη των Βαλκανίων.

Στο πλευρό των Γερμανών και Αυστριακών συντάχθηκαν η Βουλγαρία και αργότερα η Οθωμανική Αυτοκρατορία, που ονομάστηκαν Κεντρικές Δυνάμεις. Στο πλευρό των Άγγλων, των Γάλλων και των Ρώσων συντάχθηκαν η Σερβία, το Μαυροβούνιο, το Βέλγιο, η Ιαπωνία, η Ιταλία, η Πορτογαλία, και από το 1917 η Κίνα και οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Ο συνασπισμός αυτός ονομάστηκε Εγκάρδια Συνεννόηση (Αντάντ).

Ο πόλεμος ξεκίνησε με σφοδρές μάχες στο Βέλγιο και στη Γαλλία και συνεχίστηκε στο Ανατολικό μέτωπο στη Ρωσία. Το 1915, ο συμμαχικός στόλος προσπάθησε ανεπιτυχώς να ελέγξει τα Στενά του Ελλήσποντου. Αποβιβάστηκε στη Θεσσαλονίκη και οι Γερμανοί με τους Βούλγαρους κατέλαβαν τη Σερβία. Η Αντάντ προσδοκούσε την ανάμειξη της Ελλάδας στο πλευρό των Σέρβων, η οποία όμως δεν πραγματοποιήθηκε. Η Ελλάδα κρατούσε ουδέτερη στάση και οι Σύμμαχοι θεωρούσαν υπεύθυνο

ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ
ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

για αυτό τον βασιλιά Κωνσταντίνο Α΄. Την άνοιξη του 1916, οι Βούλγαροι κατέλαβαν την Ανατολική Μακεδονία και προχώρησαν σε σφαγές του πληθυσμού. Ο Βενιζέλος, αδυνατώντας να επιβάλει με πολιτικά μέσα τις απόψεις του, σχημάτισε φιλική κυβέρνηση προς την Αντάντ και εγκαταστάθηκε στη Θεσσαλονίκη. Η Ελλάδα βίωνε τον **εθνικό διχασμό**. Η κυβέρνηση της Αθήνας επιζητούσε την ουδετερότητα, ενώ η κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης τη συμμετοχή στον πόλεμο στο πλευρό της Αντάντ. Τελικά, τη λύση έδωσαν οι Γάλλοι, οι οποίοι ανάγκασαν τον Κωνσταντίνο Α΄ να φύγει από την Ελλάδα. Ο Βενιζέλος επέστρεψε στην Αθήνα, έγινε πρωθυπουργός και κήρυξε τον πόλεμο στις Κεντρικές Δυνάμεις τον Ιούνιο του 1917.

Την ίδια χρονιά εισήλθαν στον πόλεμο οι ΗΠΑ για να εξασφαλίσουν την ελευθερία των θαλασσών. Οι Γερμανοί έδωσαν περισσότερο βάρος στο δυτικό μέτωπο, αλλά ηττήθηκαν μετά τη μεγάλη στρατιωτική συμμετοχή των Αμερικανών. Οι Βούλγαροι νικήθηκαν από τους Έλληνες και υποχρεώθηκαν να εκκενώσουν τη Μακεδονία. Οι Αυστριακοί περιορίστηκαν στην περιοχή τους από τους Ιταλούς και αναγκάστηκαν να υπογράψουν ανακωχή.

Η Ελλάδα εδαφικά βγήκε κερδισμένη από τον Μεγάλο Πόλεμο. Με τη Συνθήκη του Νεϊγί (1919) της δόθηκε η Δυτική Θράκη, ενώ με τη Συνθήκη των Σεβρών (1920) της παραχωρήθηκαν η Ανατολική Θράκη (μέχρι την Κωνσταντινούπολη), τα νησιά Ίμβρος και Τένεδος, καθώς και η δυνατότητα εξάσκησης κυριαρχικών δικαιωμάτων στην περιοχή της Σμύρνης. Στην Ιταλία δόθηκαν τα Δωδεκάνησα, ενώ στη Μεγάλη Βρετανία αναγνωρίστηκε η προσάρτηση της Κύπρου.

Το 1917 στη Ρωσία ο λαός επαναστάτησε ως αντίδραση στη φτώχεια και την πείνα. Η οικογένεια των Ρομανόφ παραιτήθηκε από τον θρόνο βρίσκοντας βίαιο θάνατο από τους επαναστάτες. Στη φωτογραφία η συνεδρίαση του Πρώτου Σοβιέτ των Εργατών και των Στρατιωτών στην Πετρούπολη

Λιθογραφία του 1920 που απεικονίζει την Ελλάδα μετά τη Συνθήκη των Σεβρών (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

ΟΑ΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟΣ
ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η
ΕΜΠΛΟΚΗ ΤΗΣ
ΕΛΛΑΔΑΣ

14 Ιουλίου 1919. Τμήμα του ελληνικού στρατού παρελαύνει στην Αψίδα του Θριάμβου, στο Παρίσι, κατά τη νικητήρια παρέλαση μετά το πέρας του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Πίνακας του Δημήτριου Βασιλείου (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Πηγή 1

Η προσωπικότητα του Ελευθέριου Βενιζέλου κυριαρχεί στις διεθνείς συνδιασκέψεις.

Ο πρωθυπουργός Βιτόριο Ορλάντο σε δημοσιογράφους στο Παρίσι τον Φεβρουάριο του 1919: «Δεν φαντάζεσθε κύριοι, τι μας συμβαίνει μέσα το συνέδριο. Υπάρχει εδώ μια μορφή που κυριαρχεί της συνδιασκέψεως. Μπαίνουμε όλοι μέσα με προμελετημένα τα ζητήματα, με προσχεδιασμένες αποφάσεις, κι άξαφνα την ώρα που θα λάβη μέρος ο κ. Βενιζέλος, όλα μας τα σχέδια ανατρέπονται. Στο τέλος, όλοι μας, χωρίς να το καταλάβωμε πώς, φθάνουμε να παίρνωμε αποφάσεις αντίθετες εκείνων που είχαμε προσχεδιάσει».

Σπανούδη, Σ., Ημέρες δόξης. Πώς το είδαμε, *Αθηναϊκά Νέα*, 19 Μαρτίου 1936.

Πηγή 2

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος επεξηγεί την πολιτική του θέση σχετικά με τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο

«Μέχρι σήμερα η πολιτική ημών συνίστατο εις διατήρησιν της ουδετερότητος [...]. Αλλ' ήδη καλούμεθα να μετάσχωμεν του πολέμου [...] επ' ανταλλάγμασι, τα οποία πραγματοποιούμενα θα δημιουργήσωσι μίαν Ελλάδα μεγάλην και ισχυράν, τοιαύτην οποιάν ουδ' οι μάλλον αισιόδοξοι ηδύναντο να φαντασθώσι καν προ ολίγων ακόμη ετών. [...]

Βενιζέλος, Ε., Υπόμνημα προς τον βασιλιά Κωνσταντίνο, 11 Ιανουαρίου 1915, στο *Βίβλος Ελευθερίου Βενιζέλου*, 1964.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια ήταν τα αίτια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου;
2. Ποια ήταν τα αίτια της διαφωνίας μεταξύ του Ελ. Βενιζέλου και του Κωνσταντίνου Α΄, και σε τι οδήγησε αυτή;

Αποτιμητής

1. Ποιες ήταν οι αντιμαχόμενες παρατάξεις κατά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο;
2. Ποιοι ήταν οι νικητές και οι ηττημένοι του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου;
3. Ποιοι ήταν οι λόγοι που οδήγησαν στον Εθνικό Διχασμό;

Γλωσσάρι

Εθνικός διχασμός: Ο χωρισμός του έθνους σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα.

33

Ο ελληνισμός της Μικράς Ασίας, του Πόντου και της Ανατολικής Θράκης – Η Μικρασιατική Εκστρατεία και η Καταστροφή (1919-1922)

Ο ελληνικός στρατός, με τη Συνθήκη των Σεβρών του 1920, απέκτησε κυριαρχικά δικαιώματα στην περιοχή της Σμύρνης. Η ήττα του Βενιζέλου στις βουλευτικές εκλογές του 1920 άλλαξε το τοπίο στην εξωτερική πολιτική. Τον Μάιο του 1919 ξεκίνησε η Μικρασιατική Εκστρατεία, που παρά τις νίκες τον πρώτο χρόνο είχε ολέθριες συνέπειες για τους πληθυσμούς στη Μικρά Ασία. Τον Σεπτέμβριο του 1922 η Σμύρνη καταστράφηκε και ο ελληνικός πληθυσμός της εξοττώθηκε από τον τουρκικό στρατό ή αναγκάστηκε να φυγαδευτεί στην Ελλάδα μαζί με άλλους πρόσφυγες από τα μικρασιατικά παράλια, τον Πόντο και την Ανατολική Θράκη.

1920

Συνθήκη
των Σεβρών

Αύγουστος 1922

Τουρκική επίθεση

Μάρτιος 1921

Ελληνική επίθεση

Σεπτέμβριος 1922

Καταστροφή της Σμύρνης

μ.Χ.

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ
ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ
ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ
ΠΟΝΤΟΥ

Ο Ελληνισμός της Μικράς Ασίας και του Πόντου είχε ιστορία τριών χιλιάδων χρόνων και κυριαρχούσε στην

περιοχή δημογραφικά, οικονομικά και πολιτιστικά. Άλλωστε, στην αρχαία Ιωνία γεννήθηκε η φιλοσοφία και αναπτύχθηκαν οι επιστήμες, ενώ η ποίηση και η πεζογραφία σημείωσαν μεγάλη εξέλιξη. Κατά την οθωμανική περίοδο, οι Μικρασιάτες αναδείχτηκαν σε σπουδαίους εμπόρους, βιοτέχνες και τραπεζίτες, με αποτέλεσμα να αποκτήσουν τεράστιες περιουσίες και υψηλό βιοτικό επίπεδο. Παράλληλα, υποστήριζαν την υψηλή μόρφωση των παιδιών τους με σχολεία σε κάθε κοινότητα. Ονομαστές για τα προγράμματα σπουδών τους ήταν η Ευαγγελική Σχολή της Σμύρνης, το Κεντρικόν Παρθεναγωγείον και το Ομήρειον Παρθεναγωγείον στη Σμύρνη και το Φροντιστήριον της Τραπεζούντας. Ταυτόχρονα στην Ανατολική Θράκη, η οποία συμπεριλαμβάνει και την Κωνσταντινούπολη, ο Ελληνισμός είχε έντονη παρουσία με ιδιαίτερη ανάπτυξη στη γεωργία, στο εμπόριο και στα γράμματα.

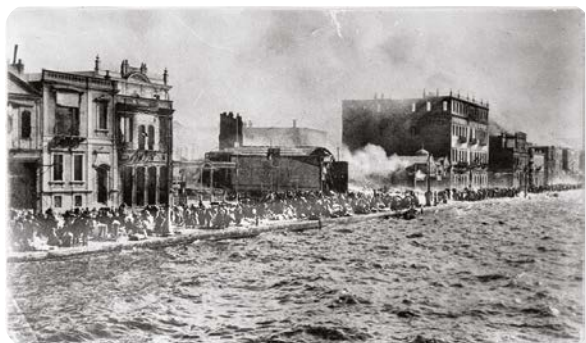
Σοφείον Ευαγγελικής Σχολής,
Μάθημα Γυμναστικής (Κέντρο Μικρασιατικών
Σπουδών, Αθήνα)

Χάρτης της Μικρασιατικής Εκστρατείας

Ιούνιος-Ιούλιος 1921. Παρέλαση ιππικού στο Δορύλαιο (Εσκή Σεχίρ) κατά τη διάρκεια της Μικρασιατικής Εκστρατείας (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Μαρτυρία Αλέξη Αλεξίου: «Έβλεπα τη φλεγόμενη Σμύρνη μέσα από το καράβι, που σιγά-σιγά απομακρυνόταν» (Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα)

Το **εθνικιστικό κίνημα** των Νεότουρκων παρουσίασε έντονη δραστηριότητα στα εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας προχωρώντας από το 1914 στη **γενοκτονία** των Ελλήνων που ζούσαν στον Πόντο, στα παράλια της Μικράς Ασίας και στην Ανατολική Θράκη. Με στόχο την προστασία των ελληνικών πληθυσμών, η Βρετανία, η Γαλλία και η Αμερική συμφώνησαν στην απόβαση των ελληνικών στρατευμάτων στη Σμύρνη τον Μάιο του 1919. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την έξαρση του τουρκικού εθνικισμού υπό την ηγεσία του Μουσταφά Κεμάλ. Τον Αύγουστο του 1920 υπογράφηκε η Συνθήκη των Σεβρών με τον όρο να έχει η Ελλάδα τη διοίκηση στη Σμύρνη για πέντε ακόμη χρόνια. Η περιοχή θα μπορούσε να προσαρτηθεί στην Ελλάδα, εφόσον το ζητούσε η τοπική Βουλή που θα σχηματιζόταν. Η συνθήκη έτυχε ενθουσιώδους υποδοχής από τους Έλληνες, ενώ οι Τούρκοι δεν την επικύρωσαν ποτέ.

Τον Οκτώβριο του 1920 πέθανε ο βασιλιάς Αλέξανδρος και τον Νοέμβριο ο Βενιζέλος νικήθηκε στις βουλευτικές εκλογές. Η ήττα αντανάκλουσε την κούραση από τον πόλεμο, ενώ στη διάρκεια του προεκλογικού αγώνα οι φιλοβασιλικοί είχαν επικρίνει την παράταση του πολέμου. Τον Δεκέμβριο του 1920 και μετά την επάνοδο του βασιλιά Κωνσταντίνου, η Βουλή αποφάσισε να συνεχίσει τον αγώνα ώστε να προασπίσει τα δικαιώματα του ελληνισμού στη Μικρά Ασία. Οι Σύμμαχοι, όμως, εξέφρασαν την αντίθεσή τους στην επιστροφή του βασιλιά και τον Απρίλιο του 1921 κήρυξαν ουδετερότητα.

Παρά τα προβλήματα ανεφοδιασμού και την υστέρηση σε ιππικό και πυροβολικό, τον Μάρτιο του 1921 ξεκίνησε η μεγάλη ελληνική επίθεση, η οποία τον πρώτο χρόνο σηματοδοτήθηκε από νίκες. Τον Αύγουστο του 1922 ο Μουσταφά Κεμάλ εξαπέλυσε μεγάλη επίθεση που κατέληξε

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ
ΤΗΣ ΜΙΚΡΑΣ
ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ
ΤΟΥ ΠΟΝΤΟΥ
ΠΡΙΝ ΤΗΝ
ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ

σε ήττα των Ελλήνων. Στις 8 Σεπτεμβρίου ο ελληνικός στρατός εκκένωσε τη Σμύρνη. Ακολούθησε η κατάληψη της πόλης από τους Τούρκους που συνοδεύτηκε από οδυνηρές στιγμές. Από τη φωτιά που έβαλαν οι Τούρκοι κατα-

στράφηκε το μεγαλύτερο τμήμα της Σμύρνης. 30.000 Έλληνες και Αρμένιοι χριστιανοί σφαγιάστηκαν, ενώ ένας μεγάλος αριθμός προσφύγων κατάφερε να φυγαδευτεί στην Ελλάδα. Ο μητροπολίτης Χρυσόστομος παραδόθηκε στον τουρκικό όχλο βρίσκοντας μαρτυρικό θάνατο. Η μεγάλη αυτή **εθνική συμφορά**, που είναι γνωστή ως Μικρασιατική Καταστροφή, έληξε τη μακρόχρονη δυναμική ελληνική παρουσία στη Μικρά Ασία και επί της ουσίας σήμανε το τέλος της Μεγάλης Ιδέας.

Προκυμαία της Σμύρνης τις μέρες της καταστροφής. Έλληνες σε πανικό που προσπαθούν να διαφύγουν και υπερφορτώνουν τα λίγα διαθέσιμα πλοία (Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, Αθήνα)

Ο αγωνιστής δημοσιογράφος Νίκος Καπετανίδης (1889-1921), εκδότης της εφημερίδας Εποχή της Τραπεζούντας, επέκρινε τις θηριωδίες των Τούρκων και βρήκε τραγικό θάνατο

Πηγή 1

Μαρτυρία από τη Γενοκτονία

«Η πολιτική των Τούρκων είναι μέσω μιας γενικευμένης καταδίωξης του ελληνικού στοιχείου να εξοντώσει τους Έλληνες ως εχθρούς του κράτους, όπως πριν τους Αρμένιους. Οι Τούρκοι εφαρμόζουν τακτική εκτόπισης των πληθυσμών, δίχως διάκριση και δυνατότητα επιβίωσης, απ' τις ακτές στο εσωτερικό της χώρας, ώστε οι εκτοπιζόμενοι να είναι εκτεθειμένοι στην αθλιότητα και τον θάνατο από πείνα. Τα εγκαταλειπόμενα σπίτια των εξοριζομένων λεηλατούνται από τα τουρκικά τάγματα τιμωρίας ή καίονται και καταστρέφονται».

Έγγραφο του Υπουργού Εξωτερικών της Αυστρίας, στο Βλ. Αιτζίδης (2001). *Η γενοκτονία των Ελλήνων στον Πόντο. Καθημερινή της Κυριακής*, 03.06.2001.

Πηγή 2

Ο Αμερικανός πρόξενος στη Σμύρνη περιγράφει την καταστροφή.

Χιλιάδες υποφέρουν και πεθαίνουν στη Σμύρνη. Η κατάσταση των ανθρώπων αυτών ξεπερνά κάθε περιγραφή. Δε θυμάμαι στην ιστορία παρόμοιων ανθρωπίνων συμφορών. Έχοντας πίσω τους τα φλεγόμενα σπίτια τους, οι άνθρωποι αυτοί μένουν επί ώρες και ημέρες στην προκουμιά της Σμύρνης –γυναίκες, άνδρες και παιδιά– κραυγάζοντας και εκλιπαρώντας να φύγουν.

Χόρτον, Τζ. (1926). *Η κατάρα της Ασίας*.

Πηγή 3

Διδασκαλία σε Έλληνες μαθητές στη Σμύρνη, τα χρόνια πριν την καταστροφή

Την ίδια στιγμή, ακουστήκανε οι δώδεκα χτύποι της καμπάνας του ρολογιού της Αγίας Φωτεινής. Ο κύριος Κουρμέντιος σηκώθηκε:

–Όρθιοι, και σιγή ενός λεπτού, διά να τιμήσωμεν την δόξαν της αρχαίας Ελλάδος. Εις το θέατρο τούτο αντηχούν οι τραγωδίες του Αισχύλου και του Σοφοκλέους. Εδώ έψαλλε τα αθάνατα έπη του ο Μελησιγενής Όμηρος.

Τα παιδιά δεν είχανε ακόμα ιδέα για αρχαίο θέατρο...

Πολίτης, Κ. (2006). *Στου Χατζηφράγκου*, Εστία, σ. 52.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιοι πιστεύετε ότι ήταν λόγοι για τους οποίους απέτυχε η Μικρασιατική Εκστρατεία;
2. Τι γνωρίζετε για την καταστροφή της Σμύρνης;

Αποτιμητής

1. Τι γνωρίζετε για τη μακραίωνη ελληνική παρουσία στην Ανατολή;
2. Μετά τις εκλογές του 1920, υπήρξε πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα; Αν ναι, πώς επηρέασε την εξωτερική πολιτική με την Τουρκία και την εξέλιξη της Μικρασιατικής εκστρατείας;
3. Τι σχέση είχε ο τουρκικός εθνικισμός με τη γενοκτονία των Ελλήνων της Μικράς Ασίας, του Πόντου και της Ανατολικής Θράκης;
4. Ποια ήταν η κατάληξη της Μικρασιατικής εκστρατείας και πώς αυτή επηρέασε την ελληνική κοινωνία;

Γλωσσάρι

Εθνικιστικό κίνημα: Επανάσταση με στόχο την αποκατάσταση του έθνους, το οποίο προβάλλεται ως ανώτερο από τα άλλα έθνη.

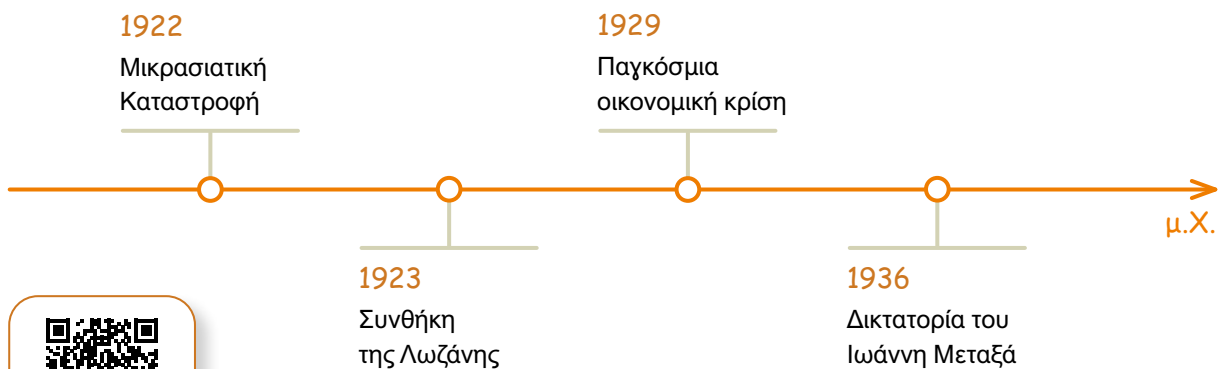
Γενοκτονία: Συστηματική εξόντωση μιας φυλής ή ενός έθνους.

Εθνική συμφορά: Καταστροφή που επηρεάζει την πορεία ενός έθνους.

34

Η περίοδος του Μεσοπολέμου (1919-1939)

Τα έτη 1919-1939 η Ευρώπη αντιμετώπισε μεγάλα οικονομικά, κοινωνικά και πολιτικά προβλήματα, με πιο έντονο την οικονομική κρίση του 1929, η οποία ξεκίνησε από τις ΗΠΑ. Η Συνθήκη της Λωζάνης καθόρισε τα σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, και όρισε την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών. Οι πρόσφυγες που αναγκάστηκαν να μετακινηθούν έπειτα από μεγάλες δυσκολίες, τα πρώτα χρόνια, συνέβαλαν καθοριστικά στην ανάπτυξη της χώρας.

ΟΙ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΕΣ,
ΠΟΝΤΙΟΙ ΚΑΙ
ΘΡΑΚΙΩΤΕΣ
ΠΡΟΣΦΥΓΕΣ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η Ελλάδα μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή αντιμετώπισε μεγάλη πολιτική, κοινωνική και οικονομική κρίση. Με τη συνθήκη ειρήνης της Λωζάνης το 1923, καθορίστηκαν τα σύνορα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας στο μέσο της κοίτης του ποταμού Έβρου, δόθηκαν στην Ελλάδα τα νησιά του Βόρειου Αιγαίου, εκτός της Ίμβρου και της Τένεδου, ενώ τα Δωδεκάνησα παραχωρήθηκαν στην Ιταλία. Επίσης, αποφασίστηκε η υποχρεωτική ανταλλαγή πληθυσμών και η παραμονή του Πατριαρχείου στην Κωνσταντινούπολη.

Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ελλάδα μετά την καταστροφή του 1922

Στο μεταξύ, οι πρόσφυγες, κυρίως από τη Μικρά Ασία, τον Πόντο, αλλά και την Ανατολική Θράκη, ξεπερνούσαν το ένα εκατομμύριο. Έφτασαν στην Ελλάδα σε τραγική κατάσταση, ταλαιπωρημένοι, υποσιτισμένοι και καταβεβλημένοι από τις αρρώστιες και τον ψυχικό τραυματισμό. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα η θνησιμότητα μεταξύ των προσφύγων να είναι πολύ αυξημένη, ιδιαίτερα κατά τους πρώτους

Μυτιλήνη, 1914. Συσσίτιο του Υπουργείου Περιθάλψεως για τους πρόσφυγες από τα παράλια της Μικράς Ασίας (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

Ο Μικρασιάτης Ηλίας Βενέζης στο βιβλίο του *Γαλήνη* αφηγείται την ιστορία μιας ομάδας προσφύγων από τη Μικρά Ασία, που έρχονται να εγκατασταθούν στην έρημη γη της Αναβύσσου Αττικής

Το 1929 στις ΗΠΑ κατέρρευσε το χρηματιστήριο της Νέας Υόρκης και ξέσπασε μια μεγάλη παγκόσμια οικονομική κρίση για αρκετά χρόνια. Πολλοί εργαζόμενοι έχασαν τη δουλειά τους και διαδήλωσαν για αυτό

μήνες. Στην περίθαλψή τους βοήθησαν η Κοινωνία των Εθνών και άλλοι διεθνείς οργανισμοί. Ωστόσο, η εμπειρία που είχαν αποκτήσει στα μεγάλα οικονομικά κέντρα της Μικράς Ασίας και του Πόντου τούς έδωσε τη δυνατότητα να γίνουν πετυχημένοι γεωργοί, έμποροι και βιοτέχνες. Παράλληλα, η παρουσία τους ενίσχυσε την πνευματική και πολιτισμική ζωή της Ελλάδας.

Στην πολιτική ζωή, μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή, αξιωματικοί του στρατού υποχρέωσαν τον βασιλιά Κωνσταντίνο Α΄ να παραιτηθεί και να εγκαταλείψει τη χώρα. Η κυβέρνηση απέδωσε ευθύνες στους υπαίτιους της καταστροφής και αυτοί εκτελέστηκαν αφού καταδικάστηκαν από το Στρατοδικείο τον Νοέμβριο του 1922 (η δίκη αυτή έμεινε γνωστή ως Δίκη των Έξι). Το 1924 ο πρωθυπουργός Αλέξανδρος Παπαναστασίου ανακήρυξε ως πολίτευμα την **αβασίλευτη δημοκρατία**. Ο λαός με δημοψήφισμα επικύρωσε την απόφαση και ο βασιλιάς Γεώργιος ο Β΄ καθαιρέθηκε.

Η πολιτική αστάθεια συνεχίστηκε μέχρι τις εκλογές του 1928 και την ανάδειξη του Ελευθέριου Βενιζέλου ως πρωθυπουργού της Ελλάδας. Ο Βενιζέλος κυβέρνησε μέχρι το 1932 επιδεικνύοντας σημαντικό έργο. Στην εξωτερική πολιτική προσανατολίστηκε προς τη βαλκανική συνεργασία, την ελληνοϊταλική και την ελληνοτουρκική προσέγγιση. Στο εσωτερικό έγιναν διοικητικές και εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις και δημόσια έργα για την ανάπτυξη της γεωργίας.

Στις εκλογές του 1933 επικράτησε το Λαϊκό Κόμμα. Την περίοδο αυτή ακολούθησε μια έντονη πολιτική κρίση με εναλλαγές των κομμάτων στην κυβέρνηση και τελικά την επάνοδο του βασιλιά. Από αυτή την κατάσταση επωφεληθήκε ο Ιωάννης Μεταξάς, ο οποίος είχε ήδη διοριστεί πρωθυπουργός από τον βασιλιά, και κατάρχησε το Κοινοβούλιο επιβάλλοντας δικτατορία στις 4 Αυγούστου 1936.

Σε παγκόσμιο επίπεδο, μετά το τέλος του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όλα τα κράτη βρέθηκαν με οικονομικά προβλήματα. Στην Ευρώπη οι οικονομικές και υλικές καταστροφές ήταν

τεράστιες. Η γεωργία είχε παραμεληθεί, ενώ προτεραιότητα είχε δοθεί στην πολεμική βιομηχανία. Σε πολιτικό επίπεδο, δημιουργήθηκαν τα εθνικά κράτη και με τη χάραξη των συνόρων εμφανίστηκαν προβλήματα με τις μειονότητες. Η παρουσία άλλης εθνότητας στο εσωτερικό των εθνικών κρατών θεωρήθηκε απειλή για την ειρήνη. Το ζήτημα οξύνθηκε με την άνοδο του εθνικισμού. Η κατάσταση επιδεινώθηκε από τις οικονομικές εξελίξεις και ιδιαίτερα από τη μεγάλη οικονομική κρίση του 1929 στις ΗΠΑ.

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ
ΤΟΥ
ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ
(1919-1939)

Πηγή 1

Η εκπαιδευτική πολιτική της κυβέρνησης Βενιζέλου

Η εκπαιδευτική πολιτική έκανε βαθιές τομές, όπως η γενίκευση της μεικτής φοίτησης αγοριών και κοριτσιών στη στοιχειώδη εκπαίδευση και η οικοδόμηση 3.200 σχολικών κτιρίων... περιλάμβανε καινοτόμες μεταρρυθμίσεις, για το πρόγραμμα της μέσης βαθμίδας, για τα σχολικά βιβλία και άλλα χαρακτηριστικά του συστήματος... Γενικά η λεγόμενη μεταρρύθμιση 1929-1932 αποτελεί τη σημαντικότερη τομή στην ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης από τη δεκαετία του 1830...»

Δημαράς, Α., *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, Το ανακοπτόμενο άλμα, Τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*, Μεταίχμιο, 2013, σσ. 193-195.

Πηγή 2

Η ζωή των προσφύγων

«Οι ντόπιοι ήταν πολύ καλοί άνθρωποι και πρόσφεραν από το υστέρημά τους ό,τι μπορούσαν στους πρόσφυγες. Κάθε πρωί κάποιος βρισκόταν να φέρει λίγο ζεστό γάλα... Κάθε πρωί καθόμασταν με τη μάνα μου... κι αγναντεύαμε την Ανατολή, τη Μικρά Ασία, και κλαίγαμε. Φώναζε η μάνα τα παιδιά της: “Γιωργή! Σταυρή! Ελάτε, παιδιά μου! Πού είστε;” Χριστέ μου, γιατί μας το έκανες αυτό; Τι όμορφα που ζούσαμε! Γιατί να γίνει αυτό το κακό;»

Χαϊδεμένου, Φ. (2005). *Τρεις αιώνες μια ζωή, Γιαγιά Φιλιά η Μικρασιάτισσα*, Λιβάνη, σσ. 147-148.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιες ήταν οι συνέπειες της Μικρασιατικής Καταστροφής;
2. Ποια ήταν η πιο σταθερή κυβέρνηση της εποχής του Μεσοπολέμου και τι κατάφερε να πετύχει;

Αποτιμητής

1. Τι σημαίνει ο όρος «πρόσφυγας»;
2. Ποιες είναι οι πολιτικές και οι κοινωνικές εξελίξεις στην Ελλάδα κατά τη διάρκεια του Μεσοπολέμου;
3. Ποιοι είναι οι κύριοι όροι της Συνθήκης της Λωζάνης για την Ελλάδα;
4. Ποια προβλήματα είχε να αντιμετωπίσει η Ελλάδα στη διάρκεια του Μεσοπολέμου;
5. Ποιες ήταν οι πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές αλλαγές στην Ευρώπη κατά τον Μεσοπόλεμο;

Γλωσσάρι

Αβασίλευτη δημοκρατία: Το δημοκρατικό πολίτευμα στο οποίο ο ανώτατος άρχοντας δεν είναι ο βασιλιάς, αλλά ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας που εκλέγεται από τον λαό άμεσα (με εκλογές) ή έμμεσα (από τη Βουλή). Το πολίτευμα αυτό ονομάζεται και προεδρευόμενη δημοκρατία.

35

Η είσοδος της Ελλάδας στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ιταλική επίθεση (1940)

Η οικονομική κρίση του 1929 οδήγησε στην άνοδο του φασισμού στην Ιταλία και του ναζισμού στη Γερμανία. Και οι δύο χώρες εγκαινίασαν μια επιθετική εξωτερική πολιτική και το 1936 μαζί με την Ιαπωνία δημιούργησαν τις δυνάμεις του Άξονα. Η Ελλάδα εντάχθηκε στο στρατόπεδο των Συμμάχων που αποτελούνταν από την Αγγλία και τη Γαλλία. Ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος άρχισε το 1939 με την επίθεση της Γερμανίας στην Πολωνία. Η Ελλάδα το 1940 δέχτηκε την επίθεση των Ιταλών στα ελληνοαλβανικά σύνορα, την οποία αντιμετώπισε αποτελεσματικά. Επρόκειτο για την πρώτη μεγάλη νίκη των Συμμάχων.

Η ΕΙΣΟΔΟΣ ΤΗΣ
ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΟΝ
Β΄ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ
ΠΟΛΕΜΟ.
Η ΙΤΑΛΙΚΗ
ΕΠΙΘΕΣΗ (1940)

Η οικονομική κρίση του 1929 κατέστρεψε οικονομικά το μεγαλύτερο τμήμα του πληθυσμού της Ευρώπης, οδηγώντας σε ξέσπασμα κινητοποιήσεων και αναταραχών.

Στην Ιταλία, οι κοινωνικές αναταραχές έδωσαν την ευκαιρία στον **φασισμό** του Μπενίτο Μουσολίνι να επιβληθεί. Παράλληλα, στη Γερμανία η οικονομική κρίση και οι ταπεινωτικοί όροι του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου συντέλεσαν στην επιβολή του ναζιστικού κόμματος. Και στις δύο χώρες καταργήθηκαν η Βουλή και οι ατομικές ελευθερίες. Ο αρχηγός των **ναζί**, Αδόλφος Χίτλερ, δεν πίστευε ότι ο λαός ήταν άξιος να ρυθμίζει μόνος του την τύχη του, αλλά ότι ήταν υποχρεωμένος να υπακούει το κράτος που ταύτιζε με το ναζιστικό κόμμα. Θεωρούσε ότι η γερμανική φυλή είναι ανώτερη από τις άλλες και προορισμένη να κυβερνήσει τον κόσμο.

Μπενίτο Μουσολίνι
και Αδόλφος Χίτλερ

Ιωάννης Μεταξάς (1871-1941)

ΕΛΛΗΝΟΪΤΑΛΙΚΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

«... τονίζω τούτο ιδιαίτερως, ότι δεν θα περάσουν οι Ιταλοί από το Καλπάκι...»
 Χαράλαμπος Κατσιμήτρος,
 Διοικητής 8ης Μεραρχίας Πεζικού

Στρατιώτες και ημιονηγοί στο Αλβανικό Μέτωπο.
 Φωτ. Δημήτριος Χαρισιάδης
 (Μουσείο Μπενάκη, Αθήνα)

Το 1936 η Γερμανία συμμαχισε με την Ιταλία και την Ιαπωνία, σχηματίζοντας τη συμμαχία των χωρών του Άξονα. Και οι τρεις χώρες επέδειξαν έντονη **επεκτατική πολιτική** από νωρίς, προσαρτώντας ή κατακτώντας γειτονικά κράτη. Οι Γερμανοί υπέγραψαν σχέδιο μη επίθεσης με τους Ρώσους και οργάνωσαν την επίθεσή τους στις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης. Απέναντί τους είχαν τη συμμαχία της Αγγλίας και της Γαλλίας, η οποία στην αρχή ακολούθησε την **πολιτική του κατευνασμού**. Το 1939 ο Χίτλερ επιτέθηκε στην Πολωνία απαιτώντας πρόσβαση σε λιμάνι της. Το γεγονός αυτό αποτέλεσε την αφορμή για τους Συμμάχους να κηρύξουν τον πόλεμο κατά της Γερμανίας.

Η Ελλάδα από το καλοκαίρι του 1940 δεχόταν συνεχώς προκλήσεις από τους Ιταλούς. Η σημαντικότερη υπήρξε ο τορπιλισμός του αντιτορπιλικού «Έλλη» μέσα στο λιμάνι της Τήνου τον Δεκαπενταύγουστο. Στη συνέχεια, στις 28 Οκτωβρίου 1940 στις τρεις το πρωί, ο Ιταλός πρέσβης στην Αθήνα Εμανουέλε Γκράτσι επέδωσε στον Έλληνα πρωθυπουργό Ιωάννη Μεταξά, στο σπίτι του στην Κηφισιά, τηλεσίγραφο με το οποίο απαιτούσε την ελεύθερη διέλευση του ιταλικού στρατού από τα ελληνοαλβανικά σύνορα και την κατάληψη στρατιωτικών βάσεων στην Ελλάδα. Ο Μεταξάς αρνήθηκε απαντώντας: «Λοιπόν, έχουμε πόλεμο». Το ελληνικό «Όχι» εξέφρασε τα συναισθήματα ολόκληρου του λαού.

Την ίδια μέρα, τις πρώτες ώρες του πολέμου, οι Ιταλοί εισέβαλαν στο ελληνικό έδαφος και οι δυνάμεις τους αναπτύχθηκαν στην περιοχή του Πωγωνίου και της Κόνιτσας. Οι ελληνικές δυνάμεις αναγκάστηκαν να συμπτυχθούν και γρήγορα ανασυντάχθηκαν. Ο διοικητής της 8ης Μεραρχίας Χαράλαμπος Κατσιμήτρος επέλεξε να κρατήσει τη γραμμή άμυνας στο Καλπάκι. Στην περιοχή έγιναν σφοδρές μάχες. Τελικά, δικαιώθηκε καταφέροντας να αναχαιτίσει τους Ιταλούς και στις 10 Νοεμβρίου 1940 να περάσει στην αντεπίθεση. Μέχρι τα μέσα Δεκεμβρίου ο ελληνικός στρατός κινήγησε τους Ιταλούς στην Αλβανία και απελευθέρωσε τη Βόρειο Ήπειρο. Η νίκη του ελληνικού στρατού ήταν η πρώτη νίκη των Συμμάχων και η πρώτη ήττα των δυνάμεων του Άξονα, εξυψώνοντας το ηθικό των λαών στην Ευρώπη.

Πηγή 1

Η πορεία των Ελλήνων στρατιωτών προς το μέτωπο

Ξημερώνοντας τ' Αχιαννίου, με την αύριο των Φώτων, λάβαμε τη διαταγή να κινήσουμε πάλι μπροστά, για τα μέρη όπου δεν έχει καθημερινές και σκόλες. Έπρεπε, λέει, να πιάσουμε τις γραμμές που κρατούσανε ως τότε οι Αρτινοί, από Χιμάρα ως Τεπελένι. Λόγω που εκείνοι πολεμούσανε απ' την πρώτη μέρα, συνέχεια, κι είχαν μείνει σχεδόν οι μισοί και δεν αντέχανε άλλο. Νύχτα πάνω στη νύχτα βαδίζαμε ασταμάτητα, ένας πίσω απ' τον άλλο, ίδια τυφλοί.

Ελύτης, Ο. (2002). Η πορεία προς το μέτωπο, στο *Άξιον Εστί*, Ίκαρος, σ. 136.

Πηγή 2

Μια ηρωίδα της Πίνδου αφηγείται

Στην πλάτη! Στα χέρια πού να βάλεις τόσο βάρος; Άλλη έπαιρνε περισσότερο βάρος, άλλη λιγότερο... Κάποιες φορές στην επιστροφή, φέρναμε και τραυματίες. Δεν υπήρχαν μονοπάτια. Τα ζώα δεν μπορούσαν να κουβαλήσουν, μόνο οι γυναίκες... Την ημέρα δεν δουλεύαμε, ήταν τα αεροπλάνα και κρυβόμασταν στους θάμνους... «Γυναίκες, τα αεροπλάνα, καθίστε!» Καθόμασταν. Το βράδυ, μόλις νύχτωνε, έφευγαν τα αεροπλάνα, μας έλεγαν: «Γυναίκες, κουβαλάτε!». Ανάβαμε τα δαδιά και κουβαλούσαμε με το φως τους ή με την αστροφεγιά. Περπατούσαμε δώδεκα, δεκατρία χιλιόμετρα κάθε μέρα...

Βούγια Αρετή, *Η ηρωίδα της Πίνδου*, στο <https://www.istorima.org/graptos/207/i-iroida-tis-pindou/>

Οι γυναίκες της Πίνδου όπως αποτυπώθηκαν στη λαϊκή εικονογραφία της εποχής (Εθνικό Ιστορικό Μουσείο, Αθήνα)

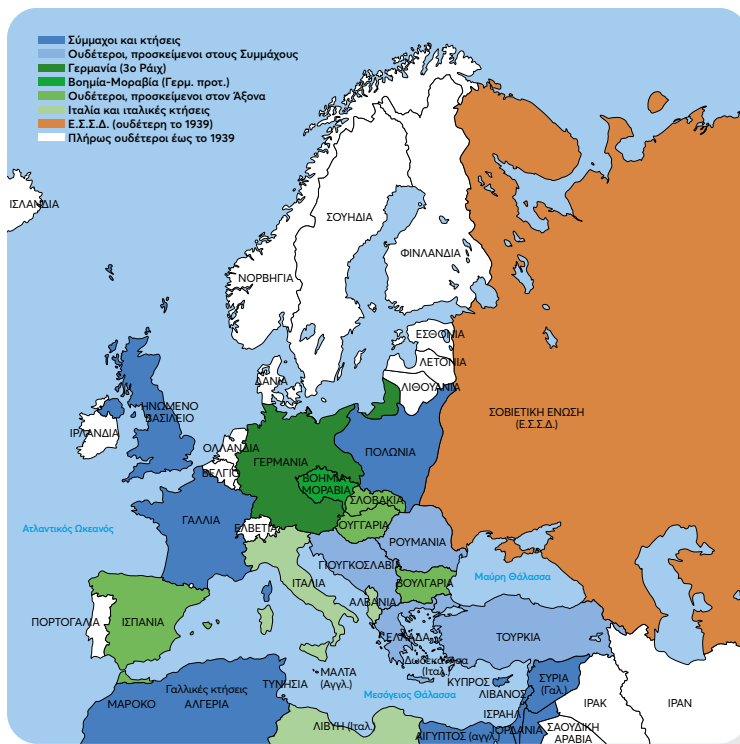
Ιταλικόν άνακινωθέν: 'Ε βροχή καί ή κακοκαιρία μίς θυμώδης ήρπύλας.

Γλυσινοσία Ν. Κατωτάκης'

Τά παράπονά των
«Τήν Ιταλία δαδία μόνε κέ όσο
επί τή θύρα τού πόλεμου»
Γάλλους.

Μουσουλίν... Μ' άδελφάνε μόνε καί μί έφοδόν κούρτζι
έπί τή θύρα τού πόλεμου

Οι συμμαχίες των χωρών στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιες ήταν οι αιτίες που οδήγησαν στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο;
2. Ποιες ήταν οι συμμαχίες που δημιουργήθηκαν κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο;

Αποτιμητής

1. Ποια είναι η ιδεολογική συγγένεια του φασισμού και του ναζισμού;
2. Ποια είναι η σημασία του Ελληνοϊταλικού Πολέμου;
3. Ποια ήταν τα σημαντικότερα γεγονότα του Ελληνοϊταλικού Πολέμου;

Ελληνοϊταλικός πόλεμος 1940-41

Γλωσσάρι

Φασισμός: Δικτατορία που επέβαλε ο Μουσολίνι στην Ιταλία.

Ναζί: Οπαδός, σύμμαχος και συνοδοιπόρος του Αδόλφου Χίτλερ.

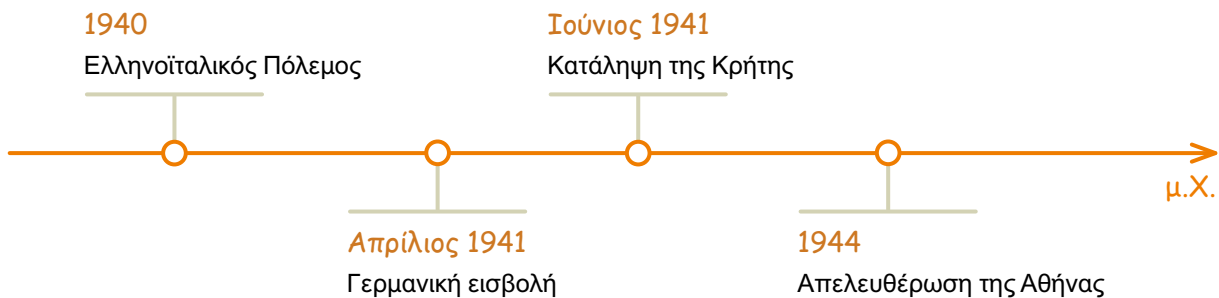
Επεκτατική πολιτική: Κράτη που επεκτείνουν τα εδάφη τους σε βάρος άλλων κρατών.

Πολιτική του κατευνασμού: Υποχωρητικότητα απέναντι σε έναν επιθετικό αντίπαλο, προκειμένου να ικανοποιηθούν τα αιτήματά του και να αποφευχθεί μια ευρύτερη σύγκρουση.

36

Η γερμανική εισβολή

Η γερμανική εισβολή στην Ελλάδα ξεκίνησε στις 6 Απριλίου 1941 από τα σύνορα με τη Γιουγκοσλαβία και τη Βουλγαρία. Σε λίγες ημέρες επεκτάθηκε σε όλη τη χώρα. Τα χρόνια της Κατοχής ήταν δύσκολα. Ο ελληνικός λαός ήρθε αντιμέτωπος με την έλλειψη τροφίμων και πρώτων υλών στη βιομηχανική παραγωγή. Τον λιμό ακολούθησαν διώξεις, μαζικές σφαγές, πυρπολήσεις και λεηλασίες. Σχεδόν το σύνολο των Εβραίων της Ελλάδας εξοντώθηκε στα ναζιστικά στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Τον χειμώνα του 1940-1941, η ήττα των ιταλικών στρατιωτικών δυνάμεων από τον ελληνικό στρατό άλλαξε την πορεία του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Οι πληροφορίες για εγκατάσταση βρετανικών στρατιωτικών βάσεων στην Ελλάδα, καθώς και η προσπάθεια να εξασφαλιστούν τα συμφέροντα των Γερμανών στα Βαλκάνια πριν από την επίθεση στη Σοβιετική Ένωση οδήγησαν τον Χίτλερ να προχωρήσει σε σφοδρή επίθεση την οποία δεν είχε προσχεδιάσει.

Μουσείο Καλαβρυτινού Ολοκαυτώματος

Η γερμανική εισβολή ξεκίνησε στις 6 Απριλίου 1941 με την επίθεση των γερμανικών στρατευμάτων από τη μεριά των συνόρων με τη Γιουγκοσλαβία και τη Βουλγαρία. Η σθεναρή αντίσταση των Ελλήνων κράτησε τέσσερις ημέρες. Τα οχυρά δεν καταλήφθηκαν, αλλά παρακάμφθηκαν. Οι μαχόμενοι σε αυτά παραδόθηκαν, δεχόμενοι τον θαυμασμό των Γερμανών αξιωματικών.

Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ
ΣΗΜΑΙΑ ΣΤΗΝ
ΑΚΡΟΠΟΛΗ

Σε λίγες μέρες όλη η Ελλάδα είχε καταληφθεί από τα γερμανικά στρατεύματα. Στην Κρήτη έγιναν σκληρές μάχες και Γερμανοί προσέγγισαν το νησί μόνο από τον αέρα, προσχειώνοντας επίλεκτους

Εβραίοι της Θεσσαλονίκης έτοιμοι για επιβίβαση στο τρένο

Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ

Οι ναζί συγκεντρώνουν 9.000 Εβραίους στην πλατεία Ελευθερίας στη Θεσσαλονίκη, 11 Ιουλίου 1942

Εκτοπισμός Εβραίων από τα Ιωάννινα, 25 Μαρτίου 1944

Πηγή 1

Ο εκτοπισμός των Εβραίων των Ιωαννίνων στο Άουσβιτς

Ένα πρωί μας χτύπησαν την πόρτα. Ανοίξαμε. Λέει «σε μισή ώρα θα ετοιμαστείτε γιατί φεύγετε. Σας διώχνουμε». Κλάματα η μητέρα μου. Θυμάμαι ο πατέρας μου της είπε «μην κλαις, έλα να συγκεντρωθούμε να δούμε τι θα κάνουμε». Πήραμε ρούχα να φορέσουμε, κουβέρτες. Ό,τι προλάβαμε μέσα σε μισή ώρα. [...] Εκείνη την ημέρα φυσούσε, χιόνιζε. Ήρθαν τα αυτοκίνητα, τζιπς και μας πήραν. Ήταν πολύς κόσμος. Μας πήγαν στη Λάρισα. Εκεί κάτσαμε οκτώ μέρες. [...] [Από] κει μας πήγαν οι Γερμανοί στην Πολωνία...

Ναχμία, Ζ., *Σαν πρόκες καρφώνονται οι λέξεις*, Εβραϊκό Μουσείο Ελλάδας.
<https://www.jewishmuseum.gr/zanet-nachmia-1924/>

Η ΕΞΟΝΤΩΣΗ
 ΤΗΣ
 ΡΩΜΑΝΙΩΤΙΚΗΣ
 ΚΟΙΝΟΤΗΤΑΣ
 ΤΩΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

αλεξιπτωτιστές. Την άμυνα του νησιού είχαν αναλάβει ελληνικές και βρετανικές στρατιωτικές δυνάμεις. Τελικά, το νησί πέρασε στα χέρια των Γερμανών, που πλήρωσαν βαρύ τίμημα σε ανθρώπινες ζωές.

Παράλληλα, οι Γερμανοί εφάρμοσαν την πρακτική των αντιποινων, για την αντίσταση που συναντούσαν, σε βάρος του άμαχου πληθυσμού. Μεγάλα εγκλήματα πολέμου ήταν οι μαζικές σφαγές στα Καλάβρυτα, στους Πύργους, στο Κομμένο, στο Δίστομο και στα Άνω και Κάτω Κερδύλλια. Εκτός από την πυρπόληση πολλών χωριών σε όλη την Ελλάδα, οι Γερμανοί προχώρησαν σε λεηλασίες έργων τέχνης και **πολιτισμικών αγαθών** και σε καταστροφή των **υποδομών της χώρας**.

Από το 1933 ο Χίτλερ άρχισε να εφαρμόζει την πολιτική του για κάθαρση της γερμανικής φυλής από άλλες φυλές, η οποία στόχο είχε τον διωγμό των Εβραίων από τη Γερμανία. Τρία χρόνια μετά οι ναζί οργάνωσαν στρατόπεδα συγκέντρωσης με στόχο να εξολοθρεύσουν τον εβραϊκό πληθυσμό. Τα χρόνια του πολέμου, οι διώξεις και οι εξοντώσεις επεκτάθηκαν σε όλες τις χώρες που κατέλαβαν, έλαβαν διαστάσεις γενοκτονίας και έμειναν γνωστές ως Ολοκαύτωμα. Στην Ελλάδα, οι Γερμανοί μετέφεραν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης Άουσβιτς 50.000 **Σεφαραδίτες Εβραίους** της Θεσσαλονίκης που βρήκαν τραγικό θάνατο. Θύμα του Ολοκαυτώματος υπήρξε και η **Ρωμανιώτικη εβραϊκή κοινότητα** των Ιωαννίνων που αποτελούσε το παλιότερο στοιχείο των Εβραίων στη χώρα.

Πηγή 2

Μετά τη σφαγή στα Καλάβρυτα

Οι εκτελέσεις ήταν η πρώτη πράξη μιας αληθινής αρχαίας τραγωδίας. Η συνέχεια, η δεύτερη πράξη, ακόμα πιο τραγική. Όλες οι γυναίκες έπρεπε μέσα σε ελάχιστο χρονικό διάστημα, από τη μια, να συγκλονιστούν με τον χαμό συζύγων, παιδιών και αδελφών και από την άλλη να ανασυγκροτηθούν εσωτερικά, να σηκώσουν τα μανίκια, να ανοίξουν λάκκους για να ενταφιάσουν τους λατρεμένους δικούς τους και στη συνέχεια να βρουν κάποια στέγη και να φροντίσουν όσα παιδιά άφησαν ζωντανά αυτοί...

Δημοπούλου, Μ., *Καλάβρυτα 1943: «Ήμουν μέσα στο φλεγόμενο σχολείο όταν άνοιξε η πόρτα»*, συνέντευξη στον Δ. Δανίκα, <https://www.protothema.gr/greece/article/1179733/kalavruta-1943-hmoun-mesa-sto-flegomeno-sholeio-otan-anoixe-i-porta/>, 09.11.2021

Άννα Φρανκ, η συγκλονιστική ιστορία της Γερμανοεβραίας έφηβης που έπεσε θύμα του Ολοκαυτώματος και κατέγραψε την τραγική ιστορία της στο προσωπικό της ημερολόγιο

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιες ήταν οι εγκληματικές πράξεις των ναζί στην Ελλάδα κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο;
2. Ποια ήταν η αιτία εξόντωσης του εβραϊκού πληθυσμού;

Αποτιμητής

1. Ποια σημασία είχε για τις δυνάμεις του Άξονα η κατάληψη της Ελλάδας;
2. Πότε πραγματοποιήθηκε η γερμανική εισβολή;
3. Ποια ήταν τα αίτια και οι τραγικές συνέπειες του Ολοκαυτώματος;

Γλωσσάρι

Πολιτισμικά αγαθά: Κάθε αντικείμενο που έχει σημασία για την αρχαιολογία, την προϊστορία, την ιστορία, τη λογοτεχνία, την τέχνη ή την επιστήμη.

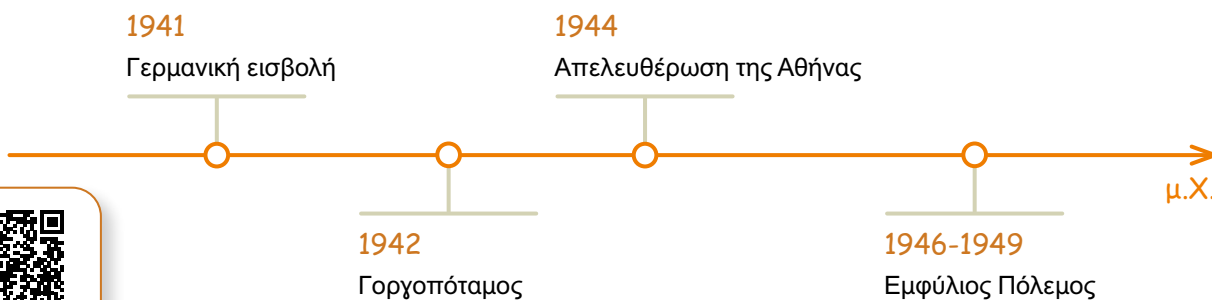
Υποδομές: Δρόμοι, γέφυρες και γενικά κατασκευαστικά έργα για τη μετακίνηση του πληθυσμού.

Ρωμανιώτες Εβραίοι: Η παλιότερη κοινότητα των Εβραίων στην Ευρώπη που χρησιμοποιούν την ελληνική γλώσσα στην καθημερινότητά τους.

37

Κατοχή, Εθνική Αντίσταση, απελευθέρωση και Εμφύλιος Πόλεμος (1941-1949)

Μετά τη γερμανική εισβολή, οι κατακτητές επέβαλαν στην Ελλάδα ένα σκληρό καθεστώς τριπλής κατοχής, το οποίο επέφερε μεγάλα δεινά στη χώρα. Οι Έλληνες, την ίδια χρονιά, οργάνωσαν την αντίσταση με αξιοσημείωτη επιτυχία, παρ' όλη την πολιτική των αντιποίνων που ακολουθούσε ο γερμανικός στρατός. Γρήγορα, όμως, αναπτύχθηκε δυσπιστία μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων, που οδήγησε μεταπολεμικά στον Εμφύλιο Πόλεμο και στις τραγικές συνέπειές του.

ΚΑΤΟΧΗ, ΕΘΝΙΚΗ
ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ,
ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΣΗ
ΚΑΙ ΕΜΦΥΛΙΟΣ
ΠΟΛΕΜΟΣ
(1941-1949)

Σκελετωμένα παιδιά κατά τη διάρκεια του λιμού της Αθήνας (Συλλογή Μιχάλη Τσάγκαρη)

Μανώλης Γλέζος (1922-2020),
Απόστολος Σάντας (1922-2011)

Τον Ιούνιο του 1941, οι κατακτητές δημιούργησαν στην Ελλάδα τρεις ζώνες ελέγχου, τη γερμανική, τη βουλγαρική και την ιταλική. Οι Γερμανοί επέβαλαν ένα σκληρό καθεστώς κατοχής, απαιτώντας από τους Έλληνες να πληρώσουν το κόστος της διαμονής τους στη χώρα. Ταυτόχρονα, **επίταξαν** τις πρώτες ύλες βιομηχανικής παραγωγής και τα τρόφιμα. Η έλλειψη τροφίμων οδήγησε τους πολίτες των πόλεων σε **λιμό**. Υπολογίζεται ότι 300.000 άνθρωποι πέθαναν τον χειμώνα του 1941-1942 από την πείνα. Καθ' όλη τη διάρκεια της Κατοχής, ο άμαχος πληθυσμός υπέφερε από την πολιτική των αντιποίνων που ακολουθούσαν οι κατακτητές. Πολλοί Έλληνες οδηγήθηκαν σε μαζικές εκτελέσεις και στα κρατητήρια. Πυρπολήθηκαν χωριά και λεηλατήθηκαν πολιτισμικοί θησαυροί. Πολλά σχολικά κτίρια βομβαρδίστηκαν ή επιτάχθηκαν. Επιβλήθηκε απαγόρευση κυκλοφορίας και λο-

γοκρισία στις εφημερίδες. Ακολουθώντας την ίδια πολιτική των Γερμανών, οι Βούλγαροι προχώρησαν στην εξόντωση και την απέλαση του ελληνικού πληθυσμού στη Μακεδονία και τη Θράκη.

Ο ελληνικός λαός, από τις πρώτες μέρες της Κατοχής, οργάνωσε την αντίστασή του. Η πρώτη πράξη αντίστασης ήταν το κατέβασμα της γερμανικής σημαίας από την Ακρόπολη, τον Μάιο του 1941, από τους Μανόλη Γλέζο και Απόστολο Σάντα. Την ίδια χρονιά ιδρύθηκαν οι αντιστασιακές οργανώσεις Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ) και Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ), οι οποίες σε λιγότερο από έναν χρόνο ίδρυσαν τα ένοπλα αντάρτικα σώματα ΕΛΑΣ και ΕΟΕΑ, αντίστοιχα.

Τον Νοέμβριο του 1942, τα σώματα των ΕΛΑΣ και ΕΟΕΑ και Βρετανοί σαμποτέρ συνεργάστηκαν και πέτυχαν την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου στη Φθιώτιδα, στην οποία περνούσε η σιδηροδρομική γραμμή Αθήνας-Θεσσαλονίκης. Έτσι, αποκόπηκε η μεταφορά προμηθειών του γερμανικού στρατού για έξι εβδομάδες.

Από τα μέσα του 1943, οι αντάρτικες ομάδες κατάφεραν να απελευθερώσουν ένα μεγάλο τμήμα της ορεινής ηπειρωτικής Ελλάδας, που ονομαζόταν «Ελεύθερη Ελλάδα». Μάλιστα, το ΕΑΜ ανέλαβε τη διοίκηση αυτών των περιοχών δημιουργώντας την «Κυβέρνηση του Βουνού» στην Ευρυτανία.

Παρ' όλα αυτά, αναπτύχθηκε αμοιβαία δυσπιστία μεταξύ των αντιστασιακών οργανώσεων, η οποία εξελίχθηκε σε ανοιχτή ρήξη. Στις 12 Οκτωβρίου 1944 τα γερμανικά στρατεύματα αποχώρησαν από την Αθήνα και η Ελλάδα ήταν και πάλι ελεύθερη. Η νέα κυβέρνηση εθνικής ενότητας ζήτησε τον αφοπλισμό του ΕΛΑΣ και αυτό προκάλεσε συλλαλητήριο διαμαρτυρίας και μάχες στο κέντρο της Αθήνας.

Τα επόμενα χρόνια η κατάσταση ανάμεσα στους Έλληνες επιδεινώθηκε. Το αποτέλεσμα ήταν το 1946 να ξεσπάσει Εμφύλιος Πόλεμος που προξένησε τεράστια δεινά σε όλες τις πλευρές. Στη σύγκρουση αναμετρήθηκαν ο Εθνικός Στρατός από την πλευρά της φιλοδυτικής κυβέρνησης και ο Δημοκρατικός Στρατός Ελλάδας από την πλευρά του Κομμουνιστικού Κόμματος. Ο απολογισμός του ήταν φοβερός. Πέρα από τις καταστροφές στις υποδομές, δεκάδες χιλιάδες Έλληνες έχασαν τη ζωή τους, χιλιάδες άλλοι διέφυγαν σε χώρες της Ανατολικής Ευρώπης ή έγιναν πρόσφυγες στο εσωτερικό, ενώ πολλοί αντιμετώπισαν διώξεις.

Ο Θανάσης Κλάρας (1905-1945), γνωστός με το όνομα Άρης Βελουχιώτης, ηγήθηκε του ΕΛΑΣ (φωτ.: Σπύρος Μελετζής)

Ναπολέων Ζέρβας (1891-1957), στρατιωτικός και ιδρυτής του ΕΔΕΣ

Στις 28 Φεβρουαρίου 1943, η κηδεία του ποιητή Κωστή Παλαμά μετατράπηκε σε εκδήλωση πατριωτικής έξαρσης

Νοέμβριος 1942. Η γέφυρα του Γοργοπόταμου μετά την ανατίναξή της

12 Οκτωβρίου 1944, απελευθέρωση της Αθήνας

Την Πρωτομαγιά του 1944, στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής εκτελέστηκαν 200 Έλληνες αριστεροί από τους ναζί ως αντίποινα για τον φόνο του υποστράτηγου Φραντς Κρεχ και τριών ατόμων της συνοδείας του από δυνάμεις του ΕΛΑΣ

Πηγή 1

Η ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου

Οι δυναμιστοί κάνουν τη δουλειά τους από χθες 24ην ώρα και την 1:25 ακούγεται η πρώτη ανατίναξη. Βλέπω τη γέφυρα να πέφτη όλη συντρίμια. Ήταν τρομερή η έκρηξις. Με ειδοποιούν ότι έχουν ανάγκη να κάνουν και δεύτερη ανατίναξη και ότι χρειάζεται μισή και πλέον ώρα. Πράγματι την 2:21 γίνεται και δεύτερη ανατίναξις και τότε δίδω το σύνθημα της αναχωρήσεως... Τέλος την 2:45 ακριβώς παίρνω το δρόμο προς τις καλύβες. Την 4:30 φθάνω εις καλύβες με τον Ευάγγελο και τον Άρη (Βελουχιώτη)...

Θάνας Δ. (επιμ.) (2013). *Ημερολόγιο Στρατηγού Ναπολέοντα Ζέρβα 1942-1945*, Αθήνα: Ωκεανίδα, Ενότητα: Νοέμβριος 1942, 26 Νοεμβρίου Πέμπτη, σ. 134.

Πηγή 2

Ο λαός αντιστέκεται στη γερμανική κατοχή

Ένα πρωί οι Αθηναίοι άνοιξαν τα παραθύρια τους και σάστισαν. Πάνω στους τοίχους των σπιτιών, λέξεις χρωματιστές φώναζαν: Θάνατος στον Φασισμό. Λευτεριά στο Λαό!... Μα χτες ακόμα ο τοίχος ήταν τοίχος. Πότε πρόλαβε κι έγινε φλάμπουρο στον αγέρα; Σα ρόδι που σκάει και σκορπίζονται τα κόκκινα σπόρια του, έτσι κι η καρδιά της Αθήνας έσκασε και σκορπίστηκαν τα παιδιά της. Χιλιάδες παιδιά, αγόρια και κορίτσια. Όλοι στην Αντίσταση. Όλοι με το πινέλο στο χέρι, έως ότου βρεθεί το ντουφέκι.

Σαρή, Ζ. (2012). *Όταν ο ήλιος*. Αθήνα: εκδ. Πατάκη.

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια ήταν η αξία της Εθνικής Αντίστασης για τους κατακτημένους Έλληνες;
2. Ποιες ήταν οι συνέπειες του Εμφύλιου Πολέμου;

Αποτιμητής

1. Ποια ήταν η τριπλή κατοχή που επιβλήθηκε στην Ελλάδα κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο;
2. Ποια ήταν τα δεινά που επέφερε στην Ελλάδα η Κατοχή;
3. Ποιες ήταν οι δράσεις της Εθνικής Αντίστασης;
4. Ποια ήταν η σημασία της Εθνικής Αντίστασης;

Γλωσσάρι

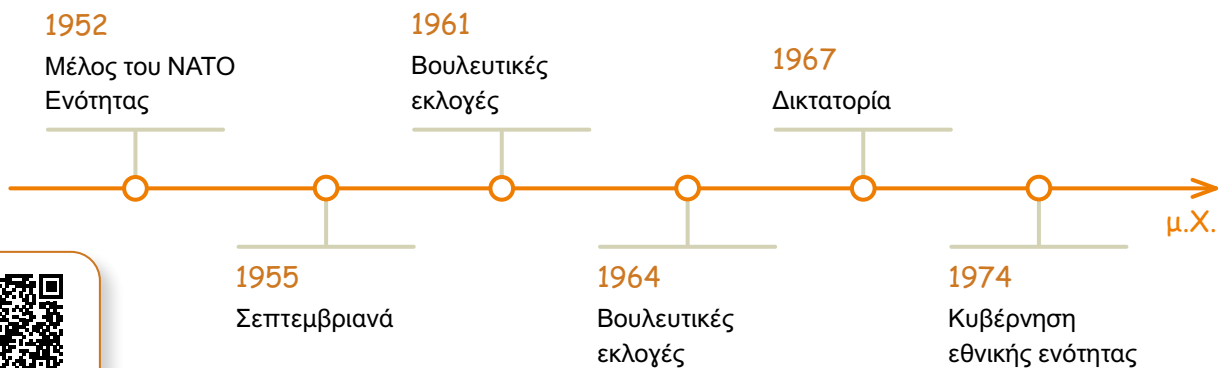
Επιτάσσω: Οριστική ή προσωρινή αφαίρεση περιουσίας από το κράτος σε καιρό πολέμου.

Λιμός: Μεγάλη πείνα που οφείλεται σε έλλειψη τροφίμων.

38

Η ανασυγκρότηση της Ελλάδας και η ανακοπή της πορείας της από τη δικτατορία του 1967 (1950-1974)

Οι οικονομικές συνέπειες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς και του Εμφυλίου, ήταν τεράστιες για την Ελλάδα. Οι υλικές ζημιές και οι καταστροφές στις υποδομές ανάγκασαν πολλούς Έλληνες να μεταναστεύσουν ή να μετακινηθούν στα αστικά κέντρα. Η ανασυγκρότηση της χώρας αρχίζει στα μέσα της δεκαετίας του 1950 με επιτάχυνση της οικονομικής ανάπτυξης. Την ίδια περίοδο εκδηλώθηκε πογκρόμ κατά των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης από τον τουρκικό όχλο και συνεχίστηκε με απελάσεις από την τουρκική κυβέρνηση. Η ασταθής πολιτική κατάσταση στην Ελλάδα οδήγησε στην επιβολή της δικτατορίας τον Απρίλιο του 1967.

ΠΟΛΙΤΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΓΥΝΑΙΚΩΝ, Η ΨΗΦΟΣ

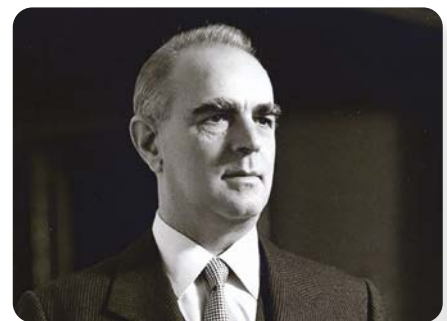
Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗΣ

Οι συνέπειες του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς και του Εμφυλίου, δημιούργησαν μια εκτεταμένη οικονομική καταστροφή για τη χώρα. Χρειάζονταν τεράστια ποσά για την ανασυγκρότηση της Ελλάδας προκειμένου αυτή να επανέλθει στην οδό της ευμάρειας και της προόδου.

Συνακόλουθα, οι δεκαετίες του 1950 και του 1960 επηρεάστηκαν πολιτικά και κοινωνικά από τον διχασμό της περιόδου του Εμφυλίου Πολέμου. Η Ελλάδα δέχτηκε την αμερικανική στήριξη και έγινε μέλος του NATO. Τα έτη 1952-1963 ξεχώρισε η προσωπικότητα του Κωνσταντίνου Καραμανλή ως πρωθυπουργού, ο οποίος προχώρησε σε όλα τα μέτρα που οδήγησαν σε επιτάχυνση των ρυθμών παραγωγής προϊόντων και έργων κατατάσσοντας την Ελλάδα στις **αναπτυγμένες χώρες**. Παρ' όλα αυτά, πολλοί Έλληνες μετανάστευσαν σε άλλες χώρες αποζητώντας μια καλύτερη ζωή, ενώ άλλοι μετακινήθηκαν από τα χωριά στις μεγάλες πόλεις.

Κωνσταντίνος Καραμανλής (1907-1998, φωτ.: Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής»)

Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, η πολυπληθής ελληνική **μειονότητα** της Κωνσταντινούπολης, προστατευμένη από τη Συνθήκη της Λωζάνης, ανθούσε οικονομικά και πολιτισμικά. Παρ' όλα αυτά, η τουρκική κυβέρνηση άρχισε να δείχνει μια κλιμακούμενη εχθρική στάση απέναντί της. Τον Σεπτέμβριο του 1955 με αφορμή μια περίεργη όσο και ύποπτη έκρηξη βόμβας στην αυλή του τουρκικού Προξενείου στη Θεσσαλονίκη, δόθηκε η ευκαιρία στον τουρκικό όχλο να ξεχυθεί στους δρόμους της Πόλης και να καταστρέψει και να λεηλατήσει οτιδήποτε ελληνικό (Σεπτεμβριανά). Το αποτέλεσμα ήταν να σκοτωθούν 20 Έλληνες και να καταστραφούν χιλιάδες σπίτια, καταστήματα, σχολεία, εκκλησίες, εργοστάσια και κλινικές. Το 1964-1965, η Τουρκία πέτυχε τεράστια μείωση του ελληνικού πληθυσμού στην Κωνσταντινούπολη.

Στην Ελλάδα, μετά τις βουλευτικές εκλογές του 1961 και τις αναφορές για νοθεία, εντάθηκαν οι διαδηλώσεις και οι συγκρούσεις διαδηλωτών και αστυνομικών. Νέες εκλογές έφεραν στην εξουσία τον Γεώργιο Παπανδρέου και την Ένωση Κέντρου. Όμως, η διάσταση μεταξύ βασιλιά και πρωθυπουργού δημιούργησε νέο διχασμό και η κυβέρνηση παραιτήθηκε.

Η
ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗ
ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΙ
Η ΑΝΑΚΟΠΗ ΤΗΣ
ΠΟΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΑΠΟ
ΤΗ ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ ΤΟΥ
1967 (1950-1974)

Την απουσία σταθερής κυβέρνησης εμεταλλεύτηκε και χρησιμοποίησε ως σύνθημα μια ομάδα στελεχών του στρατού επιβάλλοντας στρατιωτική δικτατορία. Το καθεστώς προέβη σε εκτεταμένους διωγμούς και βασανισμούς των πολιτικών αντιπάλων του. Είχε αντιφιλελεύθερο χαρακτήρα, οργάνωσε ένα αστυνομικό κράτος και διέλυσε

την οικονομία. Από την πρώτη στιγμή, το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού λαού αντιστάθηκε στα μέτρα καταστολής, ζητώντας την ανατροπή της δικτατορίας, ενώ δεν έλειψαν και εκείνοι που συνεργάστηκαν με το καθεστώς ή τήρησαν ουδέτερη στάση. Η κορυφαία αντιστασιακή ενέργεια ήταν η εξέγερση του Πολυτεχνείου που τερματίστηκε με την εισβολή του στρατού στις 17 Νοεμβρίου 1973. Μετά την κατάληψη μεγάλου μέρους της Κύπρου από τον τουρκικό στρατό, η δικτατορία κατέρρευσε. Τον Ιούλιο του 1974 ορκίστηκε η κυβέρνηση εθνικής ενότητας με πρωθυπουργό τον Κωνσταντίνο Καραμανλή.

Σεπτεμβριανά 1955, πογκρόμ κατά των Ελλήνων της Πόλης (Αρχείο Δημητρίου Καλούμενου)

ΣΤΙΓΜΕΣ ΑΠΟ
ΤΗΝ
ΕΞΕΓΕΡΣΗ ΤΟΥ
ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ

Ο Γρηγόρης Λαμπράκης (1912-1963), βουλευτής της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς (ΕΔΑ), δολοφονήθηκε από παρακρατικές οργανώσεις

Νοέμβριος 1973. Το άρμα μάχης του δικτατορικού καθεστώτος λίγο πριν εισβάλει στο Πολυτεχνείο (φωτ.: Αριστοτέλης Σαρρηκώστας)

Στιγμιότυπα από την εξέγερση των φοιτητών στο Πολυτεχνείο, τον Νοέμβριο του 1973

Πηγή 1

Η φωνή των φοιτητών του Πολυτεχνείου

«Εδώ Πολυτεχνείο! Εδώ Πολυτεχνείο! Ελληνικό λαέ, το Πολυτεχνείο θα μείνει το προπύργιο και η εστία του αγώνα. Όλος ο λαός να συσπειρώνεται γύρω από τους χώρους του Πολυτεχνείου, να παραμείνει στους δρόμους της Αθήνας και να κατέβει στους δρόμους κάθε μεγάλης πόλης της Ελλάδας. Το Πολυτεχνείο είναι οχυρωμένο με τα στήθη των φοιτητών... Ο αγώνας μας είναι κοινός. Είναι αγώνας αντιχουντικός. Είναι αγώνας αντιδικτατορικός. Είναι αγώνας αντιιμπεριαλιστικός. Κάτω η δικτατορία. Ζήτω η Δημοκρατία...»

Ραδιοσταθμός φοιτητών κατά την εξέγερση του Πολυτεχνείου τον Νοέμβριο του 1973.

Πηγή 2

Ένας Αμερικανός μιλάει για τα Σεπτεμβριανά

Ήτο θέαμα το οποίο δεν παρουσιάσθη ποτέ εις την πατρίδα μου και το οποίο δεν ημπορεί να συλλάβει φαντασία του αμερικανικού λαού. Εφάινεται απίστευτον και προκαλεί δέος. Πρόκειται περί εγκλήματος ασυγχωρήτου εις όλας του τας λεπτομερείας. Μου ήτο αδύνατον να πιστεύσω ότι τοιούτου είδους εκδηλώσεις ήτο δυνατόν να συμβούν μέσα εις μίαν πόλιν ενός και ημίσεως εκατομμυρίου...

Homer B. Carphart, Γερουσιαστής της Πολιτείας Indiana, στο Χρηστίδης, Χ. (2000). *Τα Σεπτεμβριανά: Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1955*, Κέντρο Μικρασιατικών Σπουδών, 2000

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποια προβλήματα προκάλεσαν στην Ελλάδα η Κατοχή και ο Εμφύλιος Πόλεμος;
2. Ποιες ήταν οι αρνητικές επιπτώσεις για τον ελληνικό λαό από την επιβολή της δικτατορίας;

Αποτιμητής

1. Τι συνέβη κατά τη διάρκεια των διώξεων των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης τον Σεπτέμβριο του 1955;
2. Ποιος ήταν ο ρόλος της αντίστασης του ελληνικού λαού στην πτώση της δικτατορίας;

Γλωσσάρι

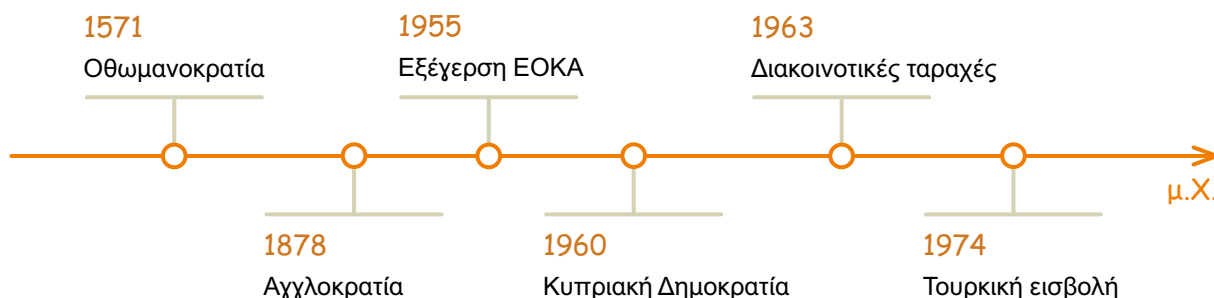
Αναπτυγμένες χώρες: Χώρες που έχουν αναπτυγμένη βιομηχανική παραγωγή.

Μειονότητα: Ομάδα ανθρώπων που εξαιτίας των φυσικών ή πολιτιστικών χαρακτηριστικών τους έχουν διαχωριστεί από τους άλλους ανθρώπους στην κοινωνία όπου διαβιούν και προστατεύονται από διεθνείς συνθήκες.

39

Ο απελευθερωτικός αγώνας του κυπριακού Ελληνισμού και η τουρκική εισβολή

Η Κύπρος πέρασε στα χέρια των Άγγλων το 1878. Μετά τον ένοπλο αγώνα των Ελληνοκύπριων αγωνιστών απελευθερώθηκε και ιδρύθηκε η πρώτη Κυπριακή Δημοκρατία το 1960. Τα έτη 1963-1968 χαρακτηρίζονται από διακοινοτικές έντονες ταραχές και τις απειλές για εισβολή από την Τουρκία. Τον Ιούλιο του 1974 το πραξικόπημα ανατροπής του προέδρου Μακάριου διαδέχεται η τουρκική εισβολή και η κατάληψη μεγάλου μέρους της Κύπρου. Σήμερα, η Κύπρος αποτελεί μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ το Κυπριακό Ζήτημα δεν έχει ακόμη επιλυθεί.

Γρίβας Διγενής (1897-1974), ιδρυτής της ΕΟΚΑ

Η Κύπρος, το σημαντικό κέντρο του ελληνικού πολιτισμού με τη μακραίωνη ιστορία, αντιμετώπισε πολλούς εχθρούς. Το 1571 κυριεύτηκε από τους Οθωμανούς και το 1878 παραχωρήθηκε στους Άγγλους.

Το 1955 η οργάνωση ΕΟΚΑ των Ελληνοκυπρίων, με αρχηγό τον Γρίβα Διγενή, απόστρατο αξιωματικό του ελληνικού στρατού, ξεκίνησε ένοπλο αγώνα κατά των Άγγλων με στόχο την απελευθέρωση και την ένωση με την Ελλάδα. Οι Τουρκοκύπριοι ήταν αντίθετοι με το ενδεχόμενο της ένωσης και τάχθηκαν στο πλευρό των Άγγλων. Τελικά, το 1960, οι Άγγλοι αναγκάστηκαν να συναινέσουν στη δημιουργία κυπριακού κράτους.

Ο ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΟΣ ΑΓΩΝΑΣ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ ΚΑΙ Η ΤΟΥΡΚΙΚΗ ΕΙΣΒΟΛΗ

Με τις συνθήκες Ζυρίχης και Λονδίνου καθορίστηκαν το Σύνταγμα, η διοίκηση, καθώς και οι βρετανικές βάσεις. Το πολίτευμα δεν στηριζόταν στην αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, αλλά στη δυαδική αρχή, δηλαδή ο πρόεδρος θα ήταν Ελληνοκύπριος, ενώ ο αντιπρόεδρος Τουρκοκύπριος. Η άσκηση **βέτο** στις αποφάσεις

και των δύο καθιστούσε τη διακυβέρνηση δυσλειτουργική. Ο πρώτος πρόεδρος, ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος, λαμβάνοντας υπόψη τα προβλήματα λειτουργίας της διοίκησης, καθώς και τα προνόμια των Τουρκοκυπρίων, πρότεινε τροποποιήσεις σε δεκατρία σημεία του Συντάγματος. Η Ελλάδα εξέφρασε την αντίθεσή της σε αλλαγή των Διεθνών Συμφωνιών. Από την άλλη μεριά, η Τουρκία επιδίωκε τον εθνικό διαχωρισμό και τη γεωγραφική διχοτόμηση. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα να ξεσπάσουν **διακοινοτικές ταραχές** μεταξύ των ετών 1963 και 1967. Η Τουρκία βομβάρδισε την Κύπρο και απειλήσε ότι θα εισβάλει στο έδαφός της. Κατά τη διάρκεια της έκρυθμης κατάστασης, το 1964, ειρηνευτική δύναμη των Ηνωμένων Εθνών εγκαταστάθηκε στην Κύπρο. Ταυτόχρονα, ο πρωθυπουργός της Ελλάδας Γεώργιος Παπανδρέου έστειλε μια μεραρχία για να θωρακίσει το νησί από ενδεχόμενη εισβολή.

Το 1967 η δικτατορία στην Ελλάδα, που είχε οξυμμένες σχέσεις με τον Μακάριο, σε πρώτη φάση απέσυρε την ελληνική μεραρχία. Σε δεύτερη φάση, στις 15 Ιουλίου 1974, προχώρησε σε πραξικόπημα με στόχο την ανατροπή του. Στη συνέχεια, η Τουρκία, στις 20 Ιουλίου 1974, εισέβαλε στην Κύπρο. Στις 14 Αυγούστου 1974 πραγματοποιήθηκε η δεύτερη εισβολή και καταλήφθηκε το 38% του εδάφους του νησιού στο βόρειο τμήμα του. Οι Έλληνες που διέμεναν σε αυτές τις περιοχές, και αριθμούσαν στις 200.000 περίπου, εκδιώχθηκαν από τα σπίτια τους. Η Τουρκία προχώρησε σε εποίκισμο μεταφέροντας Τούρκους από την Ανατολία.

Από εκείνη τη στιγμή, το Κυπριακό Ζήτημα αποτελεί ένα από τα πιο κρίσιμα και ευαίσθητα προβλήματα της διεθνούς πολιτικής, δεδομένου ότι μόνιμη και βιώσιμη λύση δεν έχει ακόμη βρεθεί. Για την Ελλάδα, είναι το εθνικό πρόβλημα που επηρέασε περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο την εξωτερική πολιτική των ελληνικών κυβερνήσεων και είχε σοβαρές επιπτώσεις στη συνολική πολιτική τους, γιατί οι ελληνοτουρκικές σχέσεις έχουν επηρεαστεί διαχρονικά από την πορεία του Κυπριακού Ζητήματος.

Το 2004, η Κύπρος κατάφερε να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Ο ΣΤΟΧΟΣ ΤΗΣ
ΕΟΚΑ

Ευαγόρας Παλληκαρίδης (1938-1957), μέλος της ΕΟΚΑ, απαχώνίζεται από τους Άγγλους και ενταφιάζεται μέσα στη φυλακή για να μη γίνει ο τάφος του λαϊκό προσκύνημα

Ο αρχιεπίσκοπος και Πρόεδρος της Κυπριακής Δημοκρατίας, Μακάριος (1913-1977)

1974, πρόσφυγες μετά την τουρκική εισβολή

Πηγή 1

Ο Ευαγόρας γράφει στους συμμαθητές του

Παλιοί συμμαθηταί! Αυτή την ώρα κάποιος λείπει ανάμεσά σας, κάποιος που φεύγει αναζητώντας λίγο ελεύθερο αέρα, κάποιος που μπορεί να μην τον ξαναδείτε παρά μόνο νεκρό. Μην κλάψετε στον τάφο του. Δεν κάνει να τον κλαίτε. Λίγα λουλούδια του Μαγίου σκορπάτε του στον τάφο. Του φτάνει αυτό ΜΟΝΑΧΑ...

Ευαγόρας Παλληκαρίδης,

<https://lyk-makarios-paf.schools.ac.cy/index.php/el/sxoleio/aithousa-evagora-pallikaridi>

Πηγή 2

Μαρτυρία από την ημέρα της τουρκικής εισβολής

Κάποιος ήρθε λαχανιασμένος, ο στρατιώτης γιος της κυρίας Δόμνας της γειτόνισσας, και φώναξε πως είναι Τούρκοι αλεξιπτωτιστές. Δεν ήξερα τι είναι οι αλεξιπτωτιστές... Τι ήρθαν να κάμουν; Τι εννοούν «εν Τούρκοι» και γιατί κατεβαίνουν με μπαλόνια; Η γιαγιά Ιφιγένεια απ' το Κοιλάνι έχει γειτόνισσα Τουρκάλα και κάθε πρωί πίνουν καφέ μαζί. Τι σημαίνει «έρκονται οι Τούρτζοι να μας πιάσουν»... Ακολούθησαν στιγμές που δεν βγήκαν ποτέ απ' το νου μου... φωνές... πολλές φωνές... «Φύγετε, φύγετε!» «Τα μωρά». «Βομβαρδίζουν οι Τούρκοι!» «Πόλεμος!»

Μαρτυρία από τη μητέρα μου Χαρά Χαραλαμπίδου, η οποία έφυγε 7 χρονών από το χωριό Σύσκληπος της Κερύνειας. <https://www.gcsc.ac.cy/martyries-apo-tin-eisvoli/>

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιος ήταν ο αντίκτυπος του Κυπριακού Ζητήματος στις ελληνοτουρκικές σχέσεις;
2. Ποιος ήταν ο αγώνας των Κυπρίων για την απελευθέρωσή τους;

Αποτιμητής

1. Ποια είναι η σημασία της εισβολής του τουρκικού στρατού, για τους Ελληνοκύπριους, στο βόρειο τμήμα της Κύπρου το 1974;
2. Ποια είναι η σημασία της ένταξης της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση το 2004;

Γλωσσάρι

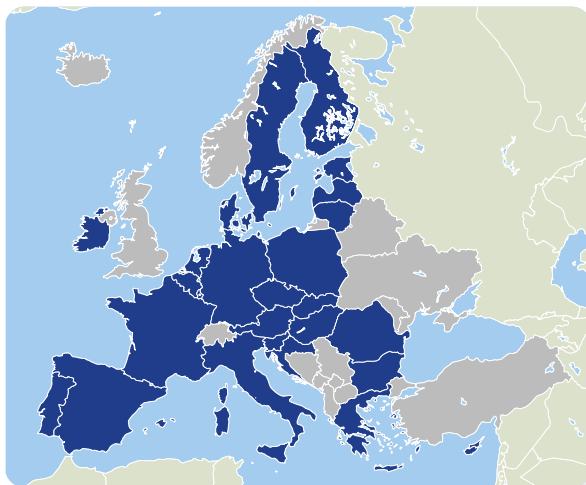
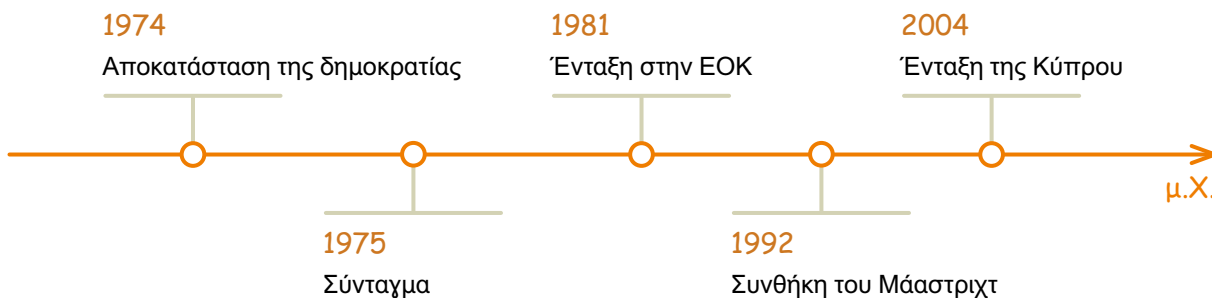
Βέτο: Αρνητική παρέμβαση για να σταματήσει μια διαδικασία.

Διακοινοτικές ταραχές: Ταραχές μεταξύ δύο κοινοτήτων.

40

Η μεταπολίτευση και η θέση της Ελλάδας στην ευρωπαϊκή οικογένεια

Κατά τη μεταπολίτευση, οι κυβερνήσεις στην Ελλάδα εργάστηκαν για την ομαλή μετάβαση στη δημοκρατία, καθώς και για την πρόοδο της χώρας. Έπειτα από πολλές προσπάθειες, η χώρα έγινε πλήρες μέλος της Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας τον Ιανουάριο του 1981.

Χάρτης των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Ζάππειο Μέγαρο, 28.05.1979. Η υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης της Ελλάδας στην ΕΟΚ (Ίδρυμα «Κωνσταντίνος Γ. Καραμανλής»)

Τον Ιούλιο του 1974, ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας με στόχο να αντιμετωπίσει κρίσιμα ζητήματα στον εξωτερικό αλλά και στον εσωτερικό τομέα.

Η σημαντικότερη προτεραιότητά του ήταν να αποτρέψει τον κίνδυνο του πολέμου με την Τουρκία και απέρριψε τη λύση του Κυπριακού με στρατιωτικές δυνάμεις, γιατί δεν μπορούσε να περιμένει μεγάλη βοήθεια από την αμερικανική πλευρά. Η ήπια ανοχή που έδειξαν οι αμερικανικές κυβερνήσεις απέναντι στη δικτατορία και η αποτυχία τους να επιβάλουν περιορισμούς στην Τουρκία οδήγησαν τον Καραμανλή να θέσει ζήτημα παραμονής των αμερικανικών βάσεων στην Ελλάδα και να αποσύρει την Ελλάδα από το στρατιωτικό σκέλος του **NATO**.

Στον εσωτερικό τομέα, ο Καραμανλής προχώρησε στη νομιμοποίηση του Κομμουνιστικού Κόμματος, το οποίο ήταν παράνομο από το 1947. Πραγματοποίησε βουλευτικές εκλογές τον Νο-

1974, Η
ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΤΗΣ
ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑΣ

έμβριο του 1974 στις οποίες, για πρώτη φορά στη μεταπολιτευτική περίοδο, πήραν μέρος κόμματα που αντιπροσώπευαν όλο το **πολιτικό φάσμα**. Νικητής αναδείχτηκε το κόμμα της Νέας Δημοκρατίας του Καραμανλή με ποσοστό 54%. Έναν μήνα μετά, ακολούθησε δημοψήφισμα που αφορούσε

το μέλλον της μοναρχίας. Ο ελληνικός λαός καταψήφισε με ποσοστό 70% την επιστροφή του βασιλιά και του πολιτεύματος της μοναρχίας. Στη συνέχεια, το 1975, ο Καραμανλής **θέσπισε** νέο **Σύνταγμα**. Την ίδια χρονιά πραγματοποιήθηκαν και οι δίκες των **πρωταιτίων** της δικτατορίας, οι οποίοι καταδικάστηκαν σε ισόβια φυλάκιση.

Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ
ΚΟΙΝΟΤΗΤΑ
(Ε.Ο.Κ)

Τα οικονομικά της χώρας ήταν απογοητευτικά. Οι τεράστιες δαπάνες σε στρατιωτικό εξοπλισμό γίνονταν σε βάρος των δαπανών στις υποδομές, στην υγεία και την παιδεία. Ο Καραμανλής προχώρησε σε βήματα εξυγίανσης των οικονομικών και πίστευε ότι τα ζητήματα εσωτερικής και

εξωτερικής πολιτικής θα αντιμετωπίζονταν και με την είσοδο της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (ΕΟΚ). Οι προσπάθειές του ξεκίνησαν την περίοδο 1955-1961 με την υπογραφή της Συμφωνίας Σύνδεσης ΕΟΚ και Ελλάδας το 1961. Η επιμονή του ανταμείφθηκε στις 28 Μαΐου 1979 στο Ζάμππειο Μέγαρο, όταν υπογράφηκε η Συνθήκη Προσχώρησης της Ελλάδας στην ΕΟΚ, που προέβλεπε την πλήρη ένταξη στην Κοινότητα την 1η Ιανουαρίου του 1981.

Η ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ
ΕΝΩΣΗ

Η ΕΟΚ ιδρύθηκε με τη Συνθήκη της Ρώμης το 1957 και σε συνέχεια της Ευρωπαϊκής Κοινότητας Άνθρακα και Χάλυβα (ΕΚΑΧ), η οποία δημιουργήθηκε από τη Δυτική Γερμανία, το Βέλγιο, τη Γαλλία, την Ιταλία, το Λουξεμβούργο και την Ολλανδία. Με τη

Συνθήκη του Μάαστριχτ το 1992, ολοκληρώθηκε η Ευρωπαϊκή Ένωση, στόχος της οποίας είναι η αποτροπή μελλοντικών πολέμων, η διασφάλιση ότι οι πολίτες της θα μπορούν να ζουν με ευημερία και δικαιοσύνη, ο σεβασμός στις γλώσσες και στις

Ρομπέρ Σουμάν (1886-1963), Γάλλος υπουργός Εξωτερικών. Η Διακήρυξη Σουμάν στις 9 Μαΐου 1950 οδήγησε στη δημιουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σήμερα η 9η Μαΐου γιορτάζεται ως Ημέρα της Ευρώπης

Το κτίριο του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου στο Στρασβούργο της Γαλλίας

Η αίθουσα της συνεδρίασης του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου. Από το 2024, ο αριθμός των ευρωβουλευτών είναι 720. Αντιπροσωπεύονται όλα τα κράτη-μέλη σύμφωνα με τον πληθυσμό τους και όλες οι πολιτικές ομάδες

Τα Ευρωπαϊκά Σχολεία (European Schools) ιδρύθηκαν από την Ευρωπαϊκή Ένωση με στόχο την καλλιέργεια της ταυτότητας του Ευρωπαίου πολίτη, τον σεβασμό στη διαφορετικότητα και την πολυπολιτισμικότητα. Το πρώτο Ευρωπαϊκό Σχολείο ιδρύθηκε το 1953 στο Λουξεμβούργο

Ανδρέας Παπανδρέου (1919-1996), πρωθυπουργός της Ελλάδας (1981-1989, 1993-1996) με μεγάλη λαϊκή αποδοχή. Ξεχώρισε γιατί αποκατέστησε πολίτες που είχαν διωχθεί μετά τον Εμφύλιο Πόλεμο και έχτισε κράτος πρόνοιας

Κωνσταντίνος Μητσοτάκης (1918-2017), πρωθυπουργός της Ελλάδας (1990-1993). Ξεχώρισε για την επιτυχία στην ομαλοποίηση των σχέσεων Ελλάδας και ΗΠΑ

Κώστας Καραμανλής (1936), πρωθυπουργός της Ελλάδας (1996-2004). Ξεχώρισε για την επιτυχία στην ένταξη της Ελλάδας στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση, στη ζώνη του ευρώ το 2001 και την ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

κουλτούρες των ανθρώπων, η ύπαρξη οικονομικής ανάπτυξης, το ίδιο νόμισμα για όλους τους λαούς και η εύκολη διακίνηση των προϊόντων από τη μια χώρα στην άλλη.

Σήμερα, η Ευρωπαϊκή Ένωση ασχολείται ιδιαίτερα με τη μετανάστευση, την **οικονομική σύγκλιση** και την οικοδόμηση μιας κλιματικά ουδέτερης, πράσινης, δίκαιης και κοινωνικής Ευρώπης.

Η
ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ
ΚΑΙ Η ΘΕΣΗ ΤΗΣ
ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΗΝ
ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ
ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Πηγή 1

Η Ευρώπη και η Ελλάδα

... η Ελλάς από σήμερα αποδέχεται οριστικά την ιστορική πρόκληση και την ευρωπαϊκή της μοίρα διατηρώντας την εθνική της ταυτότητα. Έχομε εμπιστοσύνη και στην Ευρώπη και στην Ελλάδα. Έχομε την απόφαση να είμαστε όλοι Ευρωπαίοι, όπως θα έλεγε ο Τσώρτσιλ, και όλοι Έλληνες, όπως θα έλεγε ο Σέλλειϋ. Πατί όπως έγραψε ο Ισοκράτης, Έλληνες δεν είναι εκείνοι που γεννήθηκαν στην Ελλάδα, αλλά εκείνοι που υιοθέτησαν το πνεύμα το κλασικό.

Απόσπασμα από την ομιλία του Κωνσταντίνου Καραμανλή, Ζάππειο Μέγαρο, 28 Μαΐου 1979, στο «42 χρόνια πριν: Η υπογραφή της Συνθήκης Προσχώρησης της Ελλάδας στην ΕΟΚ», Εφημερίδα *Καθημερινή*, 27 Μαΐου 2021.

<https://www.kathimerini.gr/politics/561377926/42-chronia-prin-i-ypografi-tis-synthikis-proschorisis-tis-elladas-stin-eok/>

Πηγή 2

Το όραμα για την Ευρωπαϊκή Ένωση

Η Ευρώπη δεν θα δημιουργηθεί διά μιας ούτε βάσει ενός μοναδικού σχεδίου. Θα οικοδομηθεί μέσα από απτά επιτεύγματα, που πρώτα θα δημιουργήσουν μια πραγματική αλληλεγγύη.

Ρομπέρ Σουμάν: ο αρχιτέκτονας του ευρωπαϊκού οικοδομήματος. <https://european-union.europa.eu/>

Ερωτήσεις κατανόησης

1. Ποιες ενέργειες οδήγησαν στην ομαλή μετάβαση της Ελλάδας στη δημοκρατία;
2. Ποια είναι τα ζητήματα που απασχολούν την Ευρωπαϊκή Ένωση σήμερα;

Αποτιμητής

1. Πόσο σημαντική για την Ελλάδα ήταν η ομαλή μετάβασή της στη δημοκρατία το 1974;
2. Ποια ήταν τα στάδια από τα οποία πέρασε η Ελλάδα στην πορεία της προς την Ευρωπαϊκή Ένωση;
3. Ποια είναι η θέση της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση;

Γλωσσάρι

ΝΑΤΟ: North Atlantic Treaty Organization, στρατιωτική αμυντική συμμαχία 31 χωρών με σκοπό τη δημιουργία συνεργασιών σε διάφορους τομείς και την αποτροπή στρατιωτικής επίθεσης από άλλες χώρες.

Πολιτικό φάσμα: Η απεικόνιση όλων των πολιτικών κομμάτων και τάσεων.

Θέσπιση: Ορίζω με νόμο.

Σύνταγμα: Ο θεμελιώδης νόμος που καταγράφεται το πολίτευμα του κράτους, οι υποχρεώσεις και τα δικαιώματα των πολιτών, και είναι η βάση για όλη τη νομοθεσία που ορίζει τη λειτουργία του κράτους.

Πρωταίτιος: Ο κύριος υπεύθυνος για μια πράξη.

Οικονομική σύγκλιση: Όλα τα κράτη-μέλη να έχουν περίπου τα ίδια οικονομικά στοιχεία.

Ευρετήριο ονομάτων και όρων

- αβασίλευτη δημοκρατία, 142, 146
- Αγγλία, 89, 91, 99, 107, 113, 145
- Αθήνα, 104, 113, 117, 122
- Αλαμάνο (μάχη), 58
- Αλβανία, 29, 39, 132, 146
- Αλέξανδρος, τσάρος της Ρωσίας, 53
- Αλή πασάς, 46
- αλυτρωτισμός, 108, 110
- Αλωση, 66, 70, 83
- Αμαλία, 104, 105
- Ανατολική Θράκη, 137, 140, 141
- Ανατολικό Ζήτημα, 91
- Ανδρούτσος, Οδυσσέας, 78
- Αντάντ, 135
- αντιβασιλεία 103
- Άρμανσπεργκ, 103
- Αυστρία, 20, 53, 54, 108, 136
- Βαλκανικοί Πόλεμοι, 132, 133, 134, 135
- Βελουχιώτης, Άρης, 153, 154
- Βενετία, 10, 11, 25, 26, 106
- Βενιζέλος, Ελευθέριος, 122, 123, 127, 132, 137, 138, 139, 144, 145
- Βουλγαρία, 116, 118, 132, 134, 136, 151
- Βρυζάκης, Θεόδωρος, 67, 81, 89, 127, 128
- Βύρων, 88
- Γαλλία, 16, 20, 43, 52, 91, 98, 99, 108, 113, 136, 140, 148, 167
- γενοκτονία, 138, 140, 150
- Γερμανία, 10, 18, 136, 147, 148, 152
- Γεώργιος Α΄, 103, 108, 109, 133
- Γλέζος, Μανώλης, 153
- γλωσσικό ζήτημα, 43, 126
- Γουδή, 103, 104, 122, 123, 125, 177
- δεδηλωμένη, 108, 109, 111, 177
- Δερβενάκια (μάχη), 67
- δημοτικισμός, 125
- Διάκος, Αθανάσιος, 57
- Διγενής, Γρίβας, 160
- Διαφωτισμός, 19, 21, 22, 42
- Δραγούμης, Στέφανος, 121, 123
- Εβραίοι, 150, 151, 152
- εθνοσυνέλευση, 73
- Εθνικός Διχασμός, 135, 136
- εμφύλιος πόλεμος, 152, 153, 156
- επανάσταση, 50
- Ζαμπέλιος, Σπυρίδων, 125
- Ζέρβας, Ναπολέον, 153, 154
- Ζορμπάς, Νικόλαος, 122, 123
- ΗΠΑ, 135, 141
- Ήπειρος, 60
- Θεσσαλία, 60
- Θεσσαλονίκη, 57, 61, 133, 136, 137, 152, 155, 159
- Ιμπραήμ πασάς, 70, 77
- Ιόνια Νησιά, 25, 46
- Ισλάμ, 27, 29
- Ιταλία, 10, 28, 136, 137, 143, 147, 148, 167
- Ιωάννινα, 133, 134, 152
- Καλλέρης, Δημήτριος, 104, 106
- Κανάρης, Κωνσταντίνος, 60
- Καποδίστριας, Ιωάννης, 51, 94
- Καραϊσκάκης, Γεώργιος, 85
- Καραμανλής, Κωνσταντίνος, 158, 159, 166, 167, 168
- Κατσιμήτρος, Χαράλαμπος, 146
- Κεμάλ, Μουσταφά, 138
- Κιουταχής, 82
- κλεφταρματολός, 33, 34
- κλεφτοπόλεμος, 69
- Κοινωνία των Εθνών, 142
- Κολοκοτρώνης, Θεόδωρος, 56, 70, 74, 78
- Κοραής, Αδαμάντιος, 42, 43, 44
- Κοσμάς ο Αιτωλός, 23, 38, 39, 40
- Κρήτη, 24, 25, 113, 114, 123, 133, 151
- Κριμαϊκός Πόλεμος, 113
- Κύπρος, 162, 163, 164, 165
- Κωλέττης, Ιωάννης, 105, 112
- Κωνσταντίνος Α΄, 130, 131
- Κωνσταντινούπολη, 51
- Λαμπράκης, Γρηγόρης, 157
- λόγιος/λόγιοι, 11, 28, 38, 41, 90, 127
- Λύτρας, Νικηφόρος, 126
- Λωζάνη, 141, 144
- Μακάριος, Αρχιεπίσκοπος Κύπρου, 161
- Μακεδονία, 60
- Μακεδονικός Αγώνας, 117, 119, 121
- Μακεδονομάχος, 117, 119, 121
- Μάνη, 45, 46, 47, 48, 57
- Μανιάκι (μάχη), 77
- Μανιάτες, 45, 47
- Μάτζαρος, Νικόλαος, 126
- Μάουρερ, 103
- Μαυροκορδάτος, Αλέξανδρος, 71
- Μαυρομχάλης, Κυριακούλης, 123
- Μαχμούτ Δράμαλης πασάς, 66, 67
- Μεγάλες Δυνάμεις, 91, 95, 98, 113, 132
- Μεγάλη Ιδέα, 106, 109, 113, 114
- Μελάς, Παύλος, 117, 118
- Μεσολόγγι, 56, 71, 81, 85, 88, 92
- μεσοπόλεμος, 141, 143
- Μεταξάς, Ιωάννης, 142, 146
- Μητσοτάκης, Κωνσταντίνος, 166
- Μιαούλης, Ανδρέας, 74
- Μικρά Ασία, 139, 140, 141, 142, 143, 145
- Μικρασιατική Καταστροφή, 139, 141, 143, 144
- Μπιζάνι, 131
- Μπότσαρης, Μάρκος, 70
- Ναβαρίνο (ναυμαχία), 91, 94
- Νάουσα, 60
- ΝΑΤΟ, 156, 164, 167
- Νεϊγί, 135
- μετανάστευση, 28, 32, 156

- μοναρχία, 19, 22, 104, 107, 167
 Οθωμανική Αυτοκρατορία, 34, 53, 92, 99, 113, 124, 132
 Όθωνας, 104, 105, 106
 Ομέρ Βρυώνης, 58
 Παγκόσμιος Πόλεμος Α΄, 136, 138, 147
 Παγκόσμιος Πόλεμος Β΄, 147, 150, 151, 158, 159
 Παλαμάς, Κωστής, 126, 153
 Παλληκαρίδης, Ευαγόρας, 161
 Παπαναστασίου, Αλέξανδρος, 142
 Παπανδρέου, Ανδρέας, 166
 Παπανδρέου, Γεώργιος, 157
 Παπάς, Εμμανουήλ, 60
 Παπαρρηγόπουλος, Κωνσταντίνος, 31, 125
 Παπαφλέσσας, 56, 77
 Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, 51, 56
 Πελοπόννησος, 56
 Πέτα (μάχη), 60, 70
 Πόντος, 131, 139, 140, 141, 142, 143, 144
 προνόμια, 25, 28, 29, 32
 προύχοντας, 29, 32
 πυρπολικό, 63
 Ράλλης, Δημήτριος, 123
 ρομαντισμός, 128
 Ρωμαιοκαθολική Εκκλησία, 15, 16, 17, 18
 Ρωσία, 20, 34, 36, 51, 52, 53, 89, 91, 98, 101, 108, 114, 136
 Σάντας, Απόστολος, 152
 Σερβία, 130, 134
 Σμύρνη, 135, 137, 140
 Σολωμός, Διονύσιος, 126
 Σημίτης, Κώστας, 166
 Σούλι, 45, 46, 48, 71
 Σουλιώτες, 45, 46, 55
 Στερεά Ελλάδα, 56, 58
 Στρατιωτικός Σύνδεσμος, 121
 σύνταγμα, 76
 Τρικούπης, Χαρίλαος, 107, 108, 110, 111
 Τριπολιτσά (Τρίπολη), 57, 66, 70
 Ύδρα, 63, 77
 Υψηλάντης, Αλέξανδρος, 53
 φασισμός, 145, 148
 Φεραίος, Ρήγας, 42, 43, 44
 Φερδινάνδος, Φραγκίσκος, 134
 φιλέλληνες, 88
 φιλελευθερισμός, 44
 Φιλική Εταιρεία, 50, 60
 φορολογία, 26, 29, 31, 32
 Χάιντεκ, 104
 Χαλκιδική, 60
 Χατζηδάκις, Γεώργιος, 126
 Χίτλερ, Αδόλφος, 145, 146, 148, 149
 Χίος, 24
 Χουρσίτ πασάς, 56
 Ψαρά, 63, 64
 Ψυχάρης, Πάννης, 126

Χρονολόγιο

- 1350: Έναρξη της Αναγέννησης στη Βόρεια Ιταλία
- 1462: Κατάληψη της Λέσβου από τους Οθωμανούς
- 1470: Κατάληψη της Εύβοιας από τους Οθωμανούς στο πλαίσιο του Α΄ Βενετο-οθωμανικού πολέμου (1463-1479).
- 1492, 12 Οκτωβρίου: Αφιξη του Κολόμβου στην Αμερική
- 1497-1498: Ο Ντα Γκάμα κάνει τον περίπλου της Αφρικής
- 1500: Κατάληψη της Μεθώνης και Κορώνης από τους Οθωμανούς στο πλαίσιο του Β΄ Βενετο-οθωμανικού πολέμου (1499-1503)
- 1515: Έναρξη της Θρησκευτικής Μεταρρύθμισης
- 1517, 31 Οκτωβρίου: Θυροκόλληση των 95 θέσεων του Λούθηρου με αφορμή την έκδοση συχωροχαρτιών από την Καθολική Εκκλησία
- 1522: Κατάληψη της Ρόδου από τους Οθωμανούς
- 1536-1564: Δράση του Ιωάννη Καλβίνου
- 1540: Κατάληψη του Ναυπλίου και της Μονεμβασιάς από τους Οθωμανούς στο πλαίσιο του Γ΄ Βενετο-οθωμανικού πολέμου (1537-1540)
- 1545: Καθολική Μεταρρύθμιση
- 1566: Κατάληψη της Χίου από τους Οθωμανούς
- 1570-1571: Κατάληψη της Κύπρου από τους Οθωμανούς στο πλαίσιο του Δ΄ Βενετο-οθωμανικού πολέμου (1570-1573)
- 1611, Σεπτέμβριος: Αντι-οθωμανική εξέγερση του Διονυσίου Φιλόσοφου στη Θεσσαλία
- 1645-1669: Κατάληψη της Κρήτης από τους Οθωμανούς στο πλαίσιο του Ε΄ Βενετο-οθωμανικού πολέμου (1645-1669)
- 1685-1687: Ανακατάληψη της Πελοποννήσου από τους Βενετούς στο πλαίσιο του ΣΤ΄ Βενετο-οθωμανικού πολέμου (1684-1699)
- 1715: Ανακατάληψη της Πελοποννήσου από τους Οθωμανούς στο πλαίσιο του Ζ΄ Βενετο-οθωμανικού πολέμου (1715-1718)
- 1770, Φεβρουάριος-1771, Ιούνιος: επέμβαση του ρωσικού στόλου υπό τη διοίκηση των αδερφών Ορλώφ στην Πελοπόννησο και στα νησιά του Αιγαίου
- 1774, 10 Ιουλίου: Υπογραφή της συνθήκης του Κιουτσούκ-Καϊνάρτζι ανάμεσα στη Ρωσία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία
- 1776: Έναρξη της Αμερικανικής Επανάστασης
- 1789: Έναρξη της Γαλλικής Επανάστασης
- 1798, 24 Ιουνίου: Εκτέλεση του Ρήγα Φεραίου στο Βελιγράδι
- 1800-1804: Επίθεση του Αλή πασά στο Σούλι
- 1814: Ίδρυση της Φιλικής Εταιρείας στην Οδησό
- 1818: Μεταφορά της έδρας της Φιλικής Εταιρείας από την Οδησό στην Κωνσταντινούπολη
- 1820, Δεκέμβριος: Αφιξη του Παπαφλέσσα στην Πελοπόννησο για την προετοιμασία της επανάστασης
- 1821, αρχές: Αφιξη του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη από τη Ζάκυνθο στην Πελοπόννησο
- 1821, Ιανουάριος: Αναχώρηση του διοικητή Πελοποννήσου Χουρσίτ πασά για τα Ιωάννινα με σκοπό την ανάληψη της αρχηγίας των σουλτανικών στρατευμάτων στον πόλεμο της Υψηλής Πύλης με τον Αλή πασά
- 1821, 7 Ιουνίου: Μάχη στο Δραγατσάνι. Ήττα του Ιερού Λόχου από τους Οθωμανούς
- 1821, 17 Μαρτίου: Έναρξη της επανάστασης στην Αρεόπολη
- 1821, 21 Μαρτίου: Απελευθέρωση των Καλαβρύτων από τους Έλληνες επαναστάτες
- 1821, 23 Μαρτίου: Κατάληψη της Καλαμάτας από τους Έλληνες επαναστάτες
- 1821, 24 Απριλίου: Εκτέλεση του Αθανάσιου Διάκου στη Λαμία μετά τη σύλληψή του στην ατυχή για τους Έλληνες επαναστάτες μάχη στην Αλαμάνα
- 1821, 8 Μαΐου: Μάχη στο Χάνι της Γραβιάς. Νίκη του Οδυσσέα Ανδρούτσου επί του Ομέρ Βρυώνη
- 1821, 12-13 Μαΐου: Νικηφόρα για τους Έλληνες επαναστάτες μάχη στο Βαλτέτσι Αρκαδίας
- 1821, 16 Μαΐου-30 Οκτωβρίου: Αποτυχημένη ελληνική επανάσταση στη Χαλκιδική με αρχηγό τον Εμμανουήλ Παπά
- 1821, 23 Σεπτέμβριος: Άλωση της Τριπολιτσάς από τους Έλληνες επαναστάτες
- 1821, 20 Δεκέμβριος-1822, 15 Ιανουαρίου: Α΄ Εθνοσυνέλευση Επιδαύρου
- 1822, 19 Φεβρουαρίου-13 Απριλίου: Αποτυχημένη επανάσταση των Ελλήνων στη Νάουσα
- 1822, 30 Μαρτίου: Η Σφαγή της Χίου
- 1822, 4 Ιουλίου: Ήττα των Ελλήνων επαναστατών στη μάχη του Πέτα
- 1822, 26 Ιουλίου: Νικηφόρα για τους Έλληνες μάχη στα Δερβενάκια Κορινθίας

- 1822, 25 Οκτωβρίου-31 Δεκεμβρίου: Ανεπιτυχής πολιορκία του Μεσολογγίου από τον Ομέρ 1823, 29 Μαρτίου-18 Απριλίου: Β΄ Εθνοσυνέλευση Άστρους
- 1823, 9 Αυγούστου: Θάνατος του Μάρκου Μπότσαρη κατά τη διάρκεια της μάχης στο Κεφαλόβρυσο
- 1823, 20 Σεπτεμβρίου-17 Νοεμβρίου: Αποτυχημένη επίθεση στο Μεσολόγγι του Μουσταή πασά
- 1824, 21-22 Ιουνίου: Κατάληψη των Ψαρών από τους Οθωμανούς
- 1824, 19 Απριλίου: Θάνατος του λόρδου Βύρωνα στο Μεσολόγγι
- 1825, 11 Φεβρουαρίου: Απόβαση του Ιμπραήμ στην Πελοπόννησο
- 1825, 7 Απριλίου: Ήττα των Ελλήνων επαναστατών από τους Αιγυπτίους του Ιμπραήμ στη μάχη στο Κρεμμύδι
- 1825, 26 Απριλίου: Κατάληψη της Σφακτηρίας από τους Αιγυπτίους
- 1825, 20 Μαΐου: Θάνατος του Παπαφλέσσα στη μάχη στο Μανιάκι
- 1825, Απρίλιος-1826, Απρίλιος: Πολιορκία του Μεσολογγίου από τον Κιουταχί και τον Ιμπραήμ
- 1825, 5 Ιουνίου: Εκτέλεση του Οδυσσέα Ανδρούτσου στην Αθήνα
- 1826, 10 Απριλίου: Η Έξοδος του Μεσολογγίου
- 1826, 3 Αυγούστου-1827, 25 Μαΐου: Πολιορκία της Ακρόπολης από τον Κιουταχί
- 1826, 6 και 8 Αυγούστου: Σκληρές μάχες στο Χαϊδάρι, οι οποίες έληξαν με υποχώρηση των Ελλήνων
- 1826, 18-24 Νοεμβρίου: Μεγάλη νίκη των Ελλήνων με επικεφαλής τον Γεώργιο Καραϊσκάκη στη μάχη της Αράχovas
- 1827, 19 Μαρτίου-5 Μαΐου: Γ΄ Εθνοσυνέλευση Τροιζήνας
- 1827, 4-5 Μαρτίου: Νικηφόρα για τους Έλληνες μάχη στο Κερατσίνι
- 1827, 3 Απριλίου: Εκλογή του Ιωάννη Καποδίστρια από την Γ΄ Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας ως πρώτος κυβερνήτης του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους
- 1827, 24 Απριλίου: Καταστροφική ήττα των Ελλήνων στη μάχη του Αναλάτου
- 1827, 6 Ιουλίου: Συνθήκη του Λονδίνου με την οποία η Αγγλία, η Γαλλία και η Ρωσία αποφάσισαν να παρέμβουν διαμεσολαβητικά στην Ελληνική Επανάσταση και να προτείνουν στο σουλτάνο να αναγνωρίσει την ελληνική ανεξαρτησία
- 1827, 20 Οκτωβρίου: Συντριβή του οθωμανο-αιγυπτιακού στόλου από τον συμμαχικό στόλο Άγγλων, Γάλλων και Ρώσων στη ναυμαχία του Ναβαρίνου
- 1828, 31 Ιανουαρίου: Θάνατος του Αλέξανδρου Υψηλάντη
- 1829, 22 Μαρτίου: Υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου μεταξύ της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας. Το πρωτόκολλο προέβλεπε τη δημιουργία αυτόνομου ελληνικού κράτους υπό οθωμανική επικυριαρχία
- 1829, 14 Σεπτεμβρίου: Υπογραφή της Συνθήκης της Αδριανούπολης ανάμεσα στη Ρωσία και την Οθωμανική Αυτοκρατορία για τη λήξη του μεταξύ των δύο χωρών πολέμου
- 1830, 3 Φεβρουαρίου: Υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου μεταξύ της Αγγλίας, της Γαλλίας και της Ρωσίας. Το πρωτόκολλο προέβλεπε ανεξάρτητο ελληνικό κράτος με βασιλιά και σύνορα στη γραμμή Σπερχειού-Αχελώου
- 1831, 27 Σεπτεμβρίου: Δολοφονία του Ιωάννη Καποδίστρια στο Ναύπλιο από τους Γεώργιο και Κωνσταντίνο Μαυρομιχάλη
- 1832, 7 Μαΐου: Υπογραφή του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου μεταξύ της Αγγλίας, της Γαλλίας της Ρωσίας και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Το πρωτόκολλο προέβλεπε ανεξάρτητο ελληνικό κράτος με βασιλιά τον Όθωνα και σύνορα στη γραμμή Παγασητικού-Αμβρακικού
- 1833, 25 Ιανουαρίου: Άφιξη του Όθωνα στο Ναύπλιο
- 1833, 6 Απριλίου: Θάνατος του Αδαμάντιου Κοραή
- 1834, 31 Μαΐου: Ο Ιωάννης Κωλέττης ανέλαβε για πρώτη φορά καθήκοντα πρωθυπουργού της Ελλάδας
- 1843, 4 Φεβρουαρίου: Θάνατος του Θεόδωρου Κολοκοτρώνη
- 1843, 3 Σεπτεμβρίου: Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου, εξαιτίας της άρνησης του Όθωνα να παραχωρήσει Σύνταγμα
- 1844, 14 Ιανουαρίου: Εισαγωγή της Μεγάλης Ιδέας από τον Ιωάννη Κωλέττη
- 1844, 18 Μαρτίου: Διακήρυξη Συντάγματος του 1844
- 1847, 31 Αυγούστου: Θάνατος του Ιωάννη Κωλέττη
- 1853, Οκτώβριος: Έναρξη του Κριμαϊκού Πολέμου
- 1862, 12 Οκτωβρίου: Έξωση του Όθωνα από την Ελλάδα
- 1863, 30 Μαρτίου: Ο Γεώργιος Α΄ στέφθηκε Βασιλιάς των Ελλήνων
- 1864, 21 Μαΐου: Ένωση των Επτανήσων με την Ελλάδα
- 1864, 7 Αυγούστου: Απόκτηση νέου Συντάγματος του 1864
- 1871: Δημιουργία του «Πέμπτου Κόμματος», την ηγεσία του οποίου αναλαμβάνει ο Χαρίλαος Τρικούπης

- 1875, 27 Απριλίου: Ο Χαρίλαος Τρικούπης ανέλαβε για πρώτη φορά καθήκοντα πρωθυπουργού της Ελλάδας
- 1875, 18 Ιουλίου: Καθιέρωση της «Αρχής της Δεδηλωμένης»
- 1878, 3 Μαρτίου: Υπογραφή της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου
- 1880: Έναρξη της Νέας Αθηναϊκής Σχολής με την εμφάνιση νέων ποιητών που εμφανίστηκαν στη νεοελληνική λογοτεχνία
- 1881, 28 Μαρτίου: Ενσωμάτωση της Θεσσαλίας με την Ελλάδα
- 1885, 19 Απριλίου: Ο Θεόδωρος Δηλιγιάννης ανέλαβε για πρώτη φορά καθήκοντα πρωθυπουργού της Ελλάδας
- 1893, 25 Ιουλίου: Εγκαίνια της διώρυγας της Κορίνθου
- 1893, 10 Δεκεμβρίου: Πτώχευση του ελληνικού κράτους
- 1896: Εξέγερση Κρητών για αυτονομία
- 1896, 30 Μαρτίου: Θάνατος του Χαρίλαου Τρικούπη
- 1896, Μάρτιος-Απρίλιος: Διοργάνωση των πρώτων σύγχρονων Ολυμπιακών Αγώνων στην Αθήνα
- 1897: Ατυχής Ελληνοτουρκικός Πόλεμος, ο οποίος κατέληξε σε συντριβή της Ελλάδας
- 1898, 3 Νοεμβρίου: Απελευθέρωση και αυτονομία της Κρήτης
- 1904: Έναρξη του Μακεδονικού Αγώνα
- 1905, 31 Μαΐου: Δολοφονία του πρωθυπουργού Θεόδωρου Δηλιγιάννη
- 1908, Οκτώβριος: Δημιουργία Στρατιωτικού Συνδέσμου
- 1909, 15 Αυγούστου: Εκδήλωση Κινήματος στο Γουδί από τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο
- 1909, 14 Σεπτεμβρίου: Συλλαλητήριο στην Αθήνα με σκοπό την υποστήριξη των πρωτοβουλιών του Στρατιωτικού Συνδέσμου
- 1910: Ίδρυση του Εκπαιδευτικού Ομίλου
- 1910, 18 Ιανουαρίου: Ο Στέφανος Δραγούμης ανέλαβε καθήκοντα πρωθυπουργού της Ελλάδας
- 1910, 6 Οκτωβρίου: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ανέλαβε για πρώτη φορά καθήκοντα πρωθυπουργού της Ελλάδας
- 1910, 28 Νοεμβρίου: Διεξαγωγή εκλογών στην Ελλάδα με σκοπό την ανάδειξη της Β΄ Αναθεωρητικής Βουλής
- 1912, Οκτώβριος: Έναρξη Α΄ Βαλκανικού Πολέμου
- 1913, 30 Μαΐου: Συνθήκη του Λονδίνου, για τον τερματισμό του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου
- 1913, Ιούνιος: Έναρξη Β΄ Βαλκανικού Πολέμου
- 1913, 10 Αύγουστο: Συνθήκη ειρήνης Βουκουρεστίου
- 1914, Ιούλιος: Έναρξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου
- 1918, Νοέμβριος: Λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου
- 1919, Μάιος: Έναρξη της Μικρασιατικής Εκστρατείας
- 1919, 28 Ιουνίου: Υπογραφή της Συνθήκης των Βερσαλλιών που τερμάτισε τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο
- 1920, 10 Αυγούστου: Υπογραφή της Συνθήκης των Σεβρών, μεταξύ της ηττημένης Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και των μεγάλων δυνάμεων της Ευρώπης
- 1920, 12 Οκτωβρίου: Θάνατος του βασιλιά Αλέξανδρου
- 1921, Αύγουστος: Αποτυχημένη επιχείρηση στρατιωτικής κατάληψης της Άγκυρας
- 1922, Σεπτέμβριος: Καταστροφή της Σμύρνης – Μικρασιατική Καταστροφή
- 1922, 31 Οκτωβρίου: Έναρξη της Δίκης των Εξ
- 1923, 24 Ιουλίου: Υπογραφή της Συνθήκης ειρήνης της Λωζάνης, που έθεσε τα όρια της σύγχρονης Τουρκίας
- 1924, 25 Μαρτίου: Ανακήρυξη από την Δ΄ Συντακτική Συνέλευση και τον πρωθυπουργό Αλέξανδρο Παπαναστασίου της Αβασίλευτης Δημοκρατίας στην Ελλάδα
- 1924, 13 Απριλίου: Δημοψήφισμα, σύμφωνα με το οποίο εγκρίθηκε η αβασίλευτη δημοκρατία
- 1926, 6 Νοεμβρίου: Εκλογές οδηγούν σε οικουμενική κυβέρνηση υπό τον Αλέξανδρο Ζαΐμη
- 1928, 19 Αυγούστου: Κοινοβουλευτικές εκλογές στην Ελλάδα, με τις οποίες ο Ελευθέριος Βενιζέλος αναδείχτηκε πρωθυπουργός
- 1929, 24 Οκτωβρίου: Οικονομικό Κραχ Χρηματιστηρίου Νέας Υόρκης
- 1932, 1 Μαΐου: Πτώχευση της Ελλάδας
- 1932, 4 Νοεμβρίου: Ο Παναγής Τσαλδάρης ανέλαβε καθήκοντα πρωθυπουργού της Ελλάδας
- 1935, 10 Οκτωβρίου: Πραξικόπημα από τον Γεώργιο Κονδύλη, το οποίο κατέρχθηκε την αβασίλευτη δημοκρατία
- 1935, 3 Νοεμβρίου: Επάνοδος της Βασιλευόμενης Δημοκρατίας και επιστροφή στον θρόνο του Γεωργίου Β΄
- 1936: Δημιουργία των Δυνάμεων του Άξονα (Γερμανία, Ιταλία, Ιαπωνία), των χωρών που πολέμησαν κατά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο κατά των Συμμαχικών Δυνάμεων
- 1936, 18 Μαρτίου: Θάνατος Ελευθέριου Βενιζέλου στο Παρίσι
- 1936, 4 Αυγούστου: Εγκαθίδρυση της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά
- 1939, 1 Σεπτεμβρίου: Γερμανική εισβολή στην Πολωνία – έναρξη Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου
- 1940, 28 Οκτωβρίου: Επίθεση των Ιταλών στην Ελλάδα
- 1940, Νοέμβριος: Επιτυχή αντιμετώπιση των ιταλικών

- δυνάμεων από τις ελληνικές δυνάμεις στην περιοχή Καλπακίου Ιωαννίνων
- 1941, 6 Απριλίου: Γερμανική εισβολή στην Ελλάδα
- 1941, 27 Απριλίου: Οι γερμανικές δυνάμεις εισέρχονται στην Αθήνα
- 1941, 30 Απριλίου: Διορισμός της κατοχικής κυβέρνησης Γ. Τσολάκογλου
- 1941, 20 Μαΐου: Κατάληψη της Κρήτης από τους Γερμανούς
- 1941, 30 Μαΐου: Οι Μανώλης Γλέζος και Απόστολος Σάντας κατέβασαν τη ναζιστική σημαία από την Ακρόπολη
- 1941, 9 Σεπτεμβρίου: Ιδρύεται ο ΕΔΕΣ (Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος)
- 1941, 27 Σεπτεμβρίου: Ιδρύεται το ΕΑΜ (Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο)
- 1942, Φεβρουάριος: Συγκρότηση ΕΛΑΣ (Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός)
- 1942, 25 Νοεμβρίου: Ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοποτάμου στη Φθιώτιδα
- 1943, 13 Δεκεμβρίου: Ολοκαύτωμα των Καλαβρύτων από γερμανικές στρατιωτικές δυνάμεις
- 1944, 10 Ιουνίου: Ολοκαύτωμα του Διστόμου από γερμανικές στρατιωτικές δυνάμεις
- 1944, 12 Οκτωβρίου: Απελευθέρωση της Αθήνας από τους Γερμανούς
- 1944, Δεκέμβριος: «Δεκεμβριανά»
- 1945, 12 Φεβρουαρίου: Υπογραφή Συνθήκης της Βάρκιζας
- 1946-1949: Περίοδος Εμφυλίου Πολέμου που διεξήχθη στην Ελλάδα ανάμεσα στον κυβερνητικό Ελληνικό Στρατό και τον Δημοκρατικό Στρατό Ελλάδας
- 1952, Φεβρουάριος: Η Ελλάδα εντάσσεται στο ΝΑΤΟ
- 1955, Απρίλιος: Εξέγερση ΕΟΚΑ στην Κύπρο
- 1955, Σεπτέμβριος: Σεπτεμβριανά, τουρκικός όχλος προκάλεσε βίαια επεισόδια κατά των περιουσιών των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη
- 1955, 4 Οκτωβρίου: Ο Αλέξανδρος Παπάγος. Ο βασιλιάς Παύλος δίνει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης στον Κωνσταντίνο Καραμανλή
- 1957, 25 Μαρτίου: Ίδρυση Ευρωπαϊκής Οικονομικής Κοινότητας (ΕΟΚ)
- 1959, Φεβρουάριος: Συμφωνίες Ζυρίχης-Λονδίνου. Η Κύπρος ανεξάρτητο κράτος
- 1961, 29 Οκτωβρίου: Βουλευτικές εκλογές. Νίκης της ΕΡΕ. Η Ένωση Κέντρου αξιωματική αντιπολίτευση. Καταγγελία του εκλογικού αποτελέσματος από την Ένωση Κέντρου
- 1963, 27 Μαΐου: Δολοφονία του βουλευτή Γρηγόρη Λαμπράκη
- 1964, 16 Φεβρουαρίου: Εκλογική νίκη της Ένωσης Κέντρου. Νέα κυβέρνηση Γεωργίου Παπανδρέου
- 1965, Σεπτέμβριος - 1966 Δεκέμβριος: Κυβέρνηση Στέφανου Στεφανόπουλου
- 1967, 21 Απριλίου: Επιβολή της δικτατορίας από συνωμότες αξιωματικούς. Κατάργηση κομμάτων, συλλήψεις πολιτών και πολιτικών
- 1973, Ιούνιος: Κίνημα Ναυτικού
- 1973, 25 Νοεμβρίου: Πραξικόπημα Δημητρίου Ιωαννίδη, ανατροπή Γεωργίου Παπαδόπουλου
- 1974, 15 Ιουλίου: Πραξικόπημα στην Κύπρο με σκοπό την ανατροπή του Μακαρίου
- 1974, 20 Ιουλίου: Πρώτη τουρκική εισβολή στην Κύπρο
- 1974, 24 Ιουλίου: Το δικτατορικό καθεστώς στην Ελλάδα κατέρρευσε. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής Καραμανλής σχημάτισε κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας
- 1974, 14 Αυγούστου: Δεύτερη τουρκική εισβολή στην Κύπρο.
- 1974, 17 Νοεμβρίου: Πρώτες ελεύθερες εκλογές και νίκη της Νέας Δημοκρατίας του Κωνσταντίνου Καραμανλή
- 1975, 7 Ιουνίου: Ψήφιση του νέου Συντάγματος
- 1975, 12 Ιουνίου: Αίτηση Ελλάδας για πλήρη ένταξη στην ΕΟΚ
- 1979, 28 Μαΐου: Υπογράφεται η συνθήκη προσχώρησης της Ελλάδας στην ΕΟΚ
- 1981, 18 Οκτωβρίου: Εκλογές με τις οποίες ο Ανδρέας Παπανδρέου ορίζεται νέος πρωθυπουργός
- 1990, 11 Απριλίου: Ο Κωνσταντίνος Μητσοτάκης κερδίζει τις εκλογές στην Ελλάδα
- 1992, 7 Φεβρουαρίου: Υπογραφή της Συνθήκης του Μάαστριχτ
- 2004, 1 Μαΐου: Ένταξη της Κύπρου στην Ευρωπαϊκή Ένωση

Αρχειακές Συλλογές

- Γ.Α.Κ.- Κεντρική Υπηρεσία, Αρχείο Μάμουκα.
 Γ.Α.Κ.- Κεντρική Υπηρεσία, Συλλογή Γιάννη Βλαχογιάννη.
 Επιστολαί Ι. Α. Καποδίστρια, Κυβερνήτου της Ελλάδος, τ. 2, Αθήνα 1841.
 Τα αρχεία της ελληνικής παλιγγενεσίας, τ. 7, 9.
 Αρχείον του στρατηγού Ιωάννου Μακρυγιάννη, τ. 1, Αθήνα 1907.

Βιβλιογραφία

- Αλιβιζάτος, Ν. *Το Σύνταγμα και οι εχθροί του στη Νεοελληνική Ιστορία, 1800-2010*, Αθήνα 2011.
 Αναστασόπουλος, Ν. *Από τη σφαγή της Χίου στην έξοδο του Μεσολογγίου. Οι πολεμικές αποτυχίες και οι επιπτώσεις τους*. Αθήνα 2021.
 Άννινος, Μ. *Οι Φιλέλληνες του 1821*, Αθήνα 1925.
 Ασπρέας, Γ. *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος 1821-1921*, τ. Α΄, 1821-1865, Αθήνα 1924.
 Βακαλόπουλος, Α. *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τ. Ε΄- Η΄, Θεσσαλονίκη 1980-1982.
 Βουρνάς, Τ. *Ιστορία της Νεώτερης και Σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα 2001.
 Beaton, R. *Η ελληνική Επανάσταση του 1821 και η παγκόσμια σημασία της* μτφρ. Δ. Κανελλοπούλου, Αθήνα 2021.
 Beaton, R. *Ελλάδα. Βιογραφία ενός σύγχρονου έθνους*, μτφρ. Μ. Αστερίου, Αθήνα 2020.
 Bernstein, S., & Milza, P. *Ιστορία της Ευρώπης*, τ. Α΄, μτφρ. Α. Δημητρακόπουλος, Αθήνα 1997.
 Βερέμης, Θ., & Κολιόπουλος, Γ. *Ελλάς, Η σύγχρονη συνέχεια. Από το 1821 μέχρι σήμερα*, Αθήνα 2006.
 Brewer, D. *Η φλόγα της ελευθερίας, 1821-1833*, μτφρ. Τ. Σπερελάκη, Αθήνα 2020.
 Burns, E. *Ευρωπαϊκή Ιστορία*, μτφρ. Τ. Δαρβέρης, Θεσσαλονίκη 2006.
 Γλέζος, Μ. *Εθνική αντίσταση 1940-1945*, Αθήνα 2009.
 Clogg, R. *Συνοπτική Ιστορία της Ελλάδας, 1770-2000*, μτφρ. Λ. Παπαδάκη, Αθήνα 2002.
 Γκαρά, Ε. & Τζεδόπουλος, Γ. *Χριστιανοί και μουσουλμάνοι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Θεσμικό πλαίσιο και κοινωνικές δυναμικές*, Αθήνα 2015 [ηλεκτρονικό διδακτικό εγχειρίδιο στο πλαίσιο του προγράμματος Κάλλιππος].
 Dakin, D. *Ο αγώνας των Ελλήνων για την ανεξαρτησία 1821-1833*, μτφρ. Ρ. Σταυρίδη-Πατρικίου, Αθήνα 1983.
 Dakin, D. *Η ενοποίηση της Ελλάδας, 1770-1923*, μτφρ. Α. Ξανθόπουλος, Αθήνα 1982.
 Δερτιλής, Γ. *Ιστορία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας 1750-2015*, Ηράκλειο 2018.
 Δημαράς, Α. *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης, το ανακοπτόμενο άλμα, τάσεις και αντιστάσεις στην ελληνική εκπαίδευση 1833-2000*, Αθήνα 2013.
 Δημαράς, Κ. *Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, Αθήνα 1998.
 Gallant, T. *Νεότερη Ελλάδα. Από τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας μέχρι τις μέρες μας*, μτφρ. Γ. Σκαρβέλη, Αθήνα 2017.
 Hering, G. *Τα πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα, 1821-1936*, μτφρ. Θ. Παρασκευόπουλος, τ. Β΄, Αθήνα 2004.
 Ilıcak, Ş. *The Greek War of Independence through Ottoman Archival documents*, Leiden-Boston 2021.
 Καρακατσούλη, Α. «*Μαχητές της Ελευθερίας*» και 1821. *Η Ελληνική Επανάσταση στη διεθνή διάστασή της*, Αθήνα 2016.
 Κασομούλης, Ν. *Ενθυμήματα Στρατιωτικά*, τ. 2, Αθήνα 1998.
 Κλάφης, Α. *Πολιτική και διπλωματία της Ελληνικής εθνικής ολοκλήρωσης 1821-1923*, Αθήνα 2019.
 Κόκκινος, Δ. *Η ελληνική επανάσταση*, τ. Α΄-Στ΄, Αθήνα 1974.
 Κονδύλης, Π. *Ο Νεοελληνικός Διαφωτισμός, οι φιλοσοφικές ιδέες*, Αθήνα 2000.

- Κολοκοτρώνης, Θ. *Διήγησις συμβάντων της Ελληνικής φυλής 1770-1836*, Αθήνα 1901.
- Κρεμμυδάς, Β. *Η Ελληνική Επανάσταση του 1821. Τεκμήρια, αναψηλαφήσεις, ερμηνείες*, Αθήνα 2016.
- Κωστής, Κ. *Τα κακομαθημένα παιδιά της ιστορίας. Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18ος-21ος αιώνας*, Αθήνα 2018.
- Λεοντσίνης, Γ. *Ζητήματα Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας και Εκπαίδευσης*, Αθήνα 2003.
- Μακρυγιάννης, Ι. *Απομνημονεύματα*, Αθήνα 1947.
- Mazower, M. *Η Ελληνική Επανάσταση*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, Αθήνα 2022.
- Mazower, M. *Στην Ελλάδα του Χίτλερ*, μτφρ. Κ. Κουρεμένος, Αθήνα 1994.
- Merriman, J. *Ιστορία της Νεότερης Ευρώπης, από την Αναγέννηση μέχρι σήμερα*, μτφρ. Α. Κίκηρας, Θεσσαλονίκη 2022.
- Οικονόμου, Μ. *Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας ή ο ιερός των Ελλήνων αγών*, Αθήνα 1873.
- Παναγιωτόπουλος, Β. (επιμ.), *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, 1770-2000*, τ. Α'-Ι', Αθήνα 2005.
- Παπασταματίου, Δ. & Κοτζαγεώργης, Φ. *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού κατά τη διάρκεια της οθωμανικής πολιτικής κυριαρχίας*, Θεσσαλονίκη 2016 [ηλεκτρονικό διδακτικό εγχειρίδιο στο πλαίσιο του προγράμματος Κάλλιπος].
- Pisaniias, P. *The Making of the Modern Greeks: 1400-1820*, Cambridge 2020.
- Πιζάνιας, Π. *Η ιστορία των Νέων Ελλήνων από το 1400σ. έως το 1820*, Αθήνα 2015.
- Πιζάνιας, Π. *Η Ελληνική Επανάσταση, 1821-1830*, Αθήνα 2021.
- Πύλια, Μ. «Λειτουργίες και αυτονομία των κοινοτήτων της Πελοποννήσου κατά τη δεύτερη τουρκοκρατία (1715-1821)», *Μνήμων*, 23 (2001), 67-98.
- Σβολόπουλος, Κ. *Κατακτώντας την ανεξαρτησία. Δέκα δοκίμια για την Επανάσταση του 1821*, Αθήνα 2010.
- Τρικούπης, Σ. *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης*, τ. Α'-Δ', Αθήνα 1888.
- Συλλογικό, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 1974, τ. ΙΓ'-ΙΣΤ'.
- Φιλήμων, Ι. *Δοκίμιον ιστορικών περί της Ελληνικής Επαναστάσεως*, 4 τ., Αθήνα 1859-1861.
- Φραντζής, Α. *Επιτομή της ιστορίας της αναγεννηθείσης Ελλάδος αρχομένη από του έτους 1715, και λήγουσα το 1837*, 4 τ. Αθήνα 1839-1841.
- Χασιώτης, Ι. *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς*, Θεσσαλονίκη 1993.
- Χασιώτης, Ι. *Μεταξύ οθωμανικής κυριαρχίας και ευρωπαϊκής πρόκλησης. Ο ελληνικός κόσμος στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 2001.
- Χέρτσμπεργκ, Γ. *Ιστορία της ελληνικής επαναστάσεως*, μτφρ. Π. Καρολίδης, Αθήνα 1916.
- Ψιμούλη, Β. *Σούλι και Σουλιώτες*, Αθήνα 2006.
- Wiesner-Hanks, M. *Πρώιμη Νεότερη Ευρώπη, 1450-1789*, μτφρ. Ε. Καλογιάννη, Αθήνα 2008.

ΚΟΛΟΦΩΝΑΣ

